

Prvá.
Jan Hamudik

čítanka a mluvnica

A I E I V E I pre..

katolícké školy slovenské.

Stojí viazaná s pláteným chrptom 25 nov., kraje.

Dr. Franz Kraus

V Budíne.

Vlastnosť tlačiarňy uhors. kr. university.

1863.

Revízia
1957

Signat

Čís

Čís

Sloven

REVIZIA

Vo verejných školách, bez obzvláštného splnomocnenia vysokým uhors. kr. námestníctvom, len k tomuto cieľu predpísane a kolkom tlačiarňu uhors. kr. university opatrené knihy užívať sa dovoľuje; od vyloženej na záhlavnom liste predajnej ceny viac brať nie sloboda.

[Handwritten signature]

H/154.01(S)(070) - H/154.11(S)(070)

Oddelenie prvé.

1. Boh a rodičie.

Janík v zahrade pri nohách svojej matky sedel, a ruky na jej lône složené majúc, s pozornosťou počúval matku, ktorá mu o Pánu Bohu rozprávala. Všetko, čo vidíš, pravila ona, je od Boha. Tieto červené, modré a žlté kvietky on stvoril; tie vysoké ovocné stromy, na ktorých sa chutné hrušky a jablká rodia, sú tiež dary Božie; modrú oblohu na nebi on učinil, i krásne slunko, mesiac a blištiace hviezdičky on stvoril. Pán Boh ti dal aj otca a matku; on a jeho anjeli vo dne v noci dávajú pozor na teba, abys do nejakého nešťastia neupadol. Či budeš Pána Boha vždy milovať pre tieto všetké dary?

O áno, drahá matko, budem ho z celého srdca milovať a ráno i večer k nemu sa modlievať.

O niekoľko dní potom išiel Janík so svojím otcom a s nektorými kamarádmi do hory. Deti ra-

dostne a roztopašne medzi bučinami a kríčkami sem i tam behali a veselo sa ihrali. Janík sa vydriapal na vysokú skalú, a otca i svojich pajtášov dolu pod sebou vidiac, veselo vykrikoval. Otec sa zľaknul a kázal mu, aby zaraz dolu zišiel. Janík poslušne sice, ale ako zostupoval zo skaly, noha sa mu ušmikla, a on spadol.

Otec preľaknutý myslel, že sa syn jeho zabil, alebo ťažko poranil. Ale jako k nemu prišiel, videl, že ho husté haluze stromov udržaly, a nič sa mu nestalo. Otec pojal ho za ruku, išiel s ním domov, „a vyrozprával matke celý ten prípad. „Vidiš“, riekla matka, Pán Boh ťa zachránil, pretože ho v modlitbách každý den vzývaš; ale napozatým buď opatrnejší, bo opovážlivých a roztopašných často nehoda zastihne. Kdo nebezpečenstvo hľadá, ten v ňom zahynie.“

2. Wlastnosti Božie.

Ten, který swet stworil, Pán Boh sa menuje, od wčnosti wšedko sám rídi, spravuje. Je on wšemohúci, swätý, wšedko widí; on zná najtajnejšie mysslienky wšedch ľudí. Je pôwodca wšeho, je dobrotá wečná, múdrost, sprawedelnost, láska nekonečná. Je on nassim otcem, darcom dusse, tela; Božských jeho darow je nesmírne wela. Dusse nasse stworil na swé podobensstwo, prisľúbil nám wečné dat blahoslawensstwo.

Nikdy človek žiaden není toho hoděn, čo nám Pán Boh dáwa z lásky zo dňa na deň. On ľudí čnostlivých veľice miluje, ich za své uprimné deti počítuje. Máme ho milovať a poslúchať všačne, s ním budeme bývať w krásnom nebi večne. On chce, aby dieťky swých rodičov ctili, učiteľom, wčným swým poslušné boli. Wčni w mene Božom konajú powinnosť, karchajú bezbožných a čraňa newinnosť. Wčnosti sú nástroj Božského riadenia: Boh kroz wčných rídi ľudské pokolenia.

3. Sucho.

Pršalo niekoľko dní; deti sa mrzely na dážd a pravily: „bodaj by nikdy nepršalo!“

Prestal dážd padať, obloha sa vyjasnila, slunko stále svietilo, a za celý mesiac nebolo vidieť ani mráčku na oblohe. Nastalo sucho; kvetiny vädnuly v zahradách, na pasienkoch vyhorela tráva, a ľan i konope i všeliké zelenivo bolo, jako by ho bol spálil.

Vidíte, pravila matka, že dážd je tak potrebný a uzitočný, jako slnečné jasno. Nemúdri ľudia ne-
bývajú spokojní s počasím; jedni by chceli vždy jas-
ný deň, a iní v tej samej dobe dážd. Boh obojemu ustanovuje svoj čas.

Narštivuje Pán zem a ovlázuje ju, a obohacuje jej úrodu. Oblaky naphnené sú vodami, a v krúpejoch dažďu veselí sa bude roslina.
Žalm. 54.

4. Boh wšsetko widí.

Jakub bol sám doma so staršou sestrou Annou, i powedel k nej: sami sme doma, pošme si w nečom pomasšrtiť.

Sestra riekla: ukáž mi len miesto, kde by nás nikdo newidel.

Pošme do komory na smotánku! narádzal Jakub.

Anna odpowedala: pacholeť rúbe drevu na dvo-
re, a uwidel by nás cez okno.

Teda pošme do pitwora, tam na polici je meď, riekol brater.

W pitwore widela by nás dievka, ktorá tam pred pitworom kúdel prade, odwetila Anna.

Pošme teda do piwnice na jablká! Tam je tma, a nikdo nás tam neuwidi.

Anna odpowedela: Bratre, či naozaj myslíš, že nás w piwnici nikdo neuwidi? Či nič newieš o oku Božom, ktoré aj pres stenu a tmu widí?

Jakub sa zarazil a za chvíľu pravil: Pravdu máš, milá sestro! Na to som ja nepomyslel. Boh nás widí i tam, kde nás oko ľudské widieť nemôže.

Anna dodala: Tak jest! Boh hľadí aj do srdca každého človeka, zná všetky skutky jejích, a zná aj najtajnejšie myšlienky a žiadosti naše. Preto bojme sa pred všewedomým Bohom niečo zlého myslieť, žiadať, mlúvit a činiť.

5. Boh všade prítomný.

Ejhle jak mesiacik spanile vychádza! Koľko ho hviezdíček na nebi sprevádza! Jak túto noc tmavú mesiac ožaruje, tak Boh svojou mocou všetko naplňuje. On nás všetkých vidí, je všade prítomný, na zemi u ľudí, i tam hore v nebi. Tam, kde more leží, tam kde mesiac beží, kde ležia osady, kde kvitnú zahrady, v horách i na púšti, medzi dolinami, v palácoch, chalupách, i tam Pán Boh s nami.

Duch Pána naplňuje okršlek zeme: a ten, kto zdržuje všetko, zná každý hlas. (Kniha Múdrosti.)

I kebych chodil u prostred tóni smrti, nebudem sa báť, lebo Boh so mnou jest. (Žalm. 22.)

Kdo chce k Bohu prísť, veriť musí, že Boh jest, a že odplatu dáva tým, ktorí ho hľadajú. Bez viery nemožno ľúbiť sa Bohu. (Sv. Pavel.)

Toto je život večný, aby sme poznali pravé-

ho Boha, a ktorého poslal, Ježiša Krista. (Sv. Ján, kap. XVII.)

6. Modlitba chudobného dieťaťa.

Rozina, chudobná vdova, matka päti osirote-
ných detí, pravila k nim: „Dietky moje, nemám ni-
čeho, čo bych vám dala k obedu. Mám s vami toľ-
ko starosti, že nič vypracovať nemôžem. Proste mi-
lého Boha, aby vám pomohol; neb on jest bohatý
a mocný, a sám praví: „vzývajte mňa v deň súže-
nia, a ja vytrhnem vás.“

Ondrejko išiel bez obedu do školy; a že boly
u kostola dvere otvorené, vkročil tam a klaknul
pred oltárom. Nikoho nevidel, i počal sa modliť na
hlas: „Milý Otče v nebesách, pomôž nám v núdzi!
Matka naša nemá ani chleba, ani múky, a my hla-
dom mreeme. Pomôž nám v núdzi, veď ty sám si
sľúbil: Vzývajte mňa v deň súženia, a ja vytrhnem
vás.“ Na to sa skrúšene pomodlil „Otče náš a
Zdravás.“

Po tejto modlitbe išiel do školy, a keď sa do-
mov vrátil, spatril na stole veľiký peceň chleba,
mísu múky a košík plný vajec. — „I chvála Bohu!
už neumreme hladom. Mamuško, či nám to anjel
priniesol? pýta sa chlapec. „Nie, synku,“ praví

matka. Boh vyslyšal tvoju modlitbu a vzbudil nám dobrodinca. Keď si sa ty pred oltárom modlil, kľáčala tam pani z kaštyľa v zamreženej modlitebnici. Tys ju nevidel, ona však videla teba a počula tvoju modlitbu; ona bola anjelom, ktorého Boh poslal k nám.“

Vidíte, milé deti, „keď je núdza najvyššia, býva pomoc najbližšia.“

7. Modlí sa a pilný buď w učení.

Janík a Serko začali naraz spolu chodiť do školy, a nerovný prospech činili w umení a w mravoch. Janík bol pobožný, pilný a poslušný; Sero sa ale nerád modlieval, bol lenivý w učení, zporný a neporiadny. Janík mal chudobných ale poctivých rodičov, ktorí synka svojho pilne do školy posielali a k všetkému dobrému ho wiedli. Serow ale otec bol bohatý gazda, ale veľký opilec, ktorý ustawične w krmách wyseďawal, a ani o gazdowstwo, ani o synka svojho wela sa nestaral; matka jeho tiež bola leniwá a neporiadna žena, ktorá Serka len cez zimu posielala do školy, w lete ale mu dowolila sem i tam s pastýrami dedinskými sa túlať. Otec Serkow pre svoje opilstwo upadol do veľkých dlžôb, rolu za rolu zastawowal, lichwu predával, a utržené peniaze zas prepil: konečne

pre veľké dlhy v krmách predali mu i dom i celý majetok. Od tej doby nechodil Sero ani v zime do školy, ale sa túlal tu tam po svete. Janíkovi neza dlho zomreli ro dieťa, zostal ubohou sirotou; ale preto nezúfal, lež tým wrúčnejšie modlieval sa k Bohu a pilnejšie sa učil. Pri skúske výročnej bol Janík prvni zo všetkých; i zaujal sa za neho pán farár, a pán kaplan Salej ho vyučoval. Dobre wycvičený išiel do latinských škôl. W meste najšli sa mu dobrodinowia, ktorí mu hospodu i obed dávali; on ale cwičil jejich dietky w čítaní a písaní. W štyri a dwaciatom roku bol posvätený za kňaza, a dostal sa za kaplana do svojej dediny.

W nedlho potom stalo sa, že okradený bol mlyn w tej osade, a mlynár zabitý nalezen; ale w príkope zastihnutý bol známy tulák a niekoľkorazy už potrestaný zlodej a lúpežník — Sero. Podstrelený zločinec zwíjal sa w krvi, a náramnou bolesťou trápený, žiadal sebe kňaza. Ctihodný Janík, ktorý bol už teraz kaplánom, pospíchal k nemu, ale nezastihnul zločince žiwého; zomrel následkom strelnej rany, ktorá padla z mlyna, keď sa obyvateli bránili proti lúpežníkom.

8. Ozvena.

Malý Jurko ešte nič nevedel o ozvene. Jedennaz zavolať v háji: hop, hop! Zaraz sa mu v doline ozvalo tiež: hop, hop! Zadiivený nad tým zavolať: kdo je to? i zaraz počul ohlas: kdo je to? Ty osel, volal Jurko, ale nazpät sa mu hncď ozvalo: ty osel! Toto napaprčilo Jurka, i vždy špatnejšie prezviská do doliny vykrikoval, ale všetke sa mu nazpät ozývaly. Na to sa soberie a pochodí celý háj i dolinu v domnení, že najde toho chlapca, ktorý sa mu posmieval, ale nič nemohol najst.

Prišiel domov a ponosoval sa matke, jako sa mu v háji kdosi posmieval. No teraz si ver pochodil! povedela matka, — sám na seba žaluješ. Lebo jako tvár svoju často vidíš vo vode, alebo v zrkadle, tak si teraz počul tvoj vlastný hlas v háji. Čo si kričal, to sa ti ozývalo, počul si teda len tvojho hlasu ozvenu. Kebyš bol pekné slová vyvolával, tak by ti aj ozvena pekne bola odpovedala.

9. Orech.

Ganka a Zuzka w zahrade sa ihraly. Naraz w tom okamžení widely, jako jeden orech zo stromu dolu odpadnul. Každá chcela mať ten orech, a počaly sa oň dahadovať. Ja som ho prwej uzrela, riekla Zuzka, preto mne patrí. Není tak, odwetila Ganka, ja som ho prwej widela, nežli ty, môj bude.

Keš sa nemohly nijak porovnať, Jožko, jejich starší brat takto k nim prehovoril: Choďte na kraj zahrady, a keš vypoviem „raz, dva, tri“, pohnite sa z miesta a bežte sem. Která z vás prvej k orechu pribehne, tej bude orech. Ale veľice chytró a poľabo nebežte, aby ste nepadly.

Dievčatá pristaly na to, a učinily jako im Jožko kázal.

Naraz vysloví Jožko: „raz, dva, tri!“ V tom okamžení pustily sa dievčatá do behu.

Ganka mala na mysli Jožkové napomenutie. Opatrne bežala, a na zem hľadela, aby si nohu o kameň neurazila.

Zuzka ale nehladela ani na pravo ani na ľavo, lež jako strela letela za orechom. — Čo sa stalo? Zuzka chytrejšie bežala nežli Ganka; ale sa o kus dreva, který jej v ceste ležal, potknula, a na zem sa zvalila. Kým Zuzka hore wstala, už Ganka bola pri orechu, zdvihla ho, a skákala od radosti. Zuzka sa mrzela, ale Jožko riekol: G!a! prečoš nedala pozor? Príslovie hovorí: pomály šalej zajdeš.

10. Krásna je čistota.

Na dachu holub spanilý čistí si krýdla od špiny, umývajú sa aj kočky, oblizujú si dlapočky.

Húska, labuť a kanárik, aj lastovička, čiž, slávik, či v klietke či na slobode, často sa myjú vo vode.

Vedia aj samé zvieratá, jak prekrásna je čistota: v daždi sa myjú rastliny, v kvapočkách rosy kvetiny.

Čo len krásneho na zemi, v ovietrí, vode, na nebi, všetko na pamäť nám volá čistotu duše i tela.

Len hnusný dudok a prasa v bahnách a špinách váľa sa: to, dieťa, nikdy ne zabuď: na tele, duši, čisté buď!

Z postele ráno keď staneš, pekne sa umy a učeš, potom sa kľačúc pomodlí, uč sa, — hotuj sa do školy!

11. Počojamilownost a wdáčnost.

Bola weliká drahota. W mestečku Chudobicách jeden bohatý pán swolal do hromady chudobné deti celého mestečka, postawil na zem weliký koš chlebami naplnený a takto k detom prehoworil: „Deti, widíte tento koš? Každé z was môže si z neho wzat jeden pecen chleba.“ Deti sa oborili na koš, a každý z nich chcel uchytit najwätšsi a najlepši pecen, i sácali jeden druhého a wadili sa medzi sebou. Konečne každý s pecnom chleba issiel domow, bez toho, žeby sa bol za

tento dar požakoval. Len Terežka, chudobné ale čistotne oblečené dievča sa do zvädy nezamiessalo, ale pokojne z Saleka stojác, čakalo, až druhí so svojimi peceniami odíšli, a potom si vzalo najmenšší pecen, ktorý ešte w kosi zostal. Poboškalo pánowi ruku, a s požakovaním w tichosti a slusnosti domow išlo.

Na druhý deň zase tak nesuslne sa chowaly deti pri wybieraní chlebow; každý si najväčší pecen wybral, a ten najmenšší tam nechali, ktorý zase Terežka wžala a svojej nezdravej matke domow zaniešla.

Keš matka ten malinký pecen prekrojila, — hľa, k jej podiweniu wiacej strieborných peňazi z neho wypadlo!

Matka sa zľakla a riekla: „wezmi nazpiatoť této peňaze, a zanes ich tomu pánowi, iste z dakého omylu sa do toho chleba dostaly.“ Terežka zaniešla peniaze pánowi. Ale dobročinný ten pán takto k nej prehovoril: „Nie, milá dievča, nie z omýlenia sa to stalo; schwalne som ja tie peňaze do pecna dal zaprawiť, abyš tá, dobré dieťa, obdarowal. Wždy buš tak pokojamilowná, stromná a powšacná, tak tá aj pán Boh požehná.“

12. Pracovitost.

Karolko pribehnul domow z túlania a pravil k matke: jaj, jedol bych, mamuška! — Kde si praco-

val, tam ti dajú jesť, odbyla ho matka. — Umrem od hladu, dobrá mamuško! znovu opakoval Karol; a vidiac, že matka práve z peci koláče vyťahuje, radostne zvolal: hoj, budem jesť koláče! — Až nekdý indy; nikdo bez práce, neje koláče, odpovedela matka. — Ach mamuško moja, prečo sa na mňa hneváte? prihovárал sa chlapec. Matka odpovedela: Jako mám veselej myslí byť, keď vidim že mám tak neposlušného a zaháľčivého syna? Dala som ti na vôľu, abys bud hrach obieral, alebo sestričku pokolísal. Ty si ale úfrknul z domu, a nevidela som ťa pri práci.

Ach, len teraz mi odpusťte, zlatá mamuško! prosil Karol. Matka ale riekla: Jestli oberieš na čisto celý vahan hrachu, dostaneš koláč.

Chcej nechcej, musel hladný Karol prebierať hrach, a potom teprv dala mu matka koláč, reknúc: to si zapamätuj, dieťa: že nikdo bez práce neje koláče.

Kdo neseje, ten neveje. Čo naseješ, to žať budeš. Mladi ležáci, stari žebráci. Jaká práca, taká pláca. Keď ruky nepričiníš, samo sa neurobi. Práca kvapná, nebýva platná.

13. Hruška.

Stefan gazda w zahrade pred domom w tóni veľkej hrušky sedel. Mali jeho wnuci a wnúčky hrušky jedli, a newedeli dost nachváliť obzvláštnu sladkosť toho owocia. Starý Stefan takto k nim mluvil: Pozorujte deti, powiem wám rozprávku o tomto strome a o celej tejto malej zahrade. Pred padesati rokami, kde teraz táto veľká hruška a celý tento sad stojí, bolo prázne miesto, a tuná som sa ponosowal môjmu bohatému susedowi nad mojou chudobou. Bože môj, powedal som, jať bych bol spokojný, kebych moje malé gazdowstwo len o padesat zlatých rozmnožiť mohol! Sused, ktorý opravdiwe múdry gazda bol, odpowedel mi: To môžeš ľahko učiniť, jestli len dobre začať wiesť. Tuná hľa, kde stojíš, wýšše sto tolarow leží pod zemou. Usiluj sa ich z tade wytiahnuť.

Wtedy ja som bol ešte mladý, a nerozumný človek. W nasledujúcej noci veľkú jamu som tuná wykopal, hľadajúc ten poklad; ale ani grossa som nenajšiel. Na druhý deň môj sused widiac tú jamu, welmi sa mi smial a tiekol: O ty prostý človeče, tys ma nerozumel! Poš ko mne, dám ti mladý stromček, zasaď ho do tej jamy, a pilne ho poliewaj a obkopať; o niekoľko rokov uwidiš, že ti prinesie sto tolarow.

Učiniť som tak; ba nestorej, keď hruška utessene rástla, prisadil som wedľa nej ešte aj niekoľko sliviek a

jabloni, a tak powstał tento malý sad pred mojim domom. Gruska časom tak veľiká vyrástla, jačo ju vidíte. Sladké ovocia, ktoré sa na nej každoročne rodi, jačo i tie jablká a slivky, koľko sto tolarow mi už od toho času priniesly! Tak hľa, sad tento je aj teraz mojim kapitálom, ktorý mi bohaté úroky prináša. Preto vždy w pamäti mám častú výpoveď môjho múdreho súseda:

Rozum, pilnosť a práca,
Najlepšie sa vypláca.

14. Sojka.

Starý Martín, myslivec (polovník) mal v dome vyučenú sojku, ktorá aj niekoľko slov naučila sa vypovedať. Ku príkladu, keď sa Martín pýtal: sojka kde si? zaraz odpovedel pták: tu som!

Súsedovmu synovi Antonovi velice sa ľúbil tento pták; a preto často chodieval do domu Martinovho sojku navštíviť. Jedenraz, keď prišiel Anton zase sojku navštíviť, starý Martín nebol v izbe. Anton chytil sojku, vložil si ju do vrecka a chcel s ňou ufrknúť. Ale v tom okamžení vkročil do izby starý Martín. Poneváč Antona rád mal, aby mu radosť spravil, tak jako inokedy, aj teraz zavolať: Sojka kde si? Sojka ale hlasite, čo len mohla, odpovedela z vrecka: tu som!

Krádež, trebars jako tajne sa provádza,
Často kroz náhodu na svetlo vychádza.

15. Klasy.

Divajte sa len milý otče, na tie krásne, rovné klasy, jať vysoko vyrástly nad iné, ktoré sa nízko až k zemi sklánajú, pravil Janík k otcovi na prechádzke pri roľach.

Utrhni ten vysoko sa vypínajúci klas a poďivaj sa, koľko má zrne! odpovedel otec.

Janík odtrhnuť klas vysoký, zo všetkých strán ho ohliedal a omaľal; ale ani jedineho zrna nenamaľal. Ach, pravil, klas tento je prázdny! Na to mu otec povedel: Teraz poohliedaj klas, ktorý sa kloní až k zemi. Chlapec to učinil, a poznal, že klas je plný zrna. Vidíš, synku, doložil otec: Kdo sa pyšne nad iných vypína, obyčajne málo w hlave máva.

16. Brat a sestra.

Buďte ticho doma a dobre sa držte! Až sa vrátim z mesta, uvidím, kdo z vás bol hodnejší, pravila matka k deťom, k Bohumilovi a Ludmile, keď odchádzala na trh.

Za hodinu sa vrátila a priniesla v košíku pekných zreľých čerešní, i riekla: kdo bol hodnejší, toho budú čerešne. Deti matku privítaly a usmievaly sa mlčky, a žiadne nerieklo: „Ja som hodnejší.“

Matka opakovala otázku; Bohumil ale pravil: Ludmila bola hodnejšia; podívajte sa len, jak jej pribudlo vyšívanie.

Nie, maminko! Bohumil bol hodnejší; učil sa za ten celý čas, a naučil sa nazpamäť celú úlohu školnú: práve mi ju celu odriekaval.

Oba ste tedy hodné deti, a preto rozdeľte sa oba s čerešňami! pravila matka potešená, že má tak poslušné a hodné dietky.

17. Moje a tvoje.

Dieťa. Natrhajte mi, otče, hrusiek!

Otec. Nejsú naše.

Dieťa. Však rastú na stromoch pri ceste.

Otec. Stromy tie patria buď tomu pánowi, či je to pole, alebo obci, která ich sadiť dala.

Dieťa. Súsedom Ondrej wčera priniesol ztadiažto plnú kapsu hrusiek, že mu pán tých stromow dowolil, aby si ich natrhal.

Otec. Me nám to nedowolil. Bez wedomia a powolenia nečo brať, čo inemu náleží, znamená kradnúť. Ty bis tiež nechcel, aby ti nekdó bral, čo je tvoje.

Dieťa. Čo ale, kebych nečo najšiel na ceste?

Otec. Ani to by nebolo tvoje. Najdeš-li kedý nečo, a poznáš-li, alebo dozwieš-li sa, čiá wec je to, nemesskaj ju oddať, komu náleží. Jestli sa ale nedozwieš, odowzdaj

nalezení vec predstavenému w obci najbližšej, který potom oznámit dá, aby sa hlásil, kdo ju ztratil. Kdo wšak lutuje z lásky k bližnému urobiť niekoľko tých krokov: nech na mieste vec ležať nechá; skoro sa o ňu pýtať bude, kdo ju ztratil, wráti sa a bude ju hľadať po ceste, a zdvihne si ju sám. Kdo by wšak čo cudzieho zdvihnuť a zadržal, bolo by toľko jako krádež. Ano, keby utajował vec nájdenú, a tá by potom u neho bola wídená, ťažko by taký tajič dokázať mohol, že není zlodej, a na dobrom mene by zaiste škodu wzal.

18. Neprivlastňuj si, čo není tvoje.

Chudobný chlapec chodieval v lete na jahody, maliny a čučorietky, predával ich v blízkom meste, a peňaze utržené prinášal matke, ktorá bola vdova. Pomáhal jej žiť sa. Jedenraz dostal za jahody srieborný šesták; zaviazal si ho do šatky a išiel domov. Na ceste však ztratil šatku s peňazom. Radosť jeho premenila sa v žalosť. S plačom vrátil sa, a hľadal po ceste čo ztratil.

Neďaleko mesta stretnul sa s chlapcom pán, který wídiac ho uplakaného, pýtal sa ho, prečo plače? Chlapec odpovedel, že ztratil šatku. Pán vyňal z vauku svoj hodbábny ručník a riekol: „podívaj sa, či táto šatka je tvoja?“ Ach není! smutne odpovedel chlapec, moja bola chatrná, ale bol v nej peňaz.

I peňaz tu mám, z novu riekol pán, a podával mu dukát, reknúc: Vezmi, je-li tvoj!

Ach není! s horkým plačom odpovedel chlapec; ten je žltý, môj bol biely, malý srieborný šesták.

Nuž teda, či je azdá táto šatka a tento peňaz tvoj? pýtal sa ho zase pán, a vyňal z druhého vaku šatku chlapcovú. Áno, áno, to je ona! radostne volal chlapec, a prijal ju z ruky pána, ktorý na to riekol: „Zkušoval som ťa, či budeš mluiť pravdu. Kebyš bol riekol, že je tvoja tá šatka hodbábna alebo ten zlatý peňaz, bol bych poznal, že si luhár; ale vidím, že si poctivý a hodný chlapec. Teraz vezmi aj ten zlatý peňaz, ja ti ho darujem. Buď však vždy tak uprimný a poctivý!“

19. Podškowa.

Miřhal, gazda, so swojim synom Jankom išiel do pola, a na ceste takto riekol k nemu: Pozri tam na ceste kus podškowy, zdwiĥni ju a wezmi s sebou!

Není hodno, odpovedel Janko, preto sa zohnúť. Otec, nič nepowedajúc, sám zodwiĥnul kus podškowy, do wrečka ju wložil, a w najbliřšiej osade kowáčowi ju za pár grajciarow predal, za ktere kúpil čerešni, a Salej išli.

Slunko welice páliło, a w blízkosti ani domu,

ani stromu, ani žriedla nebolo; Janko temer zamdlieval od veľikej horúcoŝti. Otec ŝchwalne upustil na zem jednu čereŝňu. Janko ju tať chytrou zodvihol, jaťo by zo zlata bola hýwala a zaraz ju do úŝt wložil. Po chvíli zase jednu čereŝňu upustil na zem otec, a Janko zase s podobnou rychloŝťou ju zodvihol. A tať po jednej čereŝni wždy zpúŝtal, a Janko ich zawŝe po jednej ŝbieral. Wtedy otec s úŝmechom obrátil ŝa k Jankowi a rieťol: Widiŝ, jaťo ti chýtnajú té čereŝne! Keby ŝa ti nebolo taťžilo pre kus podkwoy ráz ŝa zohnúť, nebol bys ŝa muŝel pre čereŝne toľťorázy zohýnať.

20. Muchotravka.

Chudobná robotnica iŝla do hory na húby, a vzala ŝedemročnú dcerku ŝo sebou. Dievča vedľa matky pozorne po zemi hľadalo hriby. Naraz veselo poŝkočí, utrhne hribu (húbu), prinesie ju matke a raťostne zvolá: „Podívajte ŝa, matko, jakú húbu ŝom najŝla! jak má krásnu, červenú kožiťku a na nej mnoho bielych pupencov!“

„Zahod ju!“ odpowedela matka. „Nech je trebars jako krásna, predca je huba táto jedowatá; muchotravka čili muchomorka jej riekame.“

Často čo ŝa krásne zdá,
Záhubu len v sebe má.

21. Žalobnica.

Katka ráda žalovala na svoje spolusškoláčky. Jestli jej susedka prisadla trošku šaty, zaraz žalovala; jestli jej w stisku trošku nohu pristúpili, žalovala; jestli ju nekdó ložtom postrčil, žalovala. Podobnými žalobami wytrhowała učiteľa z vyučowania, a radovala sa, keď nekdó pre ňu bol poškabený. Aby tým newčasným žalobám koniec učinil, posadil pán učiteľ Katku do poslednej prázdnej lawice, reknúc: „Seš tam samotná, aby sa ťa nikdo nedotknul, a choš poslednia zo školy, aby ti nikdo na nohu neshlápnul.“

Zahanbená Katka sedela samotná, ale cítila, že zaslúžila tú pokutu pre svoju nedotkľivosť. Od tej doby bola tichá, trpezliwá a priwetiwá ku wšetkým, a odprosowała tých, na ktorých bola predtým žalovala. Dobrosrdečné spolužačky primlúwaly sa u pána učiteľa, aby Katke dowolil sedieť spolu medzi nimi.

22. Luhár.

Miško spával dlho a neprichádzal na čas do školy, a keď sa ho učiteľ opýtal, kde sa bavil, vyhováral sa, že mu matka dala neskoro jesť.

Jedenraz všeličo počiaral a naškrábal do svojej knížky, a vyhováral sa pred učiteľom, že mu to jeho menší brat urobil. Učiteľ mu veril; ale aby sa presvedčil, navštívil jedenraz rodičov Miškových v deň, keď nebola škola. Nikoho nebolo doma, len Miško sedel na posteli neoblečený a mazal nečo v knížke.

„Ej, Miško, teraz vidím, že nevstávaš včasne, a vidím tiež, kdo v tvojej knižke čmarikuje. Ty si luhal.“ Miško sa zahaňbil a mlčal.

Nezadlho potom prišla matka do svetlice, a učiteľ sa dozvedel, že všetci domáci včasne sniedajú, len Miško že sa v posteli opozdieva. Od tej doby učiteľ neveril Miškovi, ktorý býval častejšie vo lži chytený a potrestaný.

Konečne sa mu nechcelo viac chodiť do školy; doma sa vymlúval, že má hryzenie v žaludku. „Uzdravím ťa,“ pravil otec, a poslal do lekárne pre liek. Chcej nechcej musel Miško horký liek užiť, k obedu a na večer nedostal ničeho ješť krem trošku čistej polievky. Trpel hlad: ale hryzenie pominulo a Miško nikdy viac neluhal.

Faleš nemluv nikdy, bo to veľmi škodí; luhárovi nikde dobre sa nevodí. Ľudia mu neveria, keď i pravdu mluví, a u Boha nemá tiež žiadnej výmluvy.

23. Posmiewač.

Matej spatril žebraťka na nohu kriwého, i swé wolne počal sa mu posmiewat a za ním pokušáwať, jakoby sám bol kriwý; i predbehnul ho, a pred ním prowádzal swoju samopasnosť. Ubohý kalika (mrzáť) to spozorował a prawil t Matejowi: „Zlý chlapie, ty sa mi posmiewáš! Ďakuj radnej Bohu, že zdravé údy máš a maj sa na pozore, abys nebol tať biedny jak ja!“

Ue Matej wysmial sa žebraťkowi a hodil za ním kus blata. W tom čcel sem i tam behajúc prestkočiť.

hlubokú priekopu a opäťovať z druhej strany svoju nezbednosť; ale noha sa mu ussmikla, spadnul do priekopy i zlomil si ruku i nohu. Na jeho krič sbehli sa ľudia a vytiahli ho : on však zostal do smrti kalikou (mrzákom), a nemohúc pracovať žebral, až ho naposledy hladom a zimou zmoreného a zmrzlého našli kdeś za plotom.

Od toho posmech pochádza,
Na toho o krátky čas dochádza.

24. Poctivosť.

Do domu znamenitého pána v Prabe (v hlavnom meste českej krajiny) chodieval čas po čase jeden drotár; kuchárka dávala mu drotovať všakové nádoby. Jedenraz najšiel drotár kuchyňu nezamknutú. I otvoril dvere, ale v kuchyni ani živej duše nebolo; otvoril teda aj dvere svetlice a ohlásil sa slovami obyčajnými : „Máte-li čo drotovať!“ Ale nikdo sa z ňutra neohlásil.

Nebolo nikoho doma; kuchárka nekam odbehla, a zabudnula dvere zamknúť. Drotár si pomyslel: Odejdem-li preč, môže zlodej prísť a celý dom vykradnúť. Počkám tu, a nikoho nepustím ani dnu ani vonká.

O chvíľu prišiel pán domu a chcel ísť dnuká. Ale drotár mu pri dverách svetlice zastavil cestu a povedel : „postojte! ja vás nepustím dnuká!“ On totiž len kuchárku a služebné dievky poznal, ale pána domu neznal. Domovný pán zadivený rekne drotárovi : pusťte ma, já som pán domu! Drotár povie : „ja vás neznám, a v celom dome nikoho

není, a všetko je pootvárané; až príjde kuchárka a povie, že ste vy pán domu tohoto, potom Vás pustím.“ Pán nevedel, či sa má smiať, či sa hnevať, a chcel ísť na silu do svetlice. Ale drotár ho nepustil a držal dvere obsadené. Domovný pán už sa temer počal hnevať na drotára, ale v tom príbehne kuchárka, ktorá vidiac čo sa robí, oslovila drotára: „Pre Boha drotárko, pustíte toho pána, veď je to náš pán Veľkomožný!“ Tu drotár začne odprošovať pána, aby sa nehneval, „ja som tu — pravil — už výšej polhodiny čakal, ažby nekdo z domácich prišiel, aby sa dáky zlý človek do domu nevkradol.“

„Poď so mnou do izby,“ riekol pán k drotárovi; a keď videl, že je všetko na svojom mieste, pravil k nemu: „Vy ste statočný, poctivý a opatrný človek, drotárko! Preto prijmite tento dar odo mňa a navštevujte často môj dom, ktorý takým drotárom, jako ste vy, vždycky bude otvorený k poctivému zárobku. Drotár s povďačnosťou prijal od pána štedrý dar a koľkorazy do Prahy prišiel, vždy mával hospodu u toho pána.

S poctivosťou najďalej dojdeš.
Opatrnosti nikdy nezbyva.

25. Církev.

Tu na zemi neprebývame na veky. Tu sa len pripravujeme do lepšej — večnej vlasti na nebesách. V nebi sa sejdú dobré deti so spravедlivými rodičami svojimi. Spasiteľ náš pravil: „V

dome Otca môjho jest mnoho príbytkov; ja odchádzam, abych Vám pripravil miesto. Tento dom nebeský nazývame dedictvom Synov Božích, kráľovstvom Božím.

Do kráľovstva tohoto nebeského dostane sa každý, kto tu na zemi verne zachováva príkázania Božie. Na cestu do večnosti pripravujeme sa v svätej obci, totiž v pravej a samospasiteľnej cirkvi kresťansko-katolickej.

Kristus Pán založil cirkev a ustanovil apoštolov svojich za vrchnosť duchovnú. Svätému Petrovi odovzdal kľúče kráľovstva nebeského, totiž najvyššiu moc v cirkvi; jemu pravil zvlášte a apoštolom spoločne: „Čokoľvek sviažete na zemi, bude sviazano i na nebi; a čokoľvek rozviazete na zemi, bude rozviazano i na nebi.“ On vyslal apoštolov tiež s tou mocou, s jakou sam prišiel z neba.

Apoštoli túto moc odovzdali svojim nástupcom, biskupom katolickej cirkve. Viditeľná hlava najvyššej katolickej cirkve je nástupca svätého Petra, rímsky pápež. Meno to znamená Otca pravoverných kresťanov.

Najvyšší zákon v cirkvi kresťanskej znie: „Miluj Boha nadovšetko, a bližného, jako seba samého.“

Každý človek je náš bližný. Tým zákonom smieruje cirkev svätá všetky národy, uvádzajúc ich pod jeden a ten istý najvyšší zákon lásky. V tej svätej cirkvi sú všetky národy rozličného pôvodu a jazyka shromaždené v jednotu viery, a spojené jedným sväzkom lásky.

26. Obraz dňa súdneho a kráľ Bogoris.

V deviatom storočí bol sv. Method, ten istý, ktorý s bratom svojim sv. Cyrillom aj našich nekdý predkov, Slovákov, na vieru kresťanskú obrátil, do dvoru kráľa bulliarskeho, Bogorisa, jakožto znamenitý maliar povolany. Kráľ Bogoris rozkázal sv. Methodovi, aby mu k okrášleniu kráľovského palácu nejaké obrazy vymaloval, ktoré by v divákoch veľké čudovanie spôsobili. Sv. Method umienil si, tento rozkaz kráľovský k spasiteľnému účelu použiť; jeho maliarska štetka (penzlik), náboženským duchom vedená, vyviedla na obraze tak strašlivý výjav, že pohľad naň aj samého pohanského kráľa strachom a hrúzou naplnil. Sv. Method vymaloval totižto súd posledný. Vyobrazený bol Kristus od nepočetných duchov nebeských obkľúčený, ktorý s hrozným pohľadom prísneho božského súdca na trône nádhernom sedel. Celé ľudstvo očakávalo s úzkosťou božskú výpoveď, ktorá jeho večný osúd (los) rozhodnúť mala. Každá čiastka toho obrazu mala toľko živosti, sily a výrazu v sebe, že celá tá maľovka, už sama v sebe hrozná, každého diváka tým väčším strachom a úžasom naplniť musela. Pohanský kráľ, celkom prestrašený, pýtal sa svätého Methoda, čo by mal ten hrozný obraz znamenať. A tu strápenie kráľovo ešte väčmi rástlo, keď obratný ten maliar každú čiastku obrazu vysvetľoval. Na jednej strane ukázal mu hriešnikov, ohromžených veľkosťou pomsty nebeskej, odsúdených do večných múk ohňa pekelného; na druhej strane spravedi-

vých, skvúcich paprškami slávy, jakoby v letu do nebeských stánkov, aby tam s Bohom svojim večne sjednotení, večné, nevypovedané rozkoše požívali. Kráľ Bogoris nemohol tomuto pohľadu a horlivým slovám svätého Methoda odolať. Milosťou Božou pohnutý a spasitelne preniknutý, žiadal poznať sväté tajemstvá viery kresťanskej, dal sa vyučovať, a prijal z ruky sv. Methoda krst svätý. Aj celý národ bulharský príklad svojeho kráľa nasledoval a zostal údom samospasiteľnej cirkve kresťansko-katolickej.

27. Sirota a modlitba za mrtvých.

Jeden chudobný chlapec stál w cintoríne pri jednom hrobe, a horľo plakal. Veš w hrobe tom ležal jeho dobrý, milovaný otec, ktorého tu pred pár dny pochowali. Chlapec ten bol ubohá sirota, bo pred pár roky matku ztratil, a teraz mu aj otca neuprošiteľná smrť uchvátila. O jať horľo cítil svoju opusťnosť! „Ruža tá, ktorá za mňa pracovala a chlieb mi dávala, je už studená a hnije w hrobe. Nikdy wiac už neuwidím láskawú twár otca môjho! Tie usta, z ktorých som tať krásne naučenia slyšawal, už na wždy onemely! Nikdo ma už wiac tať nemiluje, jať on — môj dobrý otec — ma milawal. Ach, jať tažko, pretažko jest, žiadneho otca, žiadnej matky wiac nemá!“ — Tať bedaľal ubohý chlapec, a slzy za slzou mu z twáry na hrob kwapkaly. W tom obrátil svoje vyplakané oči na križ hrobový, a tu stál anjel wymalovaný, který jednou rukou ukazowal hore k nebu, a w

druhej držal nápis s týmito slovy: „Otcé náš, který si na nebesách!“ Tieto slová sta nejaký božský paprsteľ z rázu rozveselily skormucenú myseľ jeho; i utrúč si šly, sopljal ruky a pravil: „Ach, áno, na teba, dobrý Bože w nebesách bol bych temer zabudnul; tys mi predca otcom zostal, — teba som neztratil. Tys povolal otca môjho k sebe, a teraz ty mi chceš byť otcom. Weš ty miluješ dietky ľudské o wela wiac, nežli zemský otec dietky svoje milovať môže. Tys nám dal twojho vlastného Syna, Ježiša Krísta, za brata, a kroz neho si nás wšetkých za svoje dietky prijal. Preto Otcé w nebesách, neopušt ma, twoje ubohé dieťa, a buď i zostáwaj wždy mojim otcom!“ Tak wzdýchal chlapec a kľaknul na kolena pred križ hrobový a skrúšene sa pomodlil „Otcé náš“ a „Zdrawás“ za dušsu otca svojho, i za svoju matku; lebo mu spolu na úm prišlo, čo mu jeho nebožký otec z Písma swätého často pripomínal: že „dobrá a spasiteľná jest myšlienka za mrtvých sa modliť, aby od hriechow oslobodení boli.“ Po tejto modlitbe cítil sladkú potechu w srdci swojom, a s úplným uspokojením a odowzdaním sa do wôle Božej išiel domow, a Otec nebeský staral sa aj o neho. Najšli sa dobrodinowia, ktorí sa za ubohú sirotu zaujali. Odhawil školy a zostal poriadnym šťastliwým človekom; lebo Otec nebeský, ku kterému sa wždycky modliewal, požehnáwal práce jeho.

28. Pohľad na križ, a sv. Alžbeta.

Keď sv. Alžbeta, dcéra nekdy kráľa uhorského a kniežna thuringská, jedenráz s ligotavou diamanto-

vou korunou na hlave, v nádhere velikej do chrámu Božieho privedená bola, spatrila tam kríž, na ktorom Spasiteľ ukrižovaný visel. Pohľad na tento kríž umučeného Syna Božieho vzbudil v nej spasiteľné pohrdanie všelikou slávou a márnosťou tohoto sveta. V tom okamžení zložila korunu z hlavy, a tým, ktorí sa jej o príčinu tohoto jej skutku zpytovali, dala nasledujúcu trefnú odpoveď: „Daleko buď odo mňa, abych ja, chudobná stvora, s nádhernou korunou na hlave pred môjho Spasiteľa predstúpila, kdežto on, ačkoľvek kráľ neba i zeme, predca trním korunovaný na potupnom kríži za mňa horkú smrť podstúpiť ráčil.“ Od toho okamženia spasiteľného preniknutia počala sa jej svätosť života: žila napozatým jedine Bohu a ľuďom, cvičila sa ustavične vo všetkých kresťanských čnostach, rozdávala almužny, podporovala ubohé vdovy a siroty, vydržiavala sama vo svojom paláci každodenne výše 800 chudobných, navštivovala a obdarovala nemocnice (špitále) a iné ústavy lásky kresťanskej. Církev katolícká ctí ju teraz sťa Svätú, a krajina Uhorská sťa patrónku svoju.

29. Rudolf Šabsburgský a úcta k Najswätejšej Swátosti Oltárnej.

Grabä Rudolf Šabsburgský išiel jedenráz na powtku, a zrázu počul rengat zvončekom; i spatril kňaza, ktorý niesol Najswätejšiu Swátosť k nemocnému. Rudolf z koňa zostúpil, a kľaknúc Welebnej Swátosti sa kľáňal. Kňaz práve chcel prebrodiť rozvodnený po-

toť, i pýtal sa ho Rudolf, kam idie? „Ľ ťažko nemocnému,“ odpovedel kňaz. I zaraz ponuknul Rudolf kňazovi svojho koňa, aby si na neho sadnul, a tým skôršie priniesol potechu nemocnému. Duchovný prijal ponuknutie toto, a keď sa navrátil, a koňa Rudolfowi odovzdával, pravil Rudolf: „Chrán ma Boh, abyť sa mal viac nosiť na tom koni, ktorý niesol Spasiteľa a Pána môjho.“ Podržte ho ku službe cirkwevej.“ — Kňaz prijal ten dar. Na druhý deň prišiel Rudolf do Kláštora panenského, kde mu vrchnia predpovedala: „Boh odmeni sa Wám za ten nábožný skutok a oslawí rod Wás.“

Ťať sa stalo. Roku 1273 wywolili kniežatá ríšske nábožného Rudolfa Gabsburgského za cisára. Syn jeho Albrecht nadobudnul viac krajín a stal sa pradedom náššho panujúceho domu cisarského, z kterého aj králi uhorskí korunowani býwajú.

30. Pôvod a význam každodenného zvonenia k modlitbe: „Anjel Páně.“

V našej katolickej cirkvi hned od počiatku boľ stály obyčaj, Blahoslavenú Pannu Mariu, jakožto Rodičku Božiu, kráľovnu nebeskú, a našu mocnú prímluvnicu u Boha, nábožne ctiť a vzývať. Preto narídili rímski pápeži k jej cti rozličné sviatky, a menovite ten obyčaj, aby sa každodenne dvarazy, ráno i večer, zvonilo k modleniu „Anjel Páně zvestoval Panne Marii“ a „Zdravás.“ Že sa aj na po-

ľudnie zvonieva, to má pôvod od nasledujúcej udalosti. Bolo to roku 1456, keď mesto Belgrad od Turkov s veľikou silou dobývané bolo. Kresťanské vojsko pod svojím hrdinským vôdcom Huňadým údatne odrážalo silné Turkov útoky. Ale Turkov bolo o mnoho viac, a vždy nové a nové pluky turecké prichádzaly. Turecký Sultán rozkázal konečne všeobecným útokom mesto dobyť. Dvacať hodín trvala hrozná bitka, a hrdinskí obranci mesta už ustávali a poddať sa chceli. V tom vystúpil Ján Kapistranský, pobožný a neohrozený mních Františkan, s križom v ruke pred ustatých kresťanských vojákov a modlil sa hlasite k Bohu a k Blahoslavenej Panne Marii o pomoc a obranu: „O ty mocná kráľovno nebes! zdáliš oddáš tvoje deti neveriacim pohanom, ktorí tvojho nebeského Syna potupujú a s posmechom rúhať sa budú: kdeže je teraz ten Boh kresťanov?“ Takto sa modliac horúce slzy vylieval. Ale kresťanskí vojáci modlitbou a slzami tak oduševnení boli, že s novou údatnosťou na Turkov už už do mesta sa tisnúcich udreli, mnoho tisíc ich zabili, a ostatných k úteku prinútili. Toto práve tak neočakávané jak slavné víťazstvo mohlo jedine obrane Božej, a zvlášte mocnej prímluve Panny Marie pripísané byť. Preto svätý otec Kalixt III. následkom tohoto víťazstva nariadil, aby sa vo všet-

kých chrámoch celého kresťanského sveta Bohu a Blahoslavenej Panne Marii verejne vďaky vzdávaly. Na večnú pamiatku tohoto víťazstva, a ku každodennému povzbudeniu kresťanov v mocnú prímluvu Blahoslavenej Panny Marie veľikú dôveru skladať, nariádil spolu ten istý pápež: aby sa v celom kresťansko-katolíckom svete každodenne medzi 2. a 3. hodinou, pretože o tejto hodine víťazstvo nad Turkami pri Belgrade dobité bolo, k modleniu anjelského pozdravenia zvonievalo. Tento obyčaj bol ale neskorej na poludňajšiu hodinu preložený. Od toho času zvonieva sa v celej katolíckej cirkvi tri-razy každodenne, totiž ráno, na poludnie a večer, k modleniu Anjelského pozdravenia.

Oddelenie druhé.

31. Zrak.

Očima vidím, mám zrak; oči sú nástroje zraku. Zrakom rozoznávame veľkosť a podobu vecí. Kôň je veľký, a červ malý, skala hrubá, piesok drobný, brvno dlhé, palica krátká, hora vysoká, kopec nízky, studňa hlboká, potok melký (plytký), kmen tlstý, haluz tenká, tráva hustá, les (hora) riedky.

Pole meráme na dĺžku (délku) a na šírku (šírokost).

Dráha (cesta) v poli býva rovná (priama), po kopcoch krivá a kľukatá. Rozoznávame čiaru kolmú \perp , šikmú $/$, vodorovnú $—$, a vlnitú \sim ; uhel pravý \lrcorner , ostrý \llcorner , tupý \lrcorner , a kruh okruhlý \bigcirc . Klbko je guľaté, jablko guľovaté, válec oblý, granát hranatý.

Bez svetla vidieť nemôžeme. Z diaľky oheň v noci ligotá; od veľkého ohňa býva na oblohe

červená záplava. Drevo zapálené tlie, potom horí, páli, blčí, plápolá. Slnce žiari, hviezdy ligocú, mesiac bledo svieti.

Z blízka vidíme veci lepšie, nežli z ďaleka. Zrak nás nekdy klame. Vzdálené veci vidia sa byť menšie. Keď sa rýchlo na voze vezeme, zdá sa, že stromy a iné veci vedľa cesty pred nami nazpät ubiehajú. Rovná palica, vstrčíme-li ju do vody, zdá sa byť krivá, jakoby nalomená. Máme zväčšovacie i zmeňšovacie sklá. Zrak sa kazí, kďo do veľikého svetla, n. p. do slnka rovno hľadí, alebo za súmraku (keď sa mrká) číta.

32. Farby.

Zrakom rozoznávame aj farby čili barvy. — Svetlý papršlek rozráža sa o hranaté sklo na pekné iskerné farby. Keď podvečer pri tichom dáždi svieti slnce, ukazuje sa krásna dúha na protejšej strane oblohy. Dúha nič není iného, iba papršlek slunka v kvapkách vody, ktoré v oblokoch visia, na svoje farby sa rozrážajúci, preto sa této aj farby menujú. Obyčajne sa mluví, že dúha je sedmifarebná; sú však len tri farby jednoduché a nemiesané; žltá, červená a modrá. Smieša-li maľiar farbu žltú a červenú, bude z toho pomarančová, zo žltej a modrej udelá zelenú, z červenej a modrej purpurovú. —

Meď je žltý, kaštan brunátny, muríň čierny, vrabec šedý, holubica sivá, obloha modrojasná.

Vlasy bývajú čierne, vrané, plavé, barnavé

(hnede), ryšavé, bledé (rusé), belavé, u starcov šedivé.

O vecach smiešanej farby hovoríme, že sú strakaté (jako straka), kropenaté (jako perlová sliepka), pruhovaté (jako tiger), pehavé (jako hruška).

33. Spochinok a hnutie.

Zrakom rozoznávame, zdaliž nekdo spočíva, alebo sa hýbe, zdaliž stojí, sedí, kľučí, leží, alebo vstáva, sedá, kľučá, lehá, zdaliž idie alebo cúfa, či kráča, chváta, beží, skáče; zdaliž kdo nohu zdvihá, kolená skláňa, hlavou kýva alebo krúti, k zemi neb na stranu sa chýli; zdaliž kdo ruky rozťahuje, skrčuje, spína alebo krížom skladá, alebo má-li už ruky rozťahnuté, vystreté, skrčené, sopjaté, krížom složené.

Živočichy sa všelijako z miesta na miesto pohybujú. Červík lezie, had sa plazí, žaba skáče, ryba plove, pták letí, zajác beží; kôň klusá alebo cvála, žrebä po poli poskakuje.

Voda tečie, vo víru (v zátočine) sa točí, v žriedle vrie; vlna sa valí, drevo po vode plyne, sňah padá.

34. Sluch.

Nástrojom sluchu sú nám uši. Sluchom rozoznávame, jestli kdo šeptá, mluví, volá, kričí. Po

hlase poznáme tiež, jestli dva spolu rozmlúvajú, kdo z nich prosí, kdo porúča (rozkazuje). Rozoznávame slabý, mierny, silný hlas. Nemluvňa kvŕli, plače; decko blábolí čili žvatlá, nezná mluviť zretedelne. Spevák spieva, veselý smeje sa, plesá, jása, výska, rehoce sa, chychoce sa; smutný vzdychá, horekuje, narieka.

Vetor veje, fúka; vichor hučí, hrom durkotá, rachotí. V jeseni mlholí, v lete dážď prší. Ručaj čili jarok žblunkoce, potok na dole bublá, rieka na spáde ječí. Horiace drevo praská.

Zvon veľiký silne zvučí, zvonček cingá; zvonec zo skla slabo klinká, keď naň prstom klepneme. Hodinky cvakajú, ťukajú. Kováč kuje, kladivom buchá; vóz po dlažbe drnčí, pilník po železe škrípe, reťaz chrastí, palaš po zemi brinčí. Obutý človek nohou doptá, dupá, cupá. Pästou sa tlče, prstom sa klope, rukama sa tleská.

35. Hlasy zvierat.

Rozličné hlasy zvierat: Pes vrčí, kňučí, šteká; kôň rehce, jeleň ríje, krava bučí, osol hyká, ovca blečí, zajác vrieska, koza meká, mačka (kočka) mňouka, myš piští, prasa kručí a grochá, opica kvikoce, liška skolí, vlk vyje, lev reve. Holub vrká, hrdlička hrkúta, hus gagoce a štebetá, kohut kikiriká, morák hudruje, kura krákorí, kvočka kvoká, lastovička šveholí, vrabec čviriká, vrana kráka, kavka kváka, krkavec, havran krká, kos

hvízda, ďateľ tekotá, straka rapoce, slávik klo-
kotá, dudok dudá, kukučka kuká, sova huká. Had
syčí, syptí, včela bzučí, žaba krká, svrček čvrká,
komár zvinčí, muška bzuká.

36. Hlásky reči.

V poriadku abecedy.

- „**A**, to pekné!“ povedáme, keď nečemu chválu
dáme.
- b** baranček malý bečí; nám však zabubnuje
v reči.
- c** mi na jazyku crká, jako v poli svrček čvrká.
- č** tak jako potok väčší, padajúci z vrchu, ječí.
- d** sa jazykom vydupne, jako noha o zem dupne.
- ď** sa o jásno viklobne, keď mi naň môj jazyk
dobne.
- dz** sýkavo von vychádza, v slovách: núdza,
brindza, sadza.
- dž** sa z jazyka vysúka v slovách: hádže, sádže,
džuka.
- e**, to nechaj! povie mati, chcem-li nožiček si
bráti.
- f** jak vetor silne fúka, ústami sa von vysúka.
- g** sa na podnebí hegá, jako hus tak nekdy gágá.
- h** sa dechom miernym pustí, holub huká v les-
nej húští.
- ch** nám silne z hrdla dýcha, bolestou nemocný
vzdychá.
- „**i**, to páli!“ dieťa rekne, keď sa nekdy ohňa
dotkne.

- J** jak **i** len slabo jeká, jaj, dieťaťko si narieka.
- K** mi z krku tak huláka, jako v poli kavka kváka.
- L** sa z úst ľahunko linie, keď sa jazyk k jásnu vinie.
- Ľ** sa mäkko z úst vilieva v slovách: ľala! hoľa, levá.
- M** v zamknutých ústach bumlá, rozmrzený medveď mumlá.
- N** svoj priechod nosom hľadá, jako nemé hlasu nedá.
- Ň** mäkunko v nose fňučí, kočka mňouka a pes kňučí.
- Ó**, jak biedny!“ ztýska sebe ubohý v nešťastnej dobe.
- P** štebetá mnohý ptáčik; písmenu **P** pozná žiačik.
- R** mi na jazyku hrčí, drážnený pes tiež tak vrčí.
- S** jako had sýpe, syčí, že sa jazyk dechu prieči.
- Š** jak vetor v lesnej húšti listím stromov septá, šušťí.
- T** o jasná klepetá, keď vyslovím **t e n a t á**.
- Ť** vytukne malý hluk, jak hodinky tik a ťuk.
- U** v povetrí temno hučí, z hluboka keď búrka hlučí.
- V** len medzi ústmi veje, jako včela vukot deje.
- Y** široké hlásek má, jak i úzka litera.
- Z** mi na jazyku znie, jako zvonka zvonenie.
- Ž** podnebným zvukom zvučí, jak chrobáčik v letu bzučí.

37. Čuch.

Nástrojom čuchu čili čichu je nos. Čuchom rozoznávame vôňu. Ľubežnú vôňu majú fiala, ruža, karafiát, a iné kvetiny. Zo včelína zaváňa med. Vo sklepoch zapácha slanina i sýr. Luh v mydlárni ostro do nosa razí. V dielni truhlárskej cítíme výpar zo smolného dreva. Plesnina páchne, múka tuchne vo vlhku, mŕtvé telo razí, dým dusí, voda stojatá alebo zdochlina smrdí.

Není zdravo prebývať v izbici, v ktorej sú voňavé kvetiny; ešte nebezpečnejšie je spať vo svetlicach, kde pec vypúšťa dým. Tak sa už mnoho ľudí do smrti zadusilo.

Mnohé zvieratá majú velice ostrý čuch, k. p. poľovný pes, ktorý už z ďaleka zverinu viňučá, a podľa svojho čuchu zajáca honí. Tak aj mnohé ptáky majú velice ostrý čuch, k. p. havran, krkavec, kuvík atd.

38 Cit čili čutie.

Čiastky nášeho tela sú tak usporiadané, že hneď čujeme, čili cítíme, keď sa ích nekdo dotýka. Cítíme, či sú ktoré veci teplé, či vlažné, horúce, či chladné a studené. V lete býva povetrie (Luft) parné, v jeseni vlhké. Rozoznávame veci mokré a suché.

Hmatom čili makaním poznávame, či je nečo mäkké alebo tvrdé, drsnaté alebo hladké, hru-

bé či hybké, tenké, končité (špicaté), ostré či tupé. Najútlejší cit máme v koncoch našich prstov.

Čo sa zohnúť nedá, ale radnej sa zlomí, nazývame krehkým, k. p. sklo, ihlu. Ohybný je prútk; pružná je klovatina čili gummelastika. Z klovatiny lobda vysoko skáče.

Hmatom tiež rozoznávame, čo je guľaté a čo hranaté. — Jako rozoznávame, je-li čo ťažké alebo ľahké? V rukách poznávame váhu vecí. Cent má 100 funtov, funt 32 loty, lot 4 kvantlíky. Ľahčie veci plynú na vode, najľahčie vznášajú sa v povetrí.

39. Chuť.

Nástroj chuti je jazyk a ústa. Okúšením poznávame, jak čo chutná.

Sladké veci sú: figa, hrozienska, zralé hrozná, a čo ešte? jakú chuť má cukor, med, jakú soľ?

Horký čili trpký je chmel, trpká žlč, ďateli-na, a čo ešte? Bylina „potmechuť“ je trpká i sladká.

Kyselý je ocet a nedozralé víno, jablko, trnky a iné plané ovocia sú trpké. Morská voda je slaná. Nemiernemu všetko jed, aj sladký med, Ostrý ocet, tučné prekorenené nápoje nejsú zdravé. Lieky bývajú sice odporne, ale sú prospešné. Nemocný tratí chuť. Práca sa nedarí, ktorá sa bez chuti koná.

40. Duša.

Päť smyslov má človek: zrak, sluch, čuch, cit a chuť. Tymi smyslami vládne duša. Bez duše nemohli by sme vidieť, slyšať, cítiť, chutnať, ani sa hýbať.

Pozorujeme a poznávame veci, jaké sú, a rozoznávame jednu od druhej.

Čo sme videli a poznali, pamätujeme a rozpomíname sa na to; máme pamäť.

Čo cítime a myslíme, oznamujeme iným pomocou reči; i rozumieme, čo nám v tej reči iní povedajú, a myslíme o tom: máme um a myseľ.

Poznávame a súdime, čo je dobrého a čo zlého: a vieme, že máme činiť dobré a chrániť sa zlého: máme rozum a slobodnú vôľu. Jestli sme nečo dobrého učinili, cítíme z toho vnútorný pokoj, česť a radosť; jestli sme ale zlé činili, čosi nás mrzí, znepokojuje a stydom naplňuje: máme svedomie. Nič není lepšieho pre nás, jako dobré svedomie. Vieme tiež, že nič není zo seba, a že všetko počiatok má od Boha. Boh stvoril človeka k obrazu svému a vdychnul mu dušu nesmrteľnú.

41. Telo.

Nie len podľa duše, lež aj podľa tela je človek najznamenitejšie stvorenie Božie.

Telo naše složené je z mnoho pevných kostí,

ktoré sú ohybnými väzbami vospolok spojené a mäsom i kožou obložené.

Celé telo prepletené je žilami, ktorými sa prúdi krv; tá vychádza zo srdca a zase do neho sa vracia; pľúcami dýchame, a v žaludku prijaté pokrmý zažívame.

Telo bez hlavy, bez rúk a bez nôh nazývame trupom.

42. Hlava.

Hlava je najvyššia časť nášho tela. Vrch hlavy menujeme temeno; čelo je z predu, týl v zadu; po stranách su skráne a uši; pod čelom v jámkach oči. Obočie menujeme tie chlpy na obúch koncoch čela výše očí; chlpy té zadržujú pot, aby nevtiekal do oka. Oči sú chránené klapkami jako dakými pokrývkami, ktoré sa zatvárajú, keď spíme, aby do nich padať nemohol prach. Na vlásky na klapkách muška v letu sa chytá, ktorá by nám bolesť spôsobila, keby do oka vletela a v ňom uväznula. Prostrednie čiastky obličaja sú nos a líca, pod nimi ústa a brada. V jásnach zasadené sú dva rady zubov; k ním sahá jazyk.

Učenému človekovi riekame učená hlava. Otec je hlava rodiny. Hlava krajiny je kráľ. Hlava cirkve viditelnej je Rímsky Pápež.

Hlavné mesto Uhorskej krajiny je Pešt-Budín, mocnárstva Rakúskeho Viedeň.

Úhlavný nepriateľ je, kto najviac škodí. Čo není v hlave, býva v nohách, t. j.: načo zapomeníš, pre to musíš ísť. Koľko hláv, toľko smyslův (rozumův). Tluč hlavu o stenu, čo si vytlučeš?

43. Ruky.

Ruka naša má trojaký ohyb: u ramien, v loktoch, a u dlaní. U každej ruky máme štyri prsty a jeden palec. Prst má tri klúky (hanky). Ruka otvorená nazýva sa dľaň, zavrená päšť.

Jako pravicu tak i levicu (pravú i levú ruku) mali by sme rovne cvičiť. Veselý človek rukama pleská, horekujúci rukama lomí. Zahaláč máva ruky založené. Pilnému všetko od ruky idie. Kdo umie písať, píše vlastnou rukou.

Opica má štyri ruky. Veverica drží orech prednými pazúrkama. Slon nosom trávu trhá.

Ruka je najumelejší úd človeka: dobýva potravu, robí šaty, stavia domy a veže, kope rudy, chytá ryby a ptáky. Ruka vládne bujným koňom a rídí ohromného šlona. Remeselná, umelá, majstrovská ruka sa chváli.

O zlodejovi sa povedá, že má lepkavé ruky, alebo dlhé prsty. Chudobný na svoju ruku sa živí. Ruka ruku umýva. Boh nad námi ruku drží. Není skracena ruka Pánova!

44. Nohy.

Na nohách stojíme a z miesta na miesto sa

pohybujeme. V nohách sú kosti najsilnejšie; prečo? Iná je noha človečia, levová, kravská a koňská. Kôň má kopytá, krava ratice, lev dlapy, ptáci pazúry a drápy. — Rozoznávame veľikú, malú, širokú, úzku, útlú a tlstú nohu. Vrch nohy nazýva sa nártom, spodok chodidlom, zadok pätou. Predok spodnej kosti nazýva sa hnát (holeň), zadok lýtko; výšej sú kolená, nad nimi stehná.

Koľko prstov máme na nohe? koľko klbov má každý prst?

Které zvieratá nemajú rúk, a čo majú miesto rúk? Sú ptáci tiež štvornohí? Které zvieratá nemajú nôh? Čo majú ryby na miesto nôh a krýdel?

S bolesťou chodí, kto má v nohe trň. Váhavý nohy vlečie. Rovnými nohama sa priekopa preskakuje. V nohy sa dal, hovorí sa o tom, kto uteká. —

Stôl, stoličky a posteľ majú tiež nohy; sú to drevené podpory, ktoré sú podobné k nohám.

45. Zvieratá štvornohé.

Zviera má tiež dušu jakúsi; hýbe sa, kamkoľvek chce, vidí, slyší, ňuchá, má chuť i cit. Potravu berie papuľou, pyskom, hubou, ktorá u veľkých zvierat nazýva sa tlama. Potravu zažíva v žaludku, a tá sa premeňuje v krv a mäso. Zviera raste zo seba a býva veľiké alebo malé, iak podľa rodu svojho byť môže.

1) zvieratna, čo znamená nasko ako sa vy-
fina, alebo 3. neskôr a so 4. kľuč, patrí
občiat.

Zvieratá krotké chováme doma v dvoroch a chlevoch, a nazývame ich domácimi. Domáce zvieratá dávajú nám mnoho užitku. Kôň a vól ťahá, aj osel ťahá i nosí bremená. Krava nám dáva masné mlieko, z ktorého sa robí maslo, sýr, tvaroh, cmar. Od oviec a kôz máme chutné mlieko, žinčicu a sýr, brindzu a vlnu. Požívame tiež mäso hovädzie, telacie, škopové čili baranie, kozie a sviňské čili bravčovinu. Koža volská a kravská, telacia i škopová vyrábä sa na obuv. Pes stráži dom, a mačka chytá škodlivé myši.

Zver poľná a lesná je plachá a divoká. I od nich dostávame chutné mäso (zverinu) k jedlu a k odevu kože a srsti.

K lúpežným čili dravým zvieratom počítame: medveda, vlka, ostrovida (rysa), kunu, tchora a lišku. Lev a tiger prebývajú v teplých krajinách. — Krotká zver živí sa obyčajne bylinami, dravá ale žerie mäso iných.

o/2

46. Ptáci.

Pták je perím opatrený proti zime, a lieta pomocou krýdel. Časom pľhne, a dostáva nové peria. Ďobákom berie potravu.

V domoch a dvoroch sa opatruje hyd (drôbež). Či znáte speváka, ktorý vyvoláva deň? A kto kvoká a krákorí na dvore? kto sa tam krúti a hudruje? kto gägá? kto pod strechou vrká, hr-

kúta? kdo sa pachorí blisknavým krásnym perím a chvostom? —

Po hlase znáte tiež operených speváčkov zahradných a poľných. Kdo okolo domu čviriká? kto šveholí? kdo v zahradách a hájoch najkrajšie spieva a klokotá? kdo v lese kuká, zvoní, dudá?

47. Prelietavé ptactvo.

V jeseni z krajiny našej tiahnu milé ptáčatá, ktoré na jar a v lete spevom svojim nás obveselovaly. Odev jejich je letný a ľahký; nemohly by sniesť tuhú zimu. A jakože by pod sňahom a ľadom mohli najst' červikov, húsenice a zrná, ktorými sa živia?

Keď teda počnú fúkať chladnejšie vetry od severnej strany, stehujú sa tiež spevavé ptáčatá naše do krajín teplejších, kde im milý Boh pripravuje potravu; tiahnu cez hory i dolý, cez potoky a rieky, áno i pres široké more tisíc hodín ďaleko od nás. Nikdo im neukazuje cestu; samé putujú: ale prv než krajinu našu opustia, obletujú známe príbytky, poľa a zahrady, a zdajú sa byť smutnými; a keď sa mladí i starí vospolok shromážda, a huš! odletia prec'.

Lastovičky, konôpky, konopásci, slarici, pinčky, stehlíci, červenky, trasoritky, holubi lesní a iní ešte ptáci ubierajú sa do krajín zámorských.

Mnoho ích ovšem zahynie na ceste, ale zväčša dosahujú cieľu. — Až keď zase jarnie slnečko hriať u nás počne, vracajú sa nazpät; lastovička vyhladá si svoje lanské hniezdo pod strechou, slávik svoju krovinu, a tam znovu počína svoje ľu-bežné vyspevovanie.

Naopak ale cvičala a ččетка v lete prebý-vajú v krajinách pôlnočných; k nám priletujú teprv v jeseni, a na jar v Breznu tiahnu zase preč od nás.

Podobne prelietavý pták jest lednáček, ktorý sa aj r y b á r i k nazýva, preto sa rybičkami živi.

Vôbec pozorujeme, že sa prelietaví ptáci u nás vtedy zdržujú, keď potravu v poli v sadoch najst' môžu. Jakože to ale predvídajú zvieratká nerozumné? Ľudia to ešte nevyskúmali: keby ptáci mlúviť umeli, snad' by nám to povedeli. Myslíme ale, že im laskavý Stvoriteľ ten pud a vnuknutie dal.

48. Hus a kačka.

Husy domáce chovajú sa hlavne pre perie. Častejšie sa podšklbávajú na prsach, na bruchu a pod krýdlama. Jedna hus dáva do roka štvrt' funtu peria a dva loty páperu. Krmievajú sa tiež na sádlo; dobre nám chutná aj husacina. Brká z krýdel potrebujú sa na perá. Husy milujú čistú vodu, po ktorej rádi plávajú. Preto sú jích prsty.

spojené kožkou. Takovú blánu medzi prstovú majú aj iné ptáky vodné. Hus veľmi sa bojí o svoje mladatá, a preto syčí na mimojdúcich; na pasienku veselo gágoce, v krdeli po ceste štebetá.

Hus divoká stihlejšia je než domáca; prebýva v zástupoch po rybníkoch a jazerách. V jeseni stehuje sa do teplejších krajín.

Kačky čili kačice majú krátke nohy, a té sú viac na zadnej častke jejich tela, a preto motavo chodia. Mäso jejich je chutné; perie kačíc praj tak nehreje, jako perie husí. Kačici nehnuší sa žiadne žrádlo, a špluhá sa i v kalužach pre potravu; bo je veľmi žravá a nenasytaná.

Divoké kačice hniezda v trstenine, vo vrbinách a inom prúti, a často z jedného jazera na iné preletujú.

49. Bocán čili čáp.

Bocán je útlejší nežli hus, ale má veľmi vysoké nohy, dlhý krk a dobák. Tri prsty na nohách má blánu na polo srostlé, a preto nemôže sa zaboriť do bahna. Pán Boh ho stvoril tak, aby snadno lapať mohol hady, žaby, jašterky, kobyľky, myši a iný škodlivý hmyz v kalužach a močarínach. Za deň zožerie deväť i viacej žiab. Hniezdo si stavia z prúta a pažite na vežach, na stromoch obrubaných, na vrchu strechy a za komínom.

V lete stehuje sa od nás za more do teplej Afriky, najviac do Egyptu. Bocáň je vôbec krotké zviera; vrabcom a lastovičkam praje príbytku v štrbinách starého hniezda svojho.

Jedenraz prikradla sa mačka ticho ku hniezdu bocánovmu, aby ulovila vrabcov, ktorí sa tam uhniedzili. Vrabčatá pyšľaly od strachu. Bocáň sa len díval pokojne z horejšieho hniezda na mačku a pozoroval ju, jak sa len hnula: keď ale skočil chcela na vrabčika, dobnul ju svojim dobakom tak, že sa skoro omráčená zvalila. Dal jej poučenie, aby radnej chytala myši, ptáčkom ale aby dala pokoj.

+ 50. Ryby.

Ryby majú studenú krv; nedýchajú pľúcami; ale žabrami; a na miesto nôh aneb krýdel majú plýtkve, spôsobené ku plávaniu. Prídaté sú šupinami, ktoré sa u nektých všelijakými farbami lesknú.

V rybníkoch žije kaper, štika, karas, lín; v našich potokoch pstruh, mrena, podustra, klen, jalec, hrúz, plže, hlaváče a lejšovky.

V riekach tiež úhor, mieň čili mentúz, kečeg, hrča (sumec), a hlavátka.

Morské ryby tiež požívame, jako sled (herink) a sušené tresky (štokfiše), ktoré sa k nám privážajú z pomorských krajín.

51. Hmyz.

Za hmyz sa pokládajú: chrobáci, húsenice, červíci, včely, mušky, komári, mole, škvory,

mravce, motýle, kobyľky čili šášky, chrústy a žúžaly všelikého druhu.

Ale načo sú na svete škodlivé hmyzy? Nemýľme sa, a neprehrešujme sa proti múdrosti Božej! Není všetko len pre človeka. Pán Boh opatruje aj iné stvory. Hmyzy väčším dielom slúžia za potravu ptákom. Červíci hodbábni a včely sú však aj ľuďom užitočné. Pijavice potrebujeme v nemocach, keď má niekto krv zapálenú.

Včela a mravec nech vám bude, dietky, za príklad neunávnej a stálej pilnosti!

52. Čmel a včela.

Bolo jaro a jasný deň, včelky z klátu letely ven; z kveta na kvet sedaly, a pilne med sbieraly. Z razu čosi zahučalo, neďaleko zabručalo; — bruchiac priletel medožravý čmel, a do hádky hneď sa dal, včeličkám sa vysmieval: „Hej, vy včely, jak sa máte? Vychudlé ste! či jete jed? Kdeže asi svoj zkladáte práčne udelaný med? Včelka jedna sa zastaví, a odpovie čmelíkovi: „Ovšem, že vy čmeli, o veľa ste tučnejší a preto aj bujnejší, než my malé včely: ale páni strýcovia, ste vy bruchopáskovia, zvykli sami všetko sjesť, to však nerobí vám česť. Aj ľuďom priat' aj menej jesť, obyčaj to včelek jest.“ — Po nej čmel zahovorí: „Blázen, kdo sa tak morí! Med i vosk keď ľuďom dáte, čože samé z práce máte?“ — Na to dobrá včela tak odpovedala: „Radosť iste z toho máme, keď aj ľuďom po-

máhame, keď ím pokrmy sladíme, ba aj nemocných liečime; z nás sa teší aj chorý, a v kostole k Božej chvále voskovica pekne horí!“ — Tomu čmel sa bujne smial a včeličiek sa pýtal: „A kto vám dá v zime žrať, keď nemôžte ven sa brať?“ — Na to praví sobcovi včelička čmelíkovi: „„Kdo aj iným vďačne preje, toho druhí neopustia, i nech sa čokoľvek deje, Boh ho nikdy neopúšťa.““ Včelkou zahnažený čmel bručiac ďalej odletel. — Včely maly medu dosti, aj vosku tiež do hojnosti; každý klát užitku dal, hospodár sa radoval. Po príhode tejto prišlo druhé leto; bolo veľmi dáždivo, mhlavo a mrazivo. Pracovité včely málo ktorý deň mohly letieť ven, málo medu maly. Hospodár to dobre vedel, preto pomáhať ím hľadel; zarmutené delničky potešoval včeličky: „Málo medu, včelky, máte, teraz ja vám medu dám, vy mi ho zás indy dáte, až ho nebudem mať sám. Tak boly včely opatrené, od hladu v zime ochránené. Ale čo si počal asi čmel v té chladné, smutné časy? Hladu veľmi mnoho snášal, nikdo ješť mu neprinášal; hrozne zchudnul a oslábnul, až konečne zahynul. —

53. Mravec a skočka.

Kdo nerobí za mladi, na starosť trie hladu. Sušil si mravec zrná, skočka k nemu pádi: „Ach, smiluj sa nado mnou, a daj mi pár zrna, lebo zhytniem od hladu!“ — Mravec zrno shrňa a do jamy odkladá, reknúc: „Čož robila v lete?“ Skočka odpovedela: „Ach já nezahálala, dosť som sa naská-

kala spievajúc po svete!“ - „Tancuj teda aj teraz! rečne mravec chytrý, v letes negazdovala, včul si zuby vytri!““

54. Kocúr a veverica.

Jedenraz v dobrej hodine najšiel kocúr orech v škrupine. K maškrteniu hotový zahryzne do škrupiny, a hneď ju preč odhodí, a této slova prehodí: „Jaj, to horké jako jed! to sa mi nehodí na obed!“ — Po namrzenom kocúrku orech najšla veverica, a tá chytrá obratnica hneď ho berie do pazúrka, hryzie a supinu lúpa, kúsa do škrupiny, až to chrúpa. „Čo to? kamen? O ten ťažší býva! Či tá ľahká škrupina nečo zvláštneho v sebe skrýva? Ľahká je a zdá sa dutá byť: či sa mám dať odstrašiť trpkou supinou a tvrdou škrupinou? K čemuž mám zub zdravý? Hneď sa mi to objaví, čo väzí v tej škrupine, čo sa mi z nej vyvinie!“ Veselo to veverica praví, lúskne a opäť lúskne, a hľa, krásne jadro sa vyúskne, ktoré zaraz s veľkou chuťou ztrávi. — Kdo bol múdrejší a kto lenivejší?

55. Borový stromček.

Borový stromček v zelenom hájí v lednu i v máji, od hlavy do päty z ihličia mal šaty. Na ne si často sťažoval, ráz ale hlasne žaloval: „Všetci moji susedie majú listy zelené, a pekne uhladené: len ja mám ihly pichlavé a špendlíky žltavé! O bárby zajtra ráno listie zlaté bolo mi dáno!“

V noci stromček ticho spí, až sa ráno zo sna prebudí. Ale jaký stal sa div, stromček vidí na sebe zlaté listy na odív! Veselo výska, radostne jása, a po háji pyšno hlása: Včul sa mi, susedie, nevyrovnáte; vy len sprosté listie máte: ja ale mám prebohaté šaty zlaté!“

Zapadá slnko za horami, žebrák sa berie húštinami; vreco má veľiké v zadu, na predku fúzatú bradu. Vidiac zlato, zasmee sa; nekupuje: olupuje. Darmo stromček prosí, jeho neuprosí: žebrák nedbá na to, do vreca kladie zlato, a s bohatou lúpežou berie sa preč ztiato. —

Stromček sa do plaču dá, horekujúc: „Prebada! Už, hovorí, včul sa stydím, celkom holý sám sa vidím. Bodaj by len zajtra ráno listie sklenné bolo mi dáno!“

Stromček v noci sen požíva, a všeličo sa mu sníva. A hľa ráno stal sa div; stromček stavia na odív listie sklenené, krásne farbené, na seba sa díva, iným stromkom sa vysmieva, reknúc: „kdo z vás šaty má, jako ja, pekne sklenené, krásne farbené?“

Dokiaľ slnko svieti jasne, stromček ligotá prekrásne; lež nastojte! vetor prudký zahučal a nemilosrdne rúcal, jako blesk a hrom, ten sklenený strom: jeho listie sklenené v tráve leží roztlčené.

Stromček sa do plaču dá, kričí: Bada, prebada! teraz sa len veľmi stydím, keď sa porúchaný vi-

dím. Bodaj by len zajtra ráno listie hybkejšie bolo mi dáno!

V noci stromček sa vyspáva a ráno včasnejšie vstáva, a hneď oči smutné čistí; dostal zelené, krásne listy.

Znovu púšťa hlas, pachorí sa zas: „Hľadte, včul sa vám všetkým vyrovnám; jako vy mám listie zelené, ohybne uhladené!“

Sotvi to vyhovorí ten stromček borový, koza prichádza bradatá, a hladné kozľatá. Okolo stromku sa zastaví, kozľatá tu hostinu majú, a zelené listie Schrúpajú.

„Ach nemúdra žiadosť moja bola,“ horekujúc stromček takto volá; „nechcem už bohatého listia zlatého, ani skleneného, ani ohybného zeleného, nech sa mi zase moje ihličie vráti, to sú moje najlepšie šaty!“

Smutné stromkové usnutie, smutné bolo i precitnutie. Keď však ráno na seba sa podíva, veselo znovu sa usmieva.

Hlasitý smiech v háji slyší, lež stromček sa viac nepýši. Prečo ale v háji stromy sa smialy, ktoré tam na blízku stály? Z podivnej moci stromček v noci od hlavy do paty dostal zas nové šaty. A jaké asi? Opäť z ihličia; a té nosí na večné časy. A kto tomu neverí, nech sa cestu namerí do háječku, najde tam samé ihličia na borečku.

56. Čo je bájka.

Divná vec; tu čítame, že mluvíly včely, čmel, mravec a skočka, kocúr a veverica, a borový stromček! To není pravda! Kdože počul kedy mluviť zvieratá alebo stromy?

Tak azdá rekne nekdo z vás mladých čitateľov. Ovšem je to len vymyslená poviedka, tak rečená bájka čili fabuľa, keď sa rozpráva o zvieratoch, že hovorily: ale to sa deje len v podobenstve.

Zvieratá majú rozličné spôsoby a vlastnosti. Tak k. p. mačka je maškrtná a falošná, veverica obratná a veselá, medveď mrzutý a lenivý, kôň bujný, pes verný a opatrný, liška lstivá a podvodná, vlk žravý, zajac bojázlivý, ovca tichá. Zvieratá nemôžu byť inakšími. Ale ľudia majú rozum; k zlému nikoď ich nútiť nemôže: a predca sa nekdy nemudre a neslušne chovajú. O ľuďoch mluví sa často v prísloví: Chodí jako ovca a kole jako baran. Má zajačie srdce. Čapa zahradníkom spraviť.

Dobrá bájka je podobná k orechu, ktorá, slabý v supine a škrupine, má v sebe zavrené jadro pravdy — múdre naučenie.

Čemu nás učí bajka o včelách a o čmeli? o mravcovi a skočke? o kocúrovi a veverici? Kterí ľudia sú podobní borovému stromčeku?

57. Rostliny.

Rostlina menuje sa všetko, čo zo zeme rastie. Rostliny nemôžu sa tak pohybovať, jako zvieratá. Zo zeme a z povetria berú svoju potravu a rastú. Najväčšie rastliny sú stromy, najmenšie tráva.

Stromy rastú zo semena. Semeno v zemi kle-

je a púšťa korene; hore vyženie peň čili kmen, a rozdeľuje sa potom na konáre a haluze; tē dostávajú pupence a z pupencov vypučia listy a kvet; z kvetu sa rodí ovocie, ktoré zase dáva semeno.

Ovocné stromy jadrnaté sú: jabloň a hruška; kostkovité ale čerešňa, višňa, slivka, breskyňa.

Ker je menší než strom; vyrastá v hustejších prútach od koreňa. Ku krovinám počíta sa tiež réva (vinný ker), rybizľa, egreš, lieskovec, trnka, čučorietky, černice.

Lesné stromy dávajú nám palivo a stavivo (drevo na stavänie), jako dub, buk, javor, sosna, jedľa, smrek, breza, topol, jelša, brest a iné.

Menšie rastliny menujeme vôbec byliny. Mnohé dávaju výborný pokrm a lieky; nektéré sú však aj jedovaté: ale i tē bývajú pripravované v lekárňach, a pomáhajú v nebezpečných nemocach.

V zahradách sadíme zeleniny: mrkev, repu, cvikle, kvaky, paštrnák, kapustu, kel, špenát, celer, cibulu, cesnák, chren, uharky, dyne, šalát, zelie.

Ľuďom potravy najviac dáva obilie čili zbožie. Zrno obylné vyháňa zo seba stlpok a steblo s klasom, a klas chová v sebe mnoho nových zrníek. Viete-li menovať ten dar Boží, z ktorého sa robí chlieb? a z čeho sa pečú koláče? z čeho sa robí kaša? z čeho sa varí pivo? a ktorý je koňom najmilší obrok?

Dobré varivo je hrách, šošovica a fazuľa.

Ku potešeniu nášmu sadíme aj kvetiny: fujaly, klinčoky, narcisky, tulipány, ruže, ľalije. — Milé je nám téz p o ľ n é a l u č n é kvietie: šarpíja, materina dúška, zvončeky, konvalíja a modré, voňavé nezabudky čili potočníky.

58. Nerosty.

Zo zeme kopeme hlinu, piesok, vápno, kameň, rudy, soľ, sírku, uhlie a iné kopaniny, ktoré vôbec nerosty menujeme.

Které nerosty potrebujeme na stavánie? Které na palivo? Které na kovanie? Z ktorých sa razia peňáze?

Rudy sa v ohni rozpúšťajú, a že sa kovať dajú, nazývame ich k o v y. Najvzácnejšie kovy sú: zlato, srebro, a platina (biele zlato); menej vzácne sú: železo, meď, cín, olovo, živé srebro (rtuť).

Z čeho kováč kuje zámčoky, motyky, kladivá, rýle, sekery, radlice, obruče, ráfy na kolesá?

Který kov teda najviac nám je k potrebe a k osohu? Z ktorého kovu sa razia dukáty? Z ktorého dvaciatniky? Z ktorého grajciare čily červenáky?

59. Deň a noc.

Noc a deň stále po sebe nasledujú. Deň je svetlý, noc tmavá. Milé je podívanie na východ

slunka. Najprv sa šerí, rozbrežďuje, potom svitá, jasná žiara ohlašuje príchod slunka, ktoré potom jako ohnivá guľa nad oblohu výšej vystupuje.

Mrákava zacláňa slunko; a keď vetor oblaky preháňa, behá stín čili tóna po polach. Každá nepriehľadná hmota necháva za sebou tónu. Medzi ránom a večerom je poludnie.

Kedy za dňa stín býva najkratší, kedy najdlhší?

Pri západe slunka objavuje sa nekdy červená žiara; konce oblakov zdajú sa byť jakoby pozlatené. Jahnáhle zajde slunko, ubýva svetla denného, mrká sa, tmí sa, po večeru nastáva noc. Po práci ľudia odpočívajú. Spanie (sen) posilňuje.

I iné živočichy spávajú. Len lúpežná zver opúšťa nočné brlohy svoje a vychádza na lúpež. K tým podobní sú ľudia zlí, ktorí vychádzajú času nočného, aby sa do príbytkov ľudských vbili a kradli. Bárby radnej cez den poctive pracovali!

Jako tiché v poli ovečky, po nebi sa pasú hviezdíčky; jako pastýr mesiačik ích vodí. Jedna druhej neprekáža, jedna druhú neuráža, každá po svej dráhe chodí. Či ku hviezdám vy sa podobáte? či vy, žiaci, o poriadok dbáte?

60. Čas.

Do roka počítame 365 dní. Prestupný rok, totiž každý štvrtý, má o jeden deň viac. Deň má 24 hodín, hodina 60 minut. Zo šlabikára vieme, koľko dní sa číta do týždňa, koľko týždňov do mesiaca, koľko mesiacov do roka. Jako sa menujú a jako po sebe nasledujú mesiace? — V ktorom mesiaci sú vianoce? Kterým dňom počína sa nový rok?

V kalendári čili časoslováru sú všetky dni celého roku zaznamenané. Na každý deň pripadá pamiatka nektého Svatého. Kedy slavíme pamiatku Svätého Štefana kráľa, patróna krajinského?

Ľudia vymysleli všelijaké nástroje k meraniu času. Známe hodiny stojacie, visiace, opakovacie, bijúce, vežové a váčkové hodinky. Načo sú na ciferníku ručičky čili rafiky?

Živobytie človeka netrvá vždy rovne dlho. Umierajú deti, chlapci, mládenci, muži i starci. Vek náš je buď kratší, buď dlhší. Nevieme, kedy nás Boh povolá na večnosť. Pripravujme sa na tú cestu do života večného!

Čas netrávme zaháľkou!

Zajtra, zajtra nevolajme:

Dnes, čo možno, vykonajme.

61. Pieseň ranejšia.

Boh nám stvoril slnce krásne, svetu dal to svetlo jasné; i mne dáva dosť radosti, keď splním

své povinnosti. Po tme nočnej nastal deň, občerstvil mňa tichý sen. Od nehody z Božej moci som zachránen tejto noci; veselý, zdravý sa cítim, preto s celým živobytím Bohu sa obetujem, vďaka Jemu venujem.

62. Večernia.

Slunko už zapadá, rosa večer sadá na trávy a kvetiny; od chrámu klekania malý zvon vyzváňa a volá do dediny. Z poľa po svej práci čelad sa navráti, pomodlí sa po tichu to anjelské zvestovanie, skončiac denne unovanie cíti v srdci útechu.

63. Holubica.

Sotva biely deň zasvitá, holubica v poli lieta; a už v rannej dobe hľadá pokrm sebe. A keď najde tam zrníčko, jak zaplesá jej srdiečko! Minie hodina, nezapomína holubica matka na své holubiatka. Prázdna domov nepriletí, pokrm nesie pre své deti. Deti čakajú a zavrakajú, kedyž sa jejich máti nazpät vráti.

Viacej nežli holubinka stará sa o mňa maminka; práce nešetří, i keď som väčší, miluje mňa stále: to jej buď ku chvále!

64. Pieseň májová.

Zas slniečko teplo hreje, zas na nás sa z neba

smeje, a po dlhom spánku všetko zas okreje. Víťaj, máju, víťaj, jasne nám zasvitaj!

Víťaj modrá fialinko, ľubovonná ty kvetinko, a pod hájom víťaj, pekná konvalinko! Víťaj maju, víťaj, vence nám uplietaj!

Keď ľubežne na jar v máji spieva ptáctvo v slinnom háji: tu hneď každému sa zdá o samom raji. Víťaj máju, víťaj, dlho nám zakvíťaj!

65. Pasačka.

Paste sa húsatá, rastie vám travička; rastie vám, prirastie, spadne-li rosička. Hudaj hej, hejhej, hejsa hej!

Do žita, pšenice na škodu nechoďte, húsičiek maličkých husy tam nevoďte! Hudaj hej, hejhej, hejsa hej!

Jak neposluchnete, pozdvihnem metličku, pošlahám, potrestám maškrtnú hubičku. Hudaj atd.

V kaluži sa nebroď, húsatko žltúčke, umyj sa v potoku, a budeš bielučke. Hudaj atd.

Umytá, peknúnka tak budeš husička, a k zdraviu ti pôjde zelená travička. Hudaj atd.

Budeme si hovieť nekdý v tvojom perí, ba aj chutnú dáš nám pečienku k večeri. Hudaj atd.

Paste sa húsatá: až sa napasiete, rad radom za sebou do domu pôjdete. Hudaj atd.

Húsatka husičky, robíte štebety, lenže nena-robte na seba klebety. Hudaj, atd.

66. Hra na vojákov.

Tluče bubeníček, tluče na buben, a svoláva chlapcov: chlapci poďte ven! Zahrajme sa na vojáky, máme flinty a bodáky! Hola, hura, haj, nikdo nemeškaj!

Vezmite své tažky a své flintice, pripnite si k boku ostré šablíce! Zahrajme sa na vojáky atd.

Do radov si staňme, malí vojáci, budú z nás údatní nekdy junáci! Zahrajme atd.

Hen je breh u cesty, jako pevný hrad, ten si vydobyme bez všelikých ztrát! zahrajme atd.

Tam stojí bodlačie: hej naň pospolu! To my posekáme: Všem hlava dolu! Zahrajme atd.

Uteká zajáček, má pred námi strach; bežať ho necháme, usporíme prach. Zahrajme atd.

Sediac tam na kopci strihá ušima, snaž sa nám vysmieva tá ledačina? Zahrajme atd.

My ho naučíme, neutečie zdráv; na zajáca streľme: Pif a puf a paf! Zahrajme atd.

Zahnali sme nášho už nepriateľa: víťazne sa vráťme do domu z poľa! Zahrajme sa na vojáky, máme flinty i bodáky! Hola, hura, haj, nikdo nemeškaj!

67. Príslovia.

Počiatok múdrosti, bázeň Božia.
 Kdo sa Boha bojí, pevne stojí.
 Čo není z Boha, nepotrvá.
 Boh je vysoko a vidí ďaleko.

Cvičenie a skúsenie dáva umenie.

Človek sa nikdy nepreučí.

Kdo chce mnoho, nemáva nič.

Kdo chceš chleba, pracuj, čo treba.

Kdo robí, vyrobí. Babku k babce, budú kapce.

Komu sa nelení, tomu sa zelení.

Dobri počiatok — polovica práce.

Práca kvapná nebýva platná.

Kdes nepoložil, neber. Lepšie je dať, nežli brať.

Kdo zo svojho udeľuje, tomu Pán Boh nadeľuje.

Proti svej krvi bojuje, kdo svoj národ nemiluje.

Kdo sa za svoj jazyk stydí, hoden potupy všetkých ľudí.

Lepšie: varuj sa! nežli: neboj sa!

Kde niet kázne, tam niet bázne.

Ohňa nemožno upáliť, vody utopiť a — pravde zahynúť.

Jaký rozum, taká reč.

Kdo inému jamu kope, sám do nej upadá.

Poctivosť trvá na večnosť.

Bud čnostný, i budeš šťastný.

68. Hádky.

Na jakom — brusu nože nebrúsime ?

Které — máry vidievame lietat ?

Jaká — rana poletuje ?

Za sto rokov koľko urobí vrabec krokov ?

*Stena
Lietajúce
Rana
08.11.11*

30.11.11 Pekný som panáček, strakatý mám fráček, údatne vždy bojujem, nepriateľom vzdorujem. Nosom statočne sa bránim, až do krve často raním. Nie som posel, iných vodím, s ostrohami pešky chodím. Hrebeň pekný mám, sám sa nečesám. Stojačky spím, so strážnikom bedlím, po ňom často spievam, a ľudí budievam, nový deň ohlašujem. Háďaj, jak sa menujem ?

Štyri nohy, štyri rohy mám, avšak nechodím, ani nestrkám. Tvrdý je môj chrbát, ľudia v poludnia potrebujú mňa. Ačkoľvek len slúžim, preto sa nesúžim; okolo mňa stáva viacej menších služebníkov, samých štvornožníkov, to je moja sláva. Rozvaž to na mysli; kto som, toho sa domysli!

V potôčku diera, tam je divné zviera! U hlavy rôžky, v nohách má nôžky, hladký mu kabátok chodí vždy nazpiatok.

Súkam šta vlások tenúnke niti, z ktorých si pletiem hebúnke siete; že nie som rybár, to ti poviem; muchy len do siete lovím.

Já som malý vojaček, mám preostrý bodáček ; v lete tiahnem zvesela každého dňa do poľa. Tam sa lecikam voderiem, sladkého si naberiem ; múčku-li kde najdem, též si pre ňu zajdem. Doma staviam izbičky, jako malé kapličky, pekne jednu k druhej, z látky dosti tuhej. Do tých snášam celý čas, dokud rastie v poli klas. Keď však zima nastane, v kasárni sa zostane.

II

Oddelenie tretie.

69. Rodište. Rodný kraj. Vlast.

To miesto, kde sme sa narodili a vychovali, menuje sa r o d i s k o alebo d o m o v. To okolie, v ktorom naše rodisko leží, menuje sa r o d n ý k r a j. Tu nás nekdy húčkali v kolíske, keď sme ešte slabé nemluvniatka boli ; tu sme prvýraz slyšali z úst miléj matky sladké zvuky reči materinskej ; tu nás naši milí rodičia, keď náš jazyk blábolit počínal, učili hovoriť, svet a Boha poznávať, k Bohu sa modliť a spievať ; tu nás po prvýraz posielali do školy ;

tu žijú naši bratia a sestry, i nekdajší spolutovaryši našich detinských hráček a zábav. Preto kraj tento zostáva nám vždy milým, a keď sa neskorej aj inakam prestehujeme, predca vždycky túžime za naším milým rodiskom.

Tá krajina, ku ktorej náš rodný kraj patrí, je naša vlasť čili otčina. Ona je naša vlastná zem, ktorou z lásky Božej vládne me, preto menuje sa vlasť. Túto krajinu sme po našich otcoch zdedičili, preto menuje sa aj otčina. Tu spočívajú kosti našich slávnych predkov, ktorí nekdý za túto krajinu, za jej slobodu a slávu bojovali a krev svoju vylievali. Tu žije naša milá rodina a naši milí spolukrajani. — Každý človek je povinný vlasť svoju milovať, lebo ona je naša matka, ktorá nás chová, opatruje a bráni. Aj my musíme ju sťa matku našu brániť, jej rozkvet a šťastie napomáhať, za jej slobodu a slávu bojovať, a v čas potreby aj život za ňu položiť.

70. Pieseň vandrovného.

Moje milé rodné miesto, či mi v svete milšie jesto?
Kde stojím, a kade kráčam, za tebou zraky obraciam!

Tam býva moja rodina: ach či ma ešte spomína?
Či mi otec, mati žije? alebo už v hrobe hnije? —

Keď pták letí, zradovaný pýtam sa ho, či z tej strany
neletí, kde som opustil môj rodný kraj milovaný?

Keď z tej strany vetrik duje, môj duch sa ho opytuje:
Kedy sa mi zazelení môj rodný kraj premilený?

Darmo sa však duch vyzvedá, nikdo mu neodpovedá:
potešte srdce ubohé, vy hviezdičky na oblohe!

Lež nemajúcemu strechy aj hviezdy sú bez potechy:
len tvoja moc, dobrý Bože, potešiť ma v svete môže!

Domček, kde som sa narodil, jak mňa preč od teba hodil
osúd, sta ten list malutký, ktorý zchytí vetor prudký!

Lež láskave aj osudy Boh spravuje všetkých ľudí:
viera v teba, mocný Bože, potešiť ma v svete môže!

Poteš srdce zarmútené, v cudzom svete opustené,
které túžbou, žialom hynie, jak tá tráva na skaline!

71. Krajina Uhorská.

Uassa vlast je krajina Uhorská. Za starodávna nazývala sa krajina táto aj Pannoniou. Pred príchodom Madarow bývali tu rozličné národy. Pod Tatrami bývali Slowáci, kterých vlast sa rozširovala až po Dunaj, a obsahovala w sebe horní kraj tatranský, jednu časť Pannonie, a mimo toho terajšiu Moravu a Sliezko.

Panovníci Slowákov bývali už na Welehrade w Morawe, už w Nitre, jako o tom národnia pieseň swedčí:

„Nitra, milá Nitra, ty slowenská Nitra!

Kdeže sú té časy, w kterých si ty kwitla?

Ty si bola nekdý sídlo Swatopluka,

keš tu panowala jeho mocná ruža!“ —

Slovákov na kresťanskú vieru obrátili SS. Cyrill a Method r. 864. Oni Slovákom mimo najdražšieho pokladu, náboženstva kresťansko-katolíckého, aj literné umenie priniesli, a Sväté Písmo do slovanščého jazyka preložili. Svätý Method zostal potom prvým biskupom slovenským, a býval už na Velehrade, už v Nitre, ako nám to nadrečená národná pieseň pripomína:

„Ty si bola nekdý sídlo Methodovo,
keď tu našim otcom kázal Božie slovo!“

V Pannonii ale menovite v dolnom kraji medzi Dunajom a Tisou bývali zase iné národy, jako: Jazygy, Awádi, Dáci, Walasi a Wendi pod svojimi kniežatami.

Me r. 884. vtrhnul do Pannonie silnejší národ, totiž Madari pod svojím wôdcóm Arpádóm, ktorí šťastliwo podmaniwosse celú Pannoniu, osadili sa tu na úrodných rowinách medzi Dunajom a Tisou; Slováci ale svoje starodávne bydliská v hornom kraji tatranskom podržali. Madari r. 1000 pod Stefanom kráľom wo spojení so Slovákmi nové kráľowstwo Uhorské tu založili. O tej dobi žili tu spolu Madari a Slováci w najwätšsom priateľstwe, swäzka-

mi rovného práva jakoby w jedno telo, w jeden sbratrený národ spojení, a sjednotenými silami bránili wždy spoločnú svoju wlasť Uhorskú proti wšetkým nepriateľom.

R. 12. Sv. Štefan, prvý kráľ Uhorský.

Maďari boli z počiatku vo tme pohanstva ešte pohrúžení, a vo svojej pohanskej surovosti ustavičné výpady robili na druhé susedné krajiny, tak že boli strachom a hrúzou susedným kresťanským národom. Tu Boh vzbudil medzi nimi muža, ktorý ich svetlom viery kresťanskej osvietil, a lepšie mravy ich učil. Muž tento bol Sv. Štefan; preto meno tohoto Svatého každý Uhor voždy s povďačnosťou a úctou vyslovuje.

Svätý Štefan menoval sa pred svojím pokrstením Vajko. Jeho rodičia boli Geyza, vojvoda Uhorský z rodu Árpádovho, a slovan-ská kniežna Šarolta. Šarolta bola horlivá kresťanka, ktorá Geyzu, muža svôjho k prijatiu svätého krstu nahovorila. Geyza zostal potom horlivým kresťanom a premýšľal, jakoby mohol celý maďarský národ na vieru kresťanskú obrátiť. Ale vo snách zjavil sa mu anjel, ktorý mu oznámil: „ty nebudeš môcť vykonať, čo zamý-

„slaš, lež tvoj syn to učiní. Jeden posel Boží přijde k tebe, přijmi ho vďačne a nasleduj jeho radu.“ — Podobné zjavenie videla aj kniežna Šarolta, jeho manželka, ktorej sa zase Sv. Štefan mučedník zjavil a takto k nej premluvil: „Tvoj syn korunu bude nosiť na hlave, ja mu budem ochráncom, preto daj mu pri krste meno Štefan.“

Tak sa stalo. O niekoľko rokov prišiel do Ostrihomu, kde Geyza býval, posel Boží, totižto Sv. Vojtech, biskup pražský, ktorý mal spolu cirkevnú moc nad Slovákami v tatranskom kraji. Geyza ho uctive prijal. Sv. Vojtech vyučoval tu v kresťanskej viere Vajku, syna Geyzového, ktorého aj pokrstil a Štefanom nazval. Pri tejto príležitosti aj mnohí uborskí magnáši a páni kruz Sv. Vojtecha pokrstení boli.

Po smrti Geyzovej panoval v krajine Uhorskej jeho novopokrstený syn Štefan, ktorý z celej duše na tom pracoval, aby sa všetci Maďari na kresťanskú vieru obrátili. Preto od Slovákov, Čechov a Nemcov privolal mnohých kňazov, aby medzi Maďarmi Evanjelium ohlašovali. Ale medzi Maďarmi nachádzali sa mnohí tvrdošíjni, ktorí nechceli zostať kresťanmi, proti Sv. Štefanovi sa zbúrili, a vojnu proti nemu

zdvihli pod vôdcom svojím Kupa rečeným. Sv. Štefan v mene Božom išiel proti ním, a s podporou svojho kresťanského vojska, v ktorom mnoho Slovákov bolo, na hlavu porazil buričov pohanov a Kupu zabil. Medzi hlavnými vôdcami kresťanského vojska Sv. Štefana boli aj P o z n a n a K o n e c Slováci. Aj v starých národných piesňach zachovala sa až po dnes pamiatka na túto vojnu, o ktorej ľud slovenský spieva :

Stála bitka stála za Štefana kráľa,
takej viac nebude, kým svet svetom bude.
Stála bitka, stála v tej Uhorskej zemi,
bili sa Slováci s pohanmi junáci.“

Štefan po tomto víťazstve dielo započaté šťastlivo dokončil. V Ostrihome založil arcibiskupstvo, a v celej krajine desať iných biskupstiev, a budoval na rozličných miestach chrámy a kláštory kresťanské. Potom vyslal do Rímu k pápežovi Silvestrovi opáta Sväto-Martinského, Radlu, rodom Slováka, ktorý r. 1000. v Ríme vyjednal, že bola krajina Uhorská do počtu kresťanských kráľovstiev prijatá, a Štefanovi titul apoštolského kráľa udelený, ktorýžto titul všetci králi uhorskí jakožto nástupci Sv. Štefana až posavaď nosia. Na znamenie toho daroval pápež kráľovi Štefanovi zlatú korunu, a kríž apoštolský. Korunou touto korunovaní boli až

do najnovších časov všetci králi uhorskí, ktorážto koruna aj teraz ešte jakožto drahocenný klénok krajinský v Budíne na zámku sa opatruje.

Štefan kráľ nie len najdražší poklad, totiž kresťansko - katolíckú vieru, v národe maďarskom rozšíril a upevnil, lež aj múdre zákony dal celej krajine, podľa ktorých rovné práva mali všetci občani Uhorska bez rozdielu národnosti. On podelil celú krajinu na 72 stolice (medze), a tieto zas na župy a na služnovské ochodze; on ustanovil jedného nadvorníka (palatina), a iných vysokých hodnostárov. Mimo toho vynikal Štefan kráľ vrúcnou pobožnosťou k Bohu a svätosťou života: preto ho neskorej cirkvi katolíckej za svätého vyhlásila, a krajina Uhorska sia svojho krajinského patróna ctí. Boh zázračne zachránil od porušenia jeho pravicu, ktorou toľko dobrého činil a almužny rozdával. Ruka táto, jakožto drahocenná krajinská svatá relikvija zdržuje sa ešte teraz neporušená v kráľovskej palote zámku Budinského, kde sa v sviatok Sv. Štefana kráľa 20-ého Augusta každoročne s processiou a s veľikou slávnosťou po uliciach zámku nosieva medzi vrúcnyimi modlitbami a spevami nábožného národa Uhorského. — Sv. Štefan poručil krajinu Uhorskú do ochrany blahoslavenej Panny Marie, ktorú Uhri od

toho času vždy obzvláštne ctíli, aj ctia; a jakožto svoju patrónku Uhorskú vzývali, aj vzývajú. Z tej príčiny sa krajina Uhorská ináč aj krajinou Marianskou menuje. —

73. Rodina. Obec. Predstavenstvo.

Nebolo by poriadku w dome, ani w hospodárstve, kde je wiacej detí a čeliadky, keby každý robíť čel, čo sa mu líbi. Musí byť nekdó, který detom a čeliadke rozkazuje, čo činiť majú. Otec, matka a deti, bratia a sestry, nazývajú sa rodina. Boh príkazuje detom, aby ctíli rodičov svojich a im poslušni boli. Podobne čeliadka powinna je poslúchať gazdu. Otec je hlawa rodiny.

W dedine je wiacej rodín pohromade, w meste esťte wiacej. Aj dedina, aj mesto musí mať též svoju hlavu; t. j. predstaveného, který na werejný poriadok dohliedať má. Kdo tu bude hlavou čili predstaveným obce? Či též každý otec, tak jako w rodine? Nie! bo wtedy by w obci tolko bolo hláv, tolko predstavených, tolko je otcow rodinných. Každý otec by čel celej obci rozkazovať a nikdo poslúchať, a bolo by zle, nedobre w celej obci. Čo teda? Wšetci otcowia sejdú sa do hromady, poradia sa spolu, a wywolía si z pomedzi seba najsiúcejšieho muža za rychtára, a w meste za mestanostu. Tento je hlawa celej dedinskej, alebo mestskej obce. Esťte wywolía k jeho boku niekoľko prísazných čili boženíkow a w meste radných pá-

now a potrebných úradníkov. Tito wšsetci činia predstavenstvo a úradníctwo obce.

74. Stoličné predstavenstvo, úradníctwo a zástupníctwo.

Uhorská krajina je na wiac stolic čili žúp rozdelená.

W každej stolici je wiacej mest, mesteciek, dedín a osád.

Každá stolica tiež musí mať swoju hlavu, čili predstaveného, který na wetejný poriadok celej stolice dohliedať má.

Tento wola sa hlawnýšpan čili nadžupan, kterého Jeho Jasnosť kráľowská wymenuwa. Ostatných predstavených a úradníkov stoličných, jako wicišpanow, služnodworských, stoličných boženíkov, zápisníkov, prawotárow atd. woli si sama stolica w tak rečených shromaždeniach stoličných, které sa w stoličnom dome wydržiawajú. Predtým mohli účast brať w shromaždeniach stoličných len magnássi, zemáni a knazi; teraz wšsať práwo toto aj mestanom, učitelom, lekárom, župcom, remeselníkom a rolníkom (sebliakom) podľa zákona príslúcha.

75. Král.

Jako každá rodina, obec a stolica, tak aj celá krajina musí mať svoju hlavu, svojho najvyššieho predstaveného, ktorý celú krajinu podľa zákonov rídi. Hlava celej krajiny je kráľ. Z počiatku mali Maďari Árpáda za svôjho vôdca, a po jeho smrti volili si z jeho rodu svojich vojvodov, a neskorej kráľov. Z tohoto rodu bol aj Sv. Štefan a neskorej Sv. Ladislav, králi Uhorskí. Posledný kráľ z rodu Árpádovského bol Ondrej III., ktorý umrel r. 1301. bez dedičov. Tak po vymretí rodu Árpádovského krajina Uhorská zostala bez pánovnického rodu, z ktorého Uhri kráľov svojich posiaľ volievali. Ale krajina nemôže byť bez hlavy, bez kráľa, jestli nechce zahynúť. Preto od tej doby volila si krajina Uhorská svojich kráľov slobodne z jakéhokoľvek rodu — až do roku 1527. Medzi kráľami z rozličných rodov vyvolenými najslávnejší boli Ludevít Veliký, a Mátyás Korvinský, pod ktorými krajina Uhorská na najvyšší stupeň slávy a velikosti sa vyšvihla. Lež r. 1526. po nešťastnej bitke pri Moháči, v ktorej kráľ Ludevít II., padnul, víťazi Turci temer polovicu krajiny podmanili a pustošili. V tejto nešťastnej dobe obrátili Uhri svoje zraky na Rakúskeho arcivojvodu Ferdinanda z rodu Habsburgského, ktorého aj r. 1527. v

Prešporuku za svojho kráľa vyvolili. Od toho času volili Uhri svojich kráľov vždy z panovníckého rodu Habsburgského, a tak vstúpili do spolku s Rakúskom. Po šťastlivom oslobodení Uhorskej krajiny od Turkov pod Leopoldom I. kráľom, stala sa koruna Uhorská v panovníckom dome Habsburgskom dedičnou dľa mužského, a za času Karola III. podľa Pragmatickej Sankcie v nedostatku mužského, aj dľa ženského ramena podľa práva prvorodenstva. Od tej doby krajina Uhorská nevolí si kráľov, lež len korunuje dedičných nápadníkov trônu z najvyššieho panovníckého domu Habsburgského za kráľov. Cíсар Rakúsky je spolu aj kráľom Uhorským; v čas nastúpenia na trôn dá sa korunovať a s tou príležitosťou krajine slávne prisľubuje, že jedine podľa zákonov krajinských panovať, a jej celistvosť, slobodu a práva jako sám neporušene zachovávať, tak aj proti všetkým nepriateľom brániť bude.

Kráľovi na službu stojí krajinské vojsko. K vydržiavaniu vojska, jako i najvyšších úradov, a k iným krajiny prospěch napomáhajúcim cieľom, každý občan musí platiť potrebnú daň. Jako sa čeladný otec stará o rodinu, tak podobne kráľ vyhľadávať musí prospěch všetkých občanov a celej krajiny. Uhri kráľov svojich vždy milovali, verní im boli,

a hotoví boli v čas potreby nie len imanie svoje, lež aj život za nich obetovať.

„Ctime teda kráľa,“ jako Sv. Apoštol káže, „a poddani buďme mocnosťam vyšším, buďte kráľovi, jakožto najvyššiemu, buďte vojvodám, jako od neho poslaným ku pomste zločincem a k ochrane dobrých.“ „Dávajte, komu ste povinní, komu daň, tomu daň, komu česť, tomu česť.“ Sám Kristus pravil: „Dávajte čo je cisarovo cisarovi, a čo je Božieho, Bohu.“

76. Snem krajinský.

Jako každá obec, a každá stolica, tak aj celá krajina Uhorská máva z času na čas svoje shromaždenia, v ktorých sa o vecách krajinských uzaviera, a zákony pre celú krajinu platné sa tvoria. Takéto shromaždenia menujú sa snemy krajinské. Za starodávna v takýchto krajinských shromaždeniach aj králi voleni bývali, teraz ale len tu korunovaní bývajú dediční nástupníci trónu z najvyššieho panujúceho domu Habsburgského za kráľov Uhorských. Snemy krajinské držievaly sa za starodávna na rozličných miestach. Výchytné je v tomto ohľade poľe Rákoš pri Pešti. Tu pod holým nebom držievali Uhri

snemy, v ktorých o vecach krajinských rokovali a uzavierali, ba aj kráľov volili. Odtiaľ povstalo slovenské príslovie: „po Rákoši páni múdrejší.“ Po nešťastnej bitke pri Moháči, keď Turci polovicu krajiny, ešte aj Pešť-Budín, Vyšehrad a Ostrihom zaujali, stala sa Trnava utocištom koruny Uhorskej; tu bola aj Universita (vysoké školy), aj sídlo kapitule Ostrihomskej a primasov krajinských; a tu aj snem krajinský a sice r. 1545. pod Ferdinandom kráľom čvarazy držaný bol. Riadne však držiely sa snemy krajinské od tej doby v Prešporku až do roku 1848. Teraz držiavajú sa snemy krajinské v hlavnom meste Uhorska, v Pešť-Budíne. Predtým len zemáni a kňazi posielali svojich vyslancov na snem krajinský: teraz však všetci občani bez rozdielu stavu a rodu volia si zástupcov, čili poslancov na snem, ktorí sa preto zástupcami ľudu menujú. Každá stolica je na volebné okresy rozdelená. Každý volebný okres volí si jedného zástupcu ľudu, ktorí sa potom na čas určený v Pešť-Budíne sejdú a držia svoje zasadnutie. Ten terem (dvorana, palota), v ktorom snem drži svoje zasadnutia, menuje sa snemovna. Snem záleží z dvoch snemoveň čili tabulí, totiž snemovny zástupcov ľudu, a snemovny magnášov.

79. Tatry.

Keď ideme horním krajom Uhorska, vidíme všade mnohé, wätšie i meňšie wrchy a hory, ktoré krajinu Uhorskú od Morawy, Slieška, Galície a Bukowiny oddeľujú, a mocné ramená svoje hľuboko do krajiny rozprestierajú. Všetke tieto wrchy menujú sa jedným slovom Tatry, ináč Karpaty. Je to veľiká, 160 mil dlhá a nepretrzená reťaz wrchov, ktorá sa začínajúc w prest-porskej stolici, cez nitriansku, trenčiansku, turčiansku, orawskú, liptowskú, zwoleniskú, tekowskú, hontanskú a gemerskú stolicu w podobe pôlmesiaca sa pretahuje, a až do Spiša, Šarissa, Kossic, Unghwáru, Zemplína a Marmarossa a odtiaľ ešte ďalej do Sedmihradska sáhá. Tatry sú najwätšie wrchy a jakoby hraničné básťe Uhorskej krajiny. Niektoré jejich stupenia majú však rozličné mená, jako: Biela Gora, Beskydy, Jablonkové hory atd. Jejich najwyššie končiare sú w Bielych horách Jaworina, w Beskydách Bania góra, ďalej tuť nazwaná wysoká Tatra, w liptowských Tatrách Kriváň, a w spišských najwyšších končiar lomnický a gerlachský.

Jednotlivé wrchy Tatier majú tiež rozličné mená, jako: Machnáč pri Trenčíne, Zobor pri Nitre, Sitno pri Štiavnici, Žiare medzi turčianskou a nitrianskou stolicou, Kráľova hola medzi wrchami

nadhronířými, konečne medzi dolinami Wáhu a Get-
nadu nizšá Tatra, Šatra a Matra.

78. Výlet na vysokú Tatru.

(Hory, háje, lesy, grúne, hole, jazerá.)

Velikú rozkoš spôsobuje výlet na vysokú, velebnú Tatru. Najprv ideme úrodnými krásnymi dolinami, okolo ovocných sádov, zahrad, zelených lúk, pahorkov a hájov. Keď sme už u päty vysokej, až do oblakov sa vypínajúcej Tatry, tu vchádzame do nádherných lesov (hôr), ktoré vrch zo všetkých strán obklúčujú. Z počiatku sú to silné stromy so širokým bujným listím, jako javory, duby a buky, ďalej výše vypínajú sa vysoké a hybké jedle, jadrné smrek, sosny, bresty a bory (borovice); ďalej vo výške 4200' začínajú sa grúne, kde prestáva všeliký bujný stromorost, lež len nízke mukyne, svrčiny, roždie, zákrslíky a iné kriaky (kričky) sa nachádzajú; jarábky len tu i tam ešte rastú; výšej nachádzame už len zelené trávniky a paše, najútlejšími bylinami pokryté; konečne vo výške 6500' sú už len tak nazvané hole, kde nič nerastie, zem je holá, skalistá a najvyšš mochoom a lišajnikom obrátnutá. Ale krásne, úžasné výhľady sa nám na tejto unovnej ceste podávajú. Tam utešené, malebné údolia, háje, lesy a húštiny, tam prikre grúne a chlmy, tam úzke hrebene hôr a strmé zubkovaté končiare, sivé až do oblakov trčiace granítové skaliská, hrúzyplné úzke doliny, úžlabiny a prepasti s tak rečenými „morskými okami,“ naplňujú človeka hrúzou a pobožným obdivovaním zázrakov prírody Božej. Tu je všeliký život vymretý, a hlbokú tíšinu, ktorá tu panuje, len tu i tam divoké mumlanie žblunkajúcich ručajov, jarkov a vodozpadov pretrhuje. Zo strmých skalísk rúti sa často dolu do prepasti voda s velikým hukotom,

ktará vo svojom páde na drobnulinké kvapočky sa rozprskujú, podáva, najme keď sluko té kvapočky dúhovými farbami maluje, nevypovedane krásne divadlo.

Též sa nachádzajú v Tatrách mnohé jazera čili plešá, v ktorých voda má zelenastú farbu, a je výborná k pitiu. Jazera této sú tu i tam velice hlboké, preto ich Slováci aj „morskými okami“ menujú. Veliké je Pribilinské, Štrbské jazero v Ľuptove, zo všech strán skaliskami obklúčené; najhlbšie je koperské jazero, ďalej tak nazvané zelené, červené, biele a čierne jazera. Tak sa tu premieňa hrúzyplné s krásnym a vznešeným, a cestovateľ naplnený úžasom a pobožnosťou pozdvihuje tu zraky svoje k nebu, zvelebujúc Stvoriteľa slovmi Písma svätého: „Pane Bože môj, veliký si a mocný; na tvoj rozkaz zdvihly sa vrchy a znížily sa doliny na to miesto, kteréš im vyznačil!“

79. Rostliny, zverý, ptáctvo, potoky, mineralné vody a obyvateli Tatier.

Tatry sú na drevo všeho druhu bohaté. Mimo spomenutých lesných stromov a křiakow ešte nasledujúce rostliny sa w nich nachádzajú: orechy, liesky, trnie, borovičky (z kterých sa výchyrná borovička páli), pšlky čili egrés, borôvky, černice, čučorietky, jafury, drienky, lohyne, kaliny, maliny, jahody, a rozličných záživných i divokých húb a kozákow veliká síla.

Temné lesy, húštiny a jaskyne Tatier obývajú nasledujúce zverý: medveď, vlk, rys čili ostrowid, kozorožec, horsuk, jazvec, liška, wewerica, jelen, srna, divá koza, divá stiečka, zajac, mercún, kuna, jež, lasica, weper čili divá swina.

Tiché háje a lesy Tatier oživuje veliké množstvo ptactwa, jako: orol, sokol, kaňa, jastráb, pustowka, krabulec, tetrow, sowa, křawec, hawran, jariabeľ, kučučka, čajka, kawka, wrana, straka, sojka, sternádka, drozd, pinka, čerwienka, chřastel, šatel,

strákos, trivonos, cwíčala, glass, blisp, prškota, konôpka, tížik, a král ptačacieho spewu, sláwik.

W Tatrách pôwod berú a krásnymi tatranskými dolinami tečú rozličné potoky, jako: Miawa, Turnawa, Wáh, Nitra, Fron, Loffonc, Krupina, Rímawa so Slanou (Šajow) a Bodawou, Hornát s Hnilcom a Torysou, Tepla s Ondawou, Laborica, Poprad, ba aj sama Tisa, a esšte weliké množstwo meňších potokow.

W tatranskom kraji wymierajú aj mnohé mineralné, teplé, liečivé vody, preto je tu tolko kúpelow a teplíc, z kterých najwýchyrnejšie sú: Píšťany, Trenčianské Teplice, a Sliac, Sklenow, Wyhne, Rajecké Teplice, Štubňa, Lúčka, Slatiňa a Korytnica. Wýchyrná je Slatyňská a Korytnická kyslá woda. Dobrá kyslá woda wymiera též w Krupine, w Šántowe a na rozličných miestach trenčianskej, spíšskej, a šarviskej stolice.

Tatry sú starodáwna koliska a bydlisko Slowákw. Len wo widiekow bližej k Dunaju a k Tise ležiacich býwajú w dobrom susedstwe so Slowákmi aj Mašari, a len w nektérých miestach tu i tam aj Nemci.

Celý tento horní widiek Uhorskej krajiny, který Tatry swojima ramenama krížom krážom prepletujú, menuje sa obyčajne kraj tatranský, nektéri ho wšak aj Slowenskom od slowenského obywatelstwa menujú.

80. Poklady Tatier.

(Nerosty. Bane. Baňské mestá. Haviari. Kremnické dukáty.)

Ačkoľvek zem v tatranskom kraji, vyjmúc nektéré úrodné roviny a doliny, je wätším dielom hornatá, skalistá a na úrodu rolniu welice skúpa: predca je práwe w tomto

neúrodnom kraji Uhorska najväčšia ľudnosť. Tu je dedina vedľa dediny, mest a mestečiek veľké množstvo, ba ešte aj po tých vysokých vrchoch a grúňoch nachádzajú sa dediny a osady. Jakože je to, pýtame sa, že práve v tomto neúrodnom kraji Uhorska najviac ľudí býva? Tu sa hľa zas ukazuje múdrosť a dobrotá Stvoriteľová. Ovšem v nektorých vidiekoch tatranských nerodí sa ani víno, ani kukurica, ani dyne, ani žito, z ktorého sa biely chlebiček robieva, lež len najvyš biedne jariny, zemiaky, kapusta a čierny ovsík, ba aj toho málo; ale té mnohé na drevo bohaté hory a lesy, zvlášte té vrchy a bane, ktoré veľké poklady srebro- a zlatonosnej rudy v sebe chovajú, tu najším obyvateľom dostatočnú náhradu dávajú za nedostatok božského požehnania na roľach. Krem platiny a cínu, nachádzajú sa tu temer všetké posiaľ vo svete známe kovy. Zlato, jako v žiadnej inej krajine Europy, sriebra a rtúti (živého sriebra) veľké množstvo, železo temer vo všetkých vrchoch tatranských, meď, olovo, srebrec, oceľ, sírka; též nachádzajú sa na nektorých miestach mramor, soľ, opály, a tak rečené uhorské diemanty. Mesto Nová Baňa v tekovskej stolici mala nekdy tak bohaté bane na zlato, že tamejším haviarom slobodno bolo té zlaté prášky si podržať, ktoré sa im pri banických prácach na šaty poprilepovaly. V Bánskej Štiavnici bývalo nekdy tolko sriebra, že haviari srebrové klince na črevicach nosievali. Kremnica ale bola nekdy tak bohatá na zlato, že ešte teraz žije v ľudu príslovie: „Kremnica ma múry zlaté, Štiavnica srebrové, Baňská Bystrica medenné.“ Kopanie rudy v podzemných šachtách a jaskyňach, vykopanej lámanie, tlčenie, čistenie a vyrábanie požaduje mnoho práce, ktorú tak rečení haviari a banníci konajú. Táto práca dáva tisícom a tisícom obyvateľstva výživu. Vykopaná ruda musí cez mnohé ruky, stroje, vody a ohne prejsť, kým sa z nej vzácne kremnické dukáty a dvaciatníky vyprešujú. Tiež veľký výrobok dávajú tatranskému obyvateľstvu mnohé železné a sklenné buty, žele-

zárne, soľovárne, a dielny (fabriky) na plátno a súkno, medováry, cukrárne, kamenomramorolomnice, a kupčenie s drevom všetkého druhu.

81. Obecný ľud tatranského kraja. Bača. Opilstwo.

Ľud slowenský, ktorý tatranský kraj obýva, vôbec zaoberá sa haviarstvom, roľníctvom, vychovávaním roznej i neroznej lichvy, owošinarstvom, wčelárstvom, pláteníctvom, pálením pálenky, priemyslom a furmantkou. Menowite chowanie owiec je tu wiece oblúbené. Známi sú slowenski Walasi a bačowia, ktorí cez celé leto na salassi w horách s welikými stádami owiec býwajú. Totiž na jar odowzdajú dedinski gazdowia svoje owce bačowi, ktorý ich w máji do hôr na zelené bujné passe wyženie, tam pre seba a pre svojich Walachow wystawi kolibu, pre owce ale kossiat, pri kterom bačow dunčo (weliký pes) a jeden Walach w noci stráží drží. Cez deň Walasi pasú owce po zelených stráňach, weselo si na fújeru pískajú, alebo pastýrste piesne spiewajú. Keď nastanú teplejšie dni, bača prenese svoj salas, kolibu a kossiat zase wyššej do hory, a tak wždy wyššej, tak že od mája až po August u stawičné jako požiwa: preto mu owce dáwajú wybórné, masné mlieko, které bača w kolibe pri watre wari, glagá a zdrawú hutnú žinčicu a sladký syr z neho robi. Z tohoto syra robi sa potom wybórná brindza, a tak nazwané syrce a ostiepký. Od každej owce musi

bača s koncom leta gazdovi odovzdať 8 alebo viac funtov sýra, pozúšťatoľ a žinčica je bačová mzda. W jesení, keď sa už zima blíži, opustí bača svoju milú kolibu, a s Walachami ženie svoje milé ovce nazpät do dediny, spiewajúc si záдумčivo: „Ja som bača veľmi starý, nedožijem do jari, nebudú mi kučucký kučať pri tom mojom kossari.“

Wôbec ľud slowenský svoje poľné a roľné práce najtačej wešelým spewom si oblahčuje; je to ľud wôbec dobrý, pracowitý, podujímawý, spewawý a nábožný; len jedna veľiká chyba ho pred celým swetom zhnusuje, a jačo na tele, tať i na duši kazí, totiž sřaredé opilstwo, menowite nemierné pitie pálenky.

Prosme wždy o milosť
 Bežřků dobrotiwosť,
 aby sme zamilowali
 křestansķú striezliwosť!

82. Spev slovenskej mládeže proti opilstvu.

Kde tie lipky stály, chlapani sa sobrali, že pálenku pochovajú, v tom si ruky dali.

To je tá besnica, diabla pomocnica, který člověk sa opije, uvádnú mu líca.

Zdraviu jeho škodí, jak zbláznený chodí, do bariny, vody, blata ho jak sviňu vhodí.

S ňou ľud zkazu berie, žárobok mu žerie; nešťasliwý je to člověk, který sa ožerie.

Hned' má chuť do bitók, zuární si dobytok: často psotu, nemoc, žalár pritiahne ten zbytok.

Kdo v krčmách peleší, na tých blúzni hřeší, čo ho z lásky napomenú, že sa snad' polepší. —

My deti slovenské, ešte zdravé, rezké, pijatiku preč
zažeňme v prepasti podzemské!

Nechcem la na svadbe, ani viac na mlatbe, pri krste-
niach, karoch, hodoch, spomeňme ju v klatbe.

Rodičov zodieraš, siroty množievas; zdravie, gaz-
dovstvo, česť ľudskú, ba dušu zožieraš.

Pálené nepime, vždy striezливо žime: trovilo si na-
šich otcov, večú ti odplatíme.

Podme na hranice, chlapci a device! zakopme tú pi-
jatiku tam pod šibenice!

83. Wáh, Powazie, Zámky. Zátoky.

Medzi potokami tatranského kraja najväčší a
najznamenitejší je Wáh. On powstáva z dvoch po-
tôčkov, totiž z Bieleho Wáhu, ktorý w liptovskej
stolici z pod Kriwáňa wywiera, a z Čierneho
Wáhu, ktoré sa pri Leho te spojujú, aby spojenými
slami obywatelom wiac stolic užitoční boli. Odtiaľto
Wáh vždy wiac a wiac rastie, prijímajúc do seba ešte
nasledujúce potoky: Belu prijíma pri Grádku, Re-
wúcu neďaleko Ružomberku, Oravu vyššej
Kraľowanow, Turiec vyššej Wrútky, Risu-
cu pri Budatine, Žilinku nižej Žiliny, Wlá-
ru nižej Nemšowej, a ešte inšie menšie potoky wy-
ššej a nižej Trenčína, a konečne Nitru, konajúc
cestu od Grádku až po Komárno, kde sa s Du-
najom spojuje, vyšej 40 míľ dlhú. O spojení sa

Orawy a Turca s Wáhom majú Slowáci toto príslowie:
 „Oženil sa Ľupták Wáh, pojal sebe Orawu, prijali
 Turiec za syna.“

Celý ten widiek, ktorým Wáh z Ľuptowa cez orawskú, turčiansku, trenčiansku a nitránsku stolicu tečie, menuje sa P o w a ž i e, tak jako ten widiek, ktorým H r o n cez zwolenskú a te-
 lowskú stolicu tečie, P o h r o n i e. P o w a ž i e je azdá najpe-
 nejšii, najmalebnejšii widiek w celej krajine Uhorskej. Medzi ze-
 lenými horami, vysokými, často až do oblakov sa vypinajúcimi
 vrchami, bystrý Wáh jako had sa zvíňa, wo swojom prudkom
 toku so strmými vrchami a skaliskami zápasí, a preorávajúc si
 cestu, witzazne Salej letí krásnymi dolinami, okolo kwetúcich osád
 a mestčiek, okolo krásnych káštľow a starožitných zámkw
 (hradow), ktorých strakaté rozwaliny, sta dáke balwány na wy-
 sokých strmých skaliskách trčia, a cestowatela obdivowaním a
 rozpomienkami na dáwne časy žiwota tohoto kraja naplňujú.
 Najpamätnejšie zámky na Powaží sú: Starý hrad, (Ovár),
 Strečno, Podhradie, Trenčín a Beckow. Mestá
 a mestčká týmto poriadkom na Powaží ležia: Sw. Miku-
 láš, Ružomberk, Turany, Sučany, Warín, Žili-
 na, Biča, Predmír, Powožská Bystrica, Beluša,
 Puchow, Illawa, Prusko, Trenčín, Nowé Mesto,
 Pišťany, Srajšťák, Sereš, Šele.

Po Wáhu ženú Slowáci do Salšich stolic z Ľiptowa, z
 Turca a z trenčianskej stolice každoročne mnohé plte, drewe-
 ným towárom, jako stawiwom, dáškami, šindelom a rozličným
 dreweným nádobím, jako aj owocím, sudami pálenky, sýra a ma-
 sla, obťažené, často až do Komárna a ztadiál po Dunaji až do
 Pešť-Budína. Ale pre pltníkw slowenských sú nektteré nebez-
 pečné miesta na Wáhu, totiž tak nazvané z á t o č i n y čiá

Prutidlá, kde voda cez strmé skaliská, ktoré v koryte Wáhu krčia, s veľikou prudkosťou sa wáli a točí. Některé skaly sú na 20 siah dlhé, o ktoré keď sa plť uderí, tam je po toware a živote ľudí na plti sa nachádzajúcich. Preto skusení pltníci musia této nebezpečné miesta znať a welice opatrní byť, aby na nich ztroskotanie plte neutrpeli. Obzľáštne už nejedna plť sa ztroskotala a nejeden pltník zahynul pri tak rečenej „Besnej skale“ u strečnanského vrchu, a odtial na jedno vystrelenie salej pri „Margetinej skale,“ — potom pri Puchowe a Trenčine, kde sa Wáh na wiac ramien trhá. Slowenski pltníci, keď sa ku „Besnej skale“ približujú, už z saleka sa žehnajú swätým križom a priwólawajúc si „käruij, brate, käruij“ weslujú zo wšetkej sily, len aby šťastliwio „zatočinu“ obissi. Teprw pri Leopoldowe začína byť Wáh pláwateľným, t. j. nie len plte, lež aj wätšie lode (hajowy) a koráby nosiť môže. Wáh tiež do pohybu ženie weliké množstvo mlynow, a chowá w sebe rozličné ryby, medzi kterými aj štučky, mreny, lipne, pstruby, a značnej welikosti hlavátky sa nachádzajú. Lež keď sa rozwodní, wtedy aj weliké škody a pustossenia na polach a rolach robiewa: preto potreбно by bolo, aby sa koryto a brehy Wáhu aspoň na některých miestach upravily.

84. Dunaj.

Dunaj je najväčšia rieka Uhorskej krajiny a je v celom Uhorsku všade pláwateľná. Dunaj vchádza do Uhorskej krajiny výšej Prešporku pri Devíne, kde Moravu zhltnúc, pyšno tiahne k Prešporku, odtial ku Komárnu, k Ostri-

homu, k Vácovu až do Pešť-Budfna a z tadial na dolniu zem. Všetke ostatnie potoky krajiny Uhorskej do Dunaja sa vlievajú.

Dunaj na svoju velikosť pyšný, jedenraz sa pachoril, že jaký je on mocný a slávny krajinský potok, jako po ňom nádherne parolode, ba aj vojenské parníky a veliké koráby dolu i hore vodou sta dáke labute lietajú, ktoré on až hen do Belgradu a z tadial ďalej do Turecka ba až do velikého mora zanáša, jako on Uhorskú krajinu jedným koncom s Viedňou a s celým Nemeckom, druhým koncom s morom, týmto tržištom celého sveta spojuje. V tejto svojej pýche s opovržením hľadel na slovenský Váh, na Nitru, Hron, Ipeľ a Torisu, ba aj na samu maďarskú Tisu. Čo ste vy bedári, pýtal sa ich Dunaj, v prirovnaní ko mne? Títo ale odpovedeli mu: „Povedz ženám Dunaju, kdo ťa tak velikým a mocným učinil? Zdaliž nie od nás, a od druhých menších potokov, ktorí sme sa s tebou spojili, dostávaš silu a moc? Len si pomysli, že tam hore pri Ulme ešte neunesieš parolod, a na mieste tvojho pôvodu si len malinký potôček, v ktorom ani len malinká štika bývať nemôže.“

85.

Uhorská krajina, ty si moja mati, šťastný som, keď
môžem v tvém lóne bývať; v tvém lóne bývať, s tebou
sa tešiť, to je život, radosť na tom svete žiť.

Uhorská krajina, tys ma porodila, ty si ma v detin-
stve pri prsoch kojila; tys ma vychovala, v umeniach cvi-
čila, mnohos mi dobrého v živote činila.

Uhorská krajina, ty máš veľa synov, všetkých mô-
žem volať veľkou rodinou, ktorí tu v rozličných národ-
nosťach žijú, z Váhu, Hrona, Tisy bystrú vodu pijú.

Uhorská krajina, ty si prebohatá, máš veľa pokla-
dov, dreva, sriebra, zlata; ty nám dávaš chleba, iných vecí
dosti, ty si dobrodinec, a my tvoji hosti.

O keby sme aspoň všetci verní boli, keby sme ti
všetko robili po vôli; keby sme sa i my učili od teba: mi-
lovali blížnych, jako sami seba!

Milujme sa bratia, milujme vlast našu, nedávajme
miesta pri nás Satanášu; nepúšťajme k sebe nesvornosti
hada: verte všetci, že „dom rozdvojený padá.“

86. Vlastenectvo.

1. Ján Hunyady (čítaj Huňady) vlast
svoju viacrazy proti Turkom víťazne bránil. R.
1442. z jary turecký vôdca Meziid beg s veli-
kou silou vtrhnul do Sedmihradska, a svojim vo-
járom Jána Huňadyho živo opísal od hlavy do
päty, jako vyzerá, jaký má oblek a zbroj, a jaké-
ho koňa, rozkázav im, aby ho buď živého, buď
mrtvého chytili a jemu odovzdali. Uhorského

vojska vôdcovia sa to dozvediac, jeden z nich Šimon Kemény, ktorého postava sa Huňadymu velice podobala, dotial prosil Huňadyho, aby s ním svôj oblek, zbroj a koňa prečaroval, až konečne Huňady privolil. Bitka sa začala, v ktorej Turci zvlášte Šimona Keméňa prenasledovali a na jeho život číhali, až ho zabili. Ale ím to draho padlo. Bo domnievajúc sa, že Huňadyho zabili, a tak, že oni sú už víťazi, v radosti sem a tam behali a hulákali; tu z rázu opravdivý Huňady na nich uderil, a tak ích zbil, že aj sám jejich vôdca Mezdibegi so svojim synom v boji padnul. Tak Uhri svoje víťazstvo mimo hrdinstva Huňadovho obzláštne Šimonovi Keméňovi, ktorý sa dobrovolne za vlášt obetoval, podakovať mali.

2. Mikuláš Zríni narodený v Chorvatsku na zámku Zrin, od ktorého i meno má, umrel hrdinskou smrťou za krajinu r. 1566, keď Turci pod Solimanom uhorskú pevnosť Siget dobývali. Dlho sa údatne bránil Zríni so svojou malou posádkou proti nepočetnému množstvu Turkov; konečne nemajúc už žiadnej nádeje k víťazstvu, odvážil sa radnej slávne za krajinu umreť, nežli sa poddať. „My sme — pravil on k svojim bojovníkom — pred 34 dňami slávne prisľúbili, že tu chceme spolu bojovať do poslednej kvapky krve; dnes teda sjednotenými silami ešte ráz udrime na nepriateľa a spolu umrime za vlášt! Ja pôjdem po predku do boja a neopustím vás až do poslednej rany smrti: čiňte údatne, čo mňa či-

niť uvidíte!“ Na to obliekol sa Zríni do sviatočného čierneho obleku, postavil si čierny axamitový šišák na hlavu, pripnul si svoj otcovský meč, s ktorým mnoho Turkov posekal, k boku, ovesil si zlatú reťaz na šiju, a do vrecku vložil si kľuče od zámku a 100 dukátov, „aby“ — jak on svojim tovaryšom riekol — „kdo ma mrtvého najde, nemohol povedať, že nič u mňa nenašiel.“ Na to zpálil celý svoj majetok, otvoril bránu zámku a dal ňou vystreliť z najhrubšieho dela. V dýme tohoto výstrelu vyrútil sa Zríni, jako ztrela z oblaku, na dobývajúcich Turkov, a za ním hrnuli sa jeho spolutovaryši s heslom: „za vieru, kráľa a krajinu!“ — Hrozná bitka vyvinula sa, v ktorej tisíce a tisíce Turkov padlo, až konečne i sám Zríni jednou guľou ranený hrdinskú dušu vypustil; aj ostatní jeho spolubojovníci hrdinskú smrť tu podstúpili, jako Paprutovič, Kabák, Potocký, Novák, Juranič, Chorvát, a Črenko komorník Zríniho, a len cez jejich mrtvé telá mohli Turci, ktorým toto víťazstvo velice draho padlo, do zhorelišta zámku sa dostať. —

3. Roku 1809. Austria vojnu mala s Francúzskom. Keď sa nepriateľ k Viedni približoval, jednoho rakússkeho sedliaka chcel najat' za ukazateľa cesty, aby v noci na ceste nepoblúdl. Ale sedliak nechcel viesť nepriateľa proti svojej vlasti. Francúz ponúkal sedliakovi 10 dukátov za odmenu, jestli to učiní; ale všetko darmo. Konečne francúzsky generál prísne okriknul sedliaka: „alebo nám cestu ukážeš, alebo ťa zaraz dám pre-

strelit.“ „Nuž poručená Bohu,“ odpovedel sedliak, „aspoň nie jako zradca vlasti, lež jako statočný občan umrem za krajinu.“ Nad tým sa generál velice zadivil, krútil hlavou a konečne stisnúc sedliakovi ruku, riekol: „vidím, že si ty statočný a smelý chlap; choď domov, veď my aj bez teba cestu najdeme.“

87. Welfoduffný kresťan.

Pod Leopoldom cisarom a kráľom Uhorským weliú časť krajiny Uhorskej w moci mali Turci a zle ne-dobre garáždili. Kráľowi swojemu werní Uhri wšsemož-ne sa usilowali ukrutného Turka z krajiny vyhnať, a hotowí boli za kráľa a wlast aj život svoj obetowať. Medzi inými proti Turkom bojował aj Peter Szapáry, který ale w boji ranu dostal a w zamdlení na zem padnul. Keš sa zase zpamätował, už ruky i nohy jeho retazou spútané byly. Samžabég turecký wôdca ho chytil a dal ho biť preukrutne. Potom ho so sebou do Budína odwliekol a do temného žalára uwrhnuť, kde musel živý byť iba na suchom chlebe a wode, a spá-wať na splešnenej flame. Neskorej ho, jako dáke ho-wädo, do járma zapriahnul a zem oral na ňom. Wle kresťanský wíťaz, dúwerujúc w Boha, wšsetko trpezliwé snášal.

Medzitym priateľ Szapáryho Adam Batthyányi

w jednej bitke chytil jednoho tureckeho agu (pána), a wymenil s ním Szapáryho. Szapáry teda stal sa slobodným a znovu proti Turkom bojował. Neskorej keš slavný kráľ poľský, Ján Sobieski, Turkow pri Wiedni na hlavu porazil, Turci aj w Uhorsku premožení pred wíkazným cisarsto-kráľovským wojskom wssade utekali. Tak sa stalo, že cisarsto-kráľovské wojsko r. 1686 aj Budín z tureckej moci šťastliwo wyslobodilo, a medzi inými aj tureckého wôdca, zlopowestného Samžabégu chytilo.

Náčelník cisarsto-kráľovského wojska, lotaringický arcwojwoda Karol chyteného Samžabégu Szapárymu odowzdal, aby sa teraz dla ľubosti na ňom wypomstwil. Jako toto Samžabég počul, hrozne sa nakakal. Po obeđe Szapáry i s arcwojwodom issiel k swôjmu wážňowi Samžabégowi, a takto k nemu premluwil: „Samžabég! ty si mňa nekdý preukrutne mučil, teraz ale i ty si w mojej moci wediet wssak máš, že sa krestan na nikom nepomstwi, bo krotke učenje Jezissa Krista nám naklada, aby sme milowali aj nepriateľow nassich. Samžabég! já tebe odpúšťam, — slobodný si!“ Tého slowá hrozne zatriasly srdcom Samžabégowým, který celkom preniknutý odpowedel: „Neúfal som, že budeš tak ľasťawým ko mne, preto, bojąc sa tvojej hroznej pomstwy, už som otrowu užil, abych sa usmrtil. Ale widím, že wy krestani weríte w opravdiwego Boha, —

aj ja chcem zostať kresťanom, abych aspoň v pravej viere zomrel.“ I zaraz sa dal pokrstiť a jako kresťan zomrel. Cisár-kráľ ale vítaza a veľkodussného kresťana Szapáryho na gróffku hodnosť povýšil.

88. Otec osirotených detí.

Medzi arcibiskupami a biskupami Uhorskej krajiny boli mnohí, ktorí nie len pre cirkve, lež aj pre krajinu veľa dobrého činili. Mnohí z nich bojovali za krajinu proti Turkom, iní zakladali rozličné dobročinné ústavy, nemocnice (špitále), školy a kláštory, a mnohí vynikali bohumilými skutkami lásky kresťanskej. Taký bol nekdý Leopold Kollonič. Tento slávny muž najprv jako vojenský vódca, neskorej ale jako biskup slúžil Bohu, kráľovi a vlasti svojej. Keď pred 200 rokami Turci pustošili krajinu, ba už aj samu Viedeň obliehali, Kollonič, ktorý už vtedy biskupský úrad zastával, tá išiel do tábora, a kresťanské vojsko osmeloval, ranených vojakov opatroval, umierajúcich ale spovedal a tešil. Turci boli velice ukrutní, všade rabovali a zbíjali. Kterých chytli, tých jako rabov do väzenia odvliekli. Tak sa stalo, že mnohé malé deti, ztratívsie svojich milých rodičov, ubohými sirotami zostaly. Této osirotené nebožiatka plakaly, a žebrajúc sem i tam sa túľaly. Biskupovi Kolloničovi tak sa srdce poľilo nad týmito ubohými sirotami, že ich na 500 do hromady sossbieral, k sebe

vzal, a sám ich jako otec opatroval, živil, vychovával, a o jejich časné i duchovné štastie sa staral. Tak sa stal arcibiskup Ostrihomský a prímás krajinský Leopold Kollonič spolu aj otcem osirotených detí.

89. Dobrodinec chudobných.

Velikým dobrodincom chudobných bol nekdý Jmrich Esterházy, arcibiskup Ostrihomský a prímás krajinský, kterého poniženost, horliwost a zwlásste almužny zapísané sú w knihe žiwota. On každoročne tisíce a tisíce zlatých medzi chudobných rozdáwal, obzvlásne medzi takých, ktorí wo wielkej núdzi sa nachádzali, ale žebrať sa haňbili. Jedentáz jeho pánski úradníci mu ozámili, že sa už jeho pokladnica celkom wypráznila, tať že už nemá z čeho chudobným dáwat. Čo učinil dobročinný biskup? Sňal z prsí swojich drahocennú zlatú reťaz a powedel: „Wezmite túto moju zlatú reťazku, predajte ju, a jej cenu rozdelte medzi chudobných!“

90. Veliký priateľ chudobných žiakov.

Velikým priateľom chudobných slovenských žiakov bol Alexander Rudnay, slávny kardínál arcibiskup Ostrihomský a prímás krajinský. Narodený r. 1760 v Svätom Kríži zo sloven-

Imrich Eszterházy nar. 1665 stal sa r. 1725
arcibiskupom Bratislavským. Ustúpil k opatrova-
niu nemocných v Prešporoku kláster alžbetinok.
R. 1741 26. dňom korunovalOLLARIU Theresiu v
Prešporoku. † r. 1745 v Prešporoku a pochovaný
v kaplnke sv. Jána Almužníka v chráme sv. Martina.
Tu kaplnku on vysvätiť dal a pri príležitosti jej
vyšviacania zverejnil tam k životopisu tohoto svä-
tého v lat., slov., mad. a něm. reči. Bol on veľmi
ponížený - brat Imrich - veľmi nábožný, skro-
ný a dobročinný. — Rozprávky.

ských rodičov, jako žiak tak sa dobre učil, že bol neskorej za kňaza prijatý a posvätený. Boh ho potom povýšil na najvyššiu hodnosť cirkevnú v Uhrách. Stanúc sa arcibiskupom Ostrihomským, začal staväť v Ostrihome nádherný velíkanský chrám, tak rečenú *basiliku* na tom mieste, kde nekdy Sv. Štefan kráľ vystavil prvý kresťanský kostol, ktorý ale neskorej pohani Turci vo svojej pohanskej surovosti zrúcali. Na stavänie tohoto nádherného, v celom Uhorsku najvätsieho a najkrajšieho chrámu, Rudnay každoročne stá a státisíce zlatých vynakladal. Ale u prostred svojich o cirkve a všeobecné blaho starostí nezabýval on ani na Slovákov, krajanov svojich. On pre Slovákov v Pešti, ktorí tam posial bez slova Božieho žili, ustanovil služby Božské a ohlašovanie slova Božieho v jejich mate-rinskom slovenskom jazyku; ba on sám tiež slovenské kázne písal, a mnohé užitočné slovenské knihy na jeho útraty vytlačené boly. — Najvätsiu ale radosť nachádzal tento slávny arcibiskup v podporovaní chudobných slovenských žiakov. Každoročne totiž chodievali vtedy chudobní slovenskí žiaci z tatranského kraju až na dolniu zem do škôl, aby sebe tam vätsiu skusenosť a spolu aj znamosť maďarskej reči nadobudli. Cesta ích často viedla cez Ostrihom, kde arcibiskup Rudnay býval; tak sa stalo, že malokterý takový vandrujúci (patrizujúci) slovenský žiačik arcibiskupa Rudnayho obišiel. A tu sa ukázal Rudnay prietivým a velikodušným priateľom

týchto chudobných žiakov. Prívetivo sa s nimi shováral, mnohých štedro obdaroval, dobrú radu im dával, a ktorí sa vykázat mohli najlepšimi školskými svedectvami a schopnosťami, tých u seba zadržal a zaopatril ich hospodou, kostom a dobrou výchovou. Každý rok vydržiaval on vo svojej arcibiskupskej residencii dvanásť takých chudobných žiakov, ktorí museli ranejšie i večerné modlitby všetci po hromade a hlasite odriekavať, často aj pobožné pesničky spievať, a ruženec sa modlievať. Mnohí z týchto žiakov, ktorí v Ostrihome z dobrodenia Rudnayho školy s prospechom odbavili, zostali neskorej horliví kňazi, iní učители, lekári, úradníci, a stali sa užitočnými údami spoločnosti ľudskej. Tak slávu Rudnayho nie len té nádherné múry a bane basiliky Ostrihomskej, ktorej on základ položil, ktorej stavbu ale teprv terajší slávny kardinal, arcibiskup Ostrihomský, Jeho Eminencia Ján Scitovský šťastlivo dokončil, lež aj skutky kresťanskej dobročinnnej lásky k chudobným žiakom slovenským zvečňujú. —

Oddelenie štvrté.

Počiatky mluvnice slovenskej.

Myslenie a mluvenie.

§. 1. *Kdo myslí a čo je myšlienka?*

Pán Boh nám dal *rozum*, ktorým sebe nie len o známych lež aj o neznámych vecach všeličo myslieť môžeme.

Na príklad: o dome môžeme sebe myslieť, že je drevený, alebo murovaný, nový alebo starý, a všeličo iného. Keď sme v škole, nevieme, čo kto robí doma. Môžeme si však všeličo myslieť, n. pr.: o matke, že šije, alebo varí, že nás spomína a všeličo iného. — Keď rozumom svým o známych vecach premýšľame, domýšľame sa o nich, máme o nich na ume čili na myslí všeličo.

To, čo kedy o známych i neznámych vecach na myslí máme, je *myšlienka*.

Tak na pr. keď si o dome pomyslíme, že je nový, máme o ňom túto myšlienku na ume: dom je nový.

Krem Pána Boha, duchov a ľudí nič iného nemá myšlienok preto, že nič iného myslieť nemôže.

§. 2. *Jak oznamujeme myšlienky?*

Pán Boh vie všetko, i to, čo si kdo myslí, a sice vždy, i keď mu nikdo neoznami, čo si kdo myslí. Ale ľudia len tak môžu zvedieť, čo sebe nekdo z nich myslí, keď si to nejakým spôsobom na známosti dajú.

To sa všelijak stáva: *posuňkovaním, písaním a mluvením.*

Posuňkovať znamená rozličným pohybovaním tela čili tak oznamovať myšlienky svoje iným, jak to obyčajne nemí ľudia robievajú. Ználi nemý písať, oznamuje myšlienky svoje i *pišemne.*

Iní ľudia, ktorí umejú mluviť, oznamujú sebe myšlienky svoje písmom len vtedy, keď nie sú spolu, píšuc sebe *listy* o tom, čo majú na mysli. Keď sú však spolu, poviedajú sebe vospolok, čo myslia.

Poviedať iným myšlienky svoje znamená *mluviť* čili *hovoríť*. K tomu potrebujeme slov, ktoré iní slyšať a tak nám rozumieť môžu. Hovoriť znamená teda myšlienky svoje iným *slyšiteľným slovami* oznamovať, zkrátka: myšlienky svoje *vyslovovať*.

§. 3. *Kdo obyčajne myslí i mluví, a čo je citoslovo?*

Len človek obyčajne i myslí i mluví, pretože len on krom rozumu má aj ústa, ktorými mluviť možno, jaknáhle k tomu dospeje. Pokiaľ sa

mu ústa k mluveniu nestanú spôsobné, potuď nemluví, a je buď *nemluvňa*, buď *nemý*.

Nemluvňata majú rozum, ale ešte nevyvinutá a neschopný k mysleniu; majú i ústa, ale nedospelé ešte k mluveniu. Aj nemému dal Boh rozum, ba aj ústa, ale nie tak, aby mohol mluviť. Dáva teda nemý myšlienky svoje na javo, jako môže: buď len posuňkovaním, buď i písemne.

Pán Boh a duchovia, nemajúc tela, nemajú úst, alebo nemajú čím mluviť. Ničmenej však Pán Boh nie len môže mluviť, jak a kedykoľvek ráci, lež i v skutku mluvil, n. p. s Adamom a Evou v raji. I duchom často už dopustiť ráčil, aby s nimi mluvíli. (Príklady z historie biblickej.)

Zvieratá majú sice tiež ústa, ktorými žerú, ale ústa jejich sú celkom nespôsobné k mluveniu. Preto ich ani nezoveme ústami, lež n. p. *paštekou* a *pyskom* u psov, *tlamou* u veľkých zvierat, *dobákom* u ptákov, a podobne. Vydávajú však i zvieratá rozličné hlasy zo seba, n. p. vól, keď bučí, asi tento *bu*; ovca asi *be*, keď bečí; koza asi *me*, keď meká a iné. Takými hlasmi zvieratá nemôžu dávať myšlienky na javo, preto že ich nemajú, lež len *city*, ktorých je každé z nich viacej menej schopné tak, jako i my ľudia.

Nekoľko hlasom zvieracím podobných slôv máme i v mluve našej, a nazývame ich *cito-slovmi* čili *cito-slovkami*, preto že nimi tiež rozličné city dávame na javo, na pr. bolesť a žalosť, keď vzdýchame ach! jaj! podivenie, keď vykrikujeme hoj, hola, hura hej! alebo keď sa smeje-

me hahaha! žiadosť, aby bolo ticho, keď riekame pst! a iné.

§. 4. Čo je veta?

Veta je myšlienka slovni na javo daná; preto sa aj hovorí *vetiť* (hovoriť), *odretiť* (odpovedať) *reštiť* atd. Jako slová, tak i *vety* sú **slyšiteľné**, keď ich vyslovíme, a **viditeľné**, keď ich napíšeme, alebo vytlačíme. Vety sú teda buď slyšiteľné, buď viditeľné znaky myšlienok.

Knihy obsahujú samé viditeľné vety, a sice každá z nich toľko, koľko myšlienok ten mal na mysli, kto ich složil a vytlačiť dal. Tak aj mluva čili reč naša obsahuje vždy toľko slyšiteľných viet, koľko myšlienok máme vtedy, keď mluvíme, na ume, na pr. jednu o vrabcovi, keď sebe o ňom ráz pomyslíme a povieme takto: *vrabec je ptak*; dve, keď k tejto pridáme ešte druhú, mysliac a vysloviac: *vrabec lieta*, a tak ďalej.

§. 5. Čo je podmet a prisudok?

To, o čem sebe nečo myslíme, je *podmet* myšlienky, na pr. keď si pomyslíme o psovi, že je zviera, bude *pes* podmetom tejto myšlienky našej o ňom: *pes je zviera*. Jaknáhle myšlienku tú slovni na javo dáme alebo oznámime inému, zove sa *vetou*. To, o čem vetou nečo oznamujeme, nazýva sa tiež podmetom, ale podmetom vety a nie už myšlienky, na pr. keď o psovi komu po-

vieme, že je zviera, bude slovo *pes* podmetom tejto vety našej o ňom: „*pes je zviera.*“

O podmete doviedame sa otázkou *kdo*, aneb *čo*? To, čo vo vete otázkam tým odpoveda, je v nej podmetom. Tak na pr. vo vete „*pes je zviera*“ je *pes* to, čeho sa týka otázka: *kdo je zviera*? A preto *pes* je tu podmetom vety. Vo vete „*strom rastie*,“ je zase slovo *strom* podmetom, preto že stojí v nej na otázku: *čo rastie*?

To, čo sa nám o podmete v mysli zdá a čo iným o ňom oznamujeme, čili čo o ňom súdime, nazýva sa **prísudkom**, na pr. keď si pomyslíme o psovi, že je zviera, bude zviera *prísudkom* myšlienky, kým ju slovami nedáme na javo. Jaknáhle ju však vyslovíme, bude slovo *zviera* prísudkom vety: „*pes je zviera.*“ Tak aj vo vete „*strom rastie*“ je slovo *rastie* prísudkom a *strom* podmetom. Vo vete „*človek je smrtedelný*“ zase slovo *smrtedelný* je prísudkom a *človek* je podmetom.

§. 6. Čo je spona?

Vo vete „*pes je zviera*“ slovo *je*, ktoré ináč i *jest* znie, spojuje prísudok *zviera* s podmetom *pes* tak, že všetke tri spolu znamenajú jednu myšlienku, a preto sa nazýva **sponou**. Spona označuje to, jak sa prísudok ku podmetu má. Vo vete „*pes není pták*“ je sponou slovo *není*.

§. 7. Koľko slôv býva vo vete?

V každej myšlienke i vete musí byť predne *podmet* čili to, o čem sebe nečo myslíme čili o čem nečo hovoríme; po druhé *prísudok* čili to, čo sebe o podmete myslíme čili čo o podmete súdime; a potretie *spona* čili to, jak sa prísudok ku podmetu dla zdania nášho o ňom má. To, bez čeho nemôže byť tým, čím byť má, je *podstatnou* čili *hlavnou čiasťou* jeho. Podmet, prísudok a spona sú teda **podstatné** čili **hlavné čiasťky** myšlienky aj vety. (§. 4).

Ale v každej vete nemusí byť toľko osobytých **slôv**, koľko je čiasťok v myšlienke, lež môže ích byť viacej alebo i menej nežli tri. Krem myšlienok, ktoré sa tremi slovami oznámiť dajú, jako: „vrabec je pták,“ máme i takých dost, ktoré buď viac buď i menej než tremi slovy na javo dať možno, na pr. štyrmi, keď o sebe samých myslíme a pravíme: *my sme boli pilní*; tremi, keď zamlčíme *my* a rekneme: *boli sme pilní*; dvúma, keď povieme: *sme pilní*, alebo: *budeme pilní*.

V prvej z tých viet slovo *my* (na otázku *kdo*) je podmet, *pilní* prísudok, a dve ostatnie slová *sme* a *boli* spona. V druhej „*boli sme pilní*“ zamlčený je podmet *my*, ktorý na otázku *kdo* každý snadno uhadne, keď nás tak mluviť slyší. V tretej „*sme pilní*,“ alebo „*budeme pilní*“ též je zamlčený podmet vety *my*.

Konečne i jedným slovom dávame často úplné myšlienky na javo, a celé vety vyslovujeme,

n. pr. keď o sebe samých rekneme takto: *spievame*, miesto *my* spievame (§. 45).

§. 8. Slovo o sebe.

Veta záleží teda z viacej alebo menej *slôv*. Slová dľa toho, jak sa k myšlienke majú, sú dvojnásobné: nekteřé samé o sebe vyslovujú alebo znamenajú myšlienky čili sú vety samé o sebe, jako: čítam, mluvím, spievam, v ktorých vyrozumieva sa podmet *ja*.

Iné slová zase neznamenajú samé o sebe myšlienky, lež len čiastky jejich, a preto nebývajú vetou nikdy samé o sebe, lež len v náležitom spojení s inými.

Tak na pr. keď poviem *vlk*, nevyslovil som myšlienky preto, že som samotným slovom tým nedal ešte na javo, čo sebe o vlku myslím. Podobne keď poviem *zvíera*, nedám tým nikomu myšlienku moju na javo, pokud' neoznámim, o kom, aneb o čem sebe myslím, že je zvíera. Jahnáhle však *zvíera* čo prísudok vzťahnem k vlku sia k podmetu a poviem: *vlk je zvíera*, vyslovil som myšlienku třemi slovmi, čili urobil som vetu z troch slôv. Prvé z nich znamená podmet, druhé sponu, a tretie prísudok.

Slová o sebe sú teda buď vety, buď len čiastky alebo články viet.

Slová sú dvojnásobné i dľa toho, jak ich vyslovujeme: nekteřé z nich totižto dajú sa jedným pohnutím úst alebo jedným dúškom vysloviť, jako: *kos*, *nos*, *pán*, *pták*, *roh* a iné. U nekteřých

ale dvarazy i viacrazy hýbame ústama, keď ich vyslovujeme, na pr. dvarazy u *bu-ben*, trirazzy u *bu-be-nik*, štyrirazy u *bu-be-ni-ček* atd.

To, čo jedným pohnutím úst alebo jedným dúškom vyslovujeme, kedyž mluvíme, nazýva sa **jednoslabičné**, jako: *muž*, *pás*, *pes*, buď **viac-slabičné**, a to: **dvojslabičné**, jako: *po-sel*, *po-koj*, a iné; **trojslabičné**, jako: *po-sel-stro po-koj-ný*, atd.

Záleží-li slovo len z jednej slabiky, je slabika tá slovom, ináč je len čiastkou slova. Znamená-li slovo jednoslabičné samo o sebe myšlienku, je slabika tá slovom i vetou spolu, jako *spím* (totižto: já), *spíš* (ty), *spí* (on), *staň*, *choď* a iné.

§. 9. Čo je hláska a litera.

Slová záležia teda z jednej alebo z viacej slabík, slabiky ale z *hlások*.

Slová *o-sa*, *ro-sa* sú dvojslabičné. Posledňou slabikou prvé rovná sa druhému. Tá jest u oboch složená z dvoch hlasov: z toho, ktorý i had vydáva zo seba, keď syčí, čili zo syku *s* a z *a*: *sa*. Prvou slabikou naopak liší sa *ro-sa* od *o-sa*. V slove *osa* slyšať len jeden hlas pred *sa*, totiž *o*; v *rosa* naopak *dva*: predne ten, ktorý i pes vydáva, keď vrčí, čili *r* a potom *o*: *ro*. Tam je hlas *o* sám o sebe slabikou, tu *r* s *o*. Hlas *a* býva tiež sám o sebe slabikou v slovách: *a-le*, *á-no*, *a-ni*, *a-dam*.

Jednotlivé hlasy mluvy ľudskej, keď ich vyslovíme, nazývajú sa **hláskami**; **literami** alebo **písmeny**, keď ich napíšeme alebo vy-

tlačíme. Hlásky sú teda slyšiteľné znaky hlasov ľudských, a litery čili písmeny viditeľné znaky hlások. Hlásky *a*, *o* a iné, ktoré samé o sebe môžu byť slabikou, sú **samo-hlásky**; *r*, *s* a iné naopak, ktoré len s inými hláskami bývajú slabikou, sú **spoluhlásky** čili **súhlasky**.

O samohláskach.

§. 10. Čo je samohláska a spojka ?

Samohláska je taký hlas, ktorý sám o sebe môže byť slabikou i slovom (§. 9). Vetou však není žiadna samohláska v mluve našej. I slovni nebývajú u nás všetky samohlásky lež len nektéré, jako *a* a *i* tam, kde nimi buď jednotlivé články viet, buď celé vety všelijak spojujeme, na pr. keď povieme *pes a vlk* sú zvieratá.

Tu spojuje *a* dva podmety „*pes*“ a „*vlk*“ tak, jako vo vete: cvičenie a skusenie dáva umenie. Dve vety spojené touže hláskou sú: ústa mám a mlúviť umiem.

Samohlásky *a* a *i* sú **spojky**, kdekolvek nimi buď jednotlivé hlásky viet, buď celé vety spojujeme. Samohláska *o* je **citoslovo** (§. 3). Samohlásky *o* a *u* sta slová o sebe sú **predložky** (§ 33). Ostatnie samohlásky nebývajú u nás o sebe slovy.

V šlabikári na str. 1. vidiet šest písmen: *i*, *u*, *e*, *o*, *a*, *y*. Písmenu *y* za starodávna všetci Slováci, Česi i Moraváni vyslovovali ináč než *i*; znela ona asi tak, jako *ũ*, tak asi. jako *ju* Poliaci

a Rusi až posiaľ vyslovujú: teraz však my Slováci vo výmluve nerozoznávame *y* od *i*, lež len v písme. Všetke ostatnie štyri písmeny vyslovujeme všetci jednakým hlasom: *u*, *e*, *o*, *a*, a menujeme ich tak, jak každá z nich znie. Písmenu *y* naopak nazývame grecky **ypsilon-om**, ináč ale trvrdým *y*, i mäkkým *i* (§. 16 a 17).

§. 11. O samohláske ä.

Krem tých šesť samohlások máme v slovenčine jednu takú, ktorá neznie celkom ani čistým *a*, ani čistým *e*, lež smiešaným hlasom z *iea*, totiž *ä*. Šta písmena liší sa od *a* znakom zvrchu položeným, ktorý sa *mäkčeňom* menuje.

Preto *ä* nazývame *mäkkým a*.

Písmena *ä* stáva len po nasledujúcich súhlaskách: *b*, *m*, *p*, *v*; ku pr. ba-bä, žrebä, mäso, se-mä, ve-mä, te-mä, mäd, mäk-ký, pa-mät, pä-ta, nazpäť, väzeň, svätý, svätit', vätsí, atd. Česi miesto nášho *ä* obyčajne píšu *ě*, ktoré sa *e* s *uhlíkom* nazýva, na pr. babě, měso, mēd, měkký, pamět, nazpět, vězeň, světit', většit' atd.

§. 12. O krátkych a dlhých samohláskac

V slovách: *pas* a *pás* slyšať len jednu samohlásku totiž *a*, ale rozdielne čo do času, za ktorý jej znenie trvá. V *pás* znie *á* o jedenraz dlhšie nežli v *pas*, jakoby *paas*. Rozdiel ten značí

sa čiarkou nad *a*, ktorá sa preto *dlžeňom* nazýva. Samohláska *á* proti *a* je dlhá, a naopak *a* proti *á*, je samohláska krátka. To isté platí o *čiar-kova-ných* samohláskach *é, ó, ú, í, a ý* — proti nečiar-kovaným *e, o, u, i, y*. Tého sú krátke, tamté ale dlhé samohlásky.

Samohlásky delíme teda dľa času, za ktorý znenie jejich trvá, na **krátke** a **dlhé**. Krátkych samohlások máme sedem: *a, e, i, o, u, y, ä*; dlhých však len šesť, bo poslednia, totiž *ä* v dlžení do dvojhlásky *ia* prechádza.

§. 13. *Jak dlžíme samohlásku o?*

Samohláska *ó* len sta citoslovo je v užitku (§. 3 a 10). Indy vždy píšeme a tiskneme miesto nej *ó*, a vyslovujeme ju sta dvojhlásku *uo*, na pr. *kôň, nôž, môj* atd. Dlžíme teda samohlásku *o* do dvojhlásky *uo*, ktorá sa ale nevypisuje, lež len nad *o* sa *vôkaň* kladie, na pr. *moja, môj; kone, kôň; voliť, vóla; voňať, vóna*, atd. Česi na miesto našej dvojhlásky *ó* píšu *ů*, a vyslovuju ho jako dlhé *ú*.

§. 14. *O dvojhláskach vôbec.*

V citoslovci *ó* slyšať len jednu samohlásku, totiž dlhé *ó*; naproti v slove *nôž* (*nuož*) slyšať dve, a to rozdielne samohlásky, totiž *u* a *o*. Jako *nôž*, alebo česky *nůž*, tak i slovensky *nôž* (*nuož*) znie jedným dúškom, je jednoslabičné (§. 8). K vysolveniu *uo* v tomto konečne

toľko času treba, koľko trvá znenie dlhého ú, alebo dlhého ó.

Dve rozdielne samohlásky, keď obe náležia jednej a tej istej silabe, jako *uo nôž*, sú **dvojhlas**ky.

V každej mluve mohľoby toľko dvojhlasok byť, koľko je dve rozličné samohlásky v jednej silabe spojiť možno, na pr. *au, eu, iu, ou, io, ai, ei, oi, oa, uo, ua, ue* atd. Ale v žiadnom jazyku není toľko dvojhlasok skutočne v užitku, koľko by ích mohlo byť. Dvojhlasťky slúža k okruľlosti a ľubozvučnosti jazyka. Najviac dvojhlasok nachádza sa v greckom a talianskom jazyku, preto sú této jazyky tak ľubozvučné. Aj naša slovenčina má viacej dvojhlasok, ale v spisovnom našom jazyku je ích len päť v užitku, totiž: *uo, ou, ia, ie, iu*.

1. Dvojhlasťka *uo*, ktorá sa však píše a tlačí *ó*, povstáva zo zdĺženého *o* (§. 13), na pr. *moja — môj, koňa — kôň, voňať — vôňa, mohol — môže, volí — vóľa* atd. V neľkých však vidieľkoch Slovenska vyslovujú to *ó* jako dlhé *ó*: *mój, kóň, vóňa, móže, vóľa* atd.

2. Dvojhlasťka *ou*, na pr.: *pravou rukou píšeme*; tešíme sa *sladkou nádeľjou*.

3. Dvojhlasťka *ia* povstáva zo zdĺženého *ä* v *ia* na pr. *pamäť — pamiatka*, nazpäť — *našpiatoh*, väz — *viazat*, semä — *semiačko*, zemän — *zemianstro*, posvätiť — *posviacka*, holubä — *holubiatko* atd. Ale aj iným spôsobom povstáva dvojhlasťka *ia*, na pr. od *hreja* b ľo najprv *hrejať*, potom skrä-

téno *hriať*, od *veje* — *vejať* = *viať*, *seje* — *sejať* = *siať*; tak aj *priať*, *liať*, atd. Vôbec po mäkkých súhlaskách (§. 16 a 17) nikdy sa nepíše dlhé *á* lež dvojhláska *ia*, na pr. Bázeň *Božia* je počiatok *umenia*: *ľudia chodia*, *honia*, *vedia*, *bežia*, *ležia*, *chytiť* atd.

4. Dvojhláska *ie* povstáva zo zdĺženého mäkkého *e* (*ě*) v dvojhlásku *ie*, na pr. *veriť* — *viera*, *merať* — *miera*, *beda* — *bieda*, *deti* — *dieťa*, *kvet* — *kveťa*, *svet* — *svieti*, *letí* — *lieta* atd. Vôbec po mäkkých súhlaskách (§. 16 a 17) nikdy sa nepíše dlhé *é* lež dvojhláska *ie*, na pr. Slovo *Božie*, *umenie*, *učenie*, *národné piesne*, *trctie*, *živobytie* atd.

5. Dvojhláska *iu*, ktorá sa vždy píše po mäkkých spoluhláskach tam, kde sa zdĺžuje, na pr. *Božiu* pomoc, *národnú* pieseň, pilnému *učniu*, krásnemu *umeniu*, voda k *pitiu* atd.

V nektorých vidiekoch Slovenska, menovite okolo Trnavy, prehlasujú Slováci dvojhlásku *ia* v dlhé *á*, *ie* už v dlhé *é*, už v dlhé *é*, *iu* v dlhé *í*.

§. 15. *Kedy sú l a r samohlásky a jak dlžievame všetke samohlásky?*

K samohláskam počítame aj súhlasky *l* a *r* — tedy, keď ony medzi dvúma spoluhláskama stoja, a tak s nimi jednu slabiku tvoria, na pr. v jednoslabičných slovách: *vlk* a *krk* a v dvojslabičných: *vl-na* a *sr-na*, v trojslabičných: *ja-bl-ko*, *zmr-zli-na*, *pl-ni-ti* a iných. V tomto páde sa *l* a *r*, v našej slovenčine aj dlžiť môže v *l* a *r*, na pr. *vlna* — *vln*, *srna* — *srn*, *plný* — *plň* atd.

Dlžievajú sa teda všetky samohlásky v slovenčine nasledovne:

tvrdé <i>a</i>	mäkké <i>ä</i>	tvrdé <i>e</i>	mäkké <i>e</i> (ě)	<i>i</i>	<i>y</i>
v <i>á</i>	v <i>ia</i>	v <i>é</i>	v <i>ie</i>	v <i>í</i>	v <i>ý</i>
o		u		l	r
v <i>ô</i> (<i>uo</i>)		v <i>ú, iu</i> a <i>ou</i>		v <i>l̄</i>	v <i>ř</i> .

§. 16. *Jak delíme ešte samohlásky.*

Keď vyrekneme *a*, dali sme hlasu alebo dychu vyjsť od hrdla alebo hrtánu otvorenýma ústama. Samohláska *u* znie stúlenýma pernama čili rtama potuď, že zpomedzi nich hlas od hrdla ešte vyjsť môže. U *i* konečne zdvihamo jazyk ku podnebiu potuď, aby medzi nimi hlas též od hrdla ešte vyjsť mohol.

Samohláska *a* je preto **hrdelná**, *u* **retná** čili **perná**, a *i* je **podnebná**.

Samohlásky *a*, *o*, *u*, *y* sú **tvrdé**, *i*, *í* a *e* **mäkké**, čiarkované ale *é*, jako aj keď by sice čiarkované byť malo, ale z istej príčiny čiarka tá sa naň nekladie (§. 17 a 42), je též **tvrdé**. Tak na pr. hlásky *d*, *t*, *n*, *l* znejú pred mäkkými samohláskami *i*, *í*, *e*, jako aj pred dvojháskami *ia*, *ie*, *iu*, vždy tak jako *ď*, *l̄*, *ň*, *ť*, čili mätko: *choditi*, *honiti*, *vedeti*, *sedeti*, *leteti*, *halena*, *malina*, *budete*, *umenie čítania* atd. vyslovuje sa tak mätko, jako keby bolo tlačene: *choditi*, *hoňiti*, *vedeti*, *leťeti*, *halena*, *maľina*, *budete*, *umeňie čítania* atd.

mäkčeňa nad sebou, znejúc tu i bez toho mäkčeňa mäkko (§. 16.) Keď pred *i* a *í* tvrdo majú znieť, píšeme i tlačíme po nich vždy tvrdé *y* a *ý*; keď ale pred *e* tvrdo majú znieť, vtedy sa nad *e* obyčajne klade čiarka (é), ktorá sa ale nekedy z istej príčiny vynecháva.

Totížto v našej slovenčine obyčajne nesmia dve dlhé silaby po sebe nasledovať; keď je teda prvá silaba dlhá, druhá, bezprostredne po nej nasledujúca, nesmie byť tiež dlhá, lež musí byť krátka: tak sa stáva, že dĺžen v tomto páde z druhej silaby vystať musí, na pr. v tejto vete: „nebe je krásne“ poslednie slovo *krásne* malo by sa pravidelne písať *krásné*; ponevác však prvá silaba *krás* je sama sebou dlhá, preto z druhej silaby *né* sa dĺžen vynecháva a píše sa len *krásne*, *n* však pred tým *e* vyslovuje sa v tomto a podobných pádoch vždy tvrdo, t. j. nie jako *ň* lež jako *n*. Tak aj *krásneho*, *krásnemu*, *hriate*, *hriatemu*, *stále*, *stáleho*, *stálemu* atd. Téz tvrdo znie *d* a *t* pred nečiarkovaným *e* v nasledujúcich slovách: *jeden* (lepšie *jedon*), *hoden*, *ten*, *tej*, *teda*, *tehdy* (tohda), *vtedy*, *teraz*.

§. 18. Čo je abeceda latinšká a švabach?

Všetke litery, samohlásky i súhlasky spolu čili úhrnkom nazývame **abecedou**. Tá je u nás následovne sporiadaná:

a, b, c, č, d, ď, dz, dž, e, f g, h, ch, i, j, k, l, ľ, m, n, ň, o, p, r, s, š, t, ť, u, v, y, z, ž.

Abeceda tak tlačená, jako je táto, nazýva sa **malou**, a jednotlivé litery v nej též **malými**. Taká je i tá, ktorá v Šlab. na str. 30.

zhora dolu hladiac, stojí v druhom rade. Prvý rad tam obsahuje abecedu **veľkú**. Dva následujúce rady predstavujú nám abecedu našu tak jak v **písme** vypadá. Všetke štyri rady pospolu objavujú nám abecedu **latinskú** tak, jak sme si ju my Slováci behom času zmenili, aby sme ňou všetke hlásky jazyka nášho náležite označiť mohli. Dva poslednie rady naproti tomu ukazujú nám abecedu takú, jakú si Nemci behom času z latinských písmen zmenili a my po nich jazyku svojmu tiež primerili. Tak podľa Nemcov zmenenú abecedu nazývame s knihtiskármi **švabachom**, štyri predošlé naopak **latinkou** vôbec.

Jako z latinskej tak i švabachskej abecedy vynechané sú dve latinské litery, totiž; *q* a *x*. Prvá sa nazýva dvúma hláskama *ku* a stáva v cudzých slovách vždy s *u* m. *kv*. Druhá, ačkoľvek není z dvúch litier složená, znamená predca dve rozdielne hlasy, ktoré v jej mene „*iks*“ po *i* slyšať, čili *ks*. I tá len v cudzých slovách prichádza, jako: *Xerxes*, *Alexander*. V tých a všetch ostatných písme obyčajne *ks* m. *x*, a *kv* m. *q*, na pr. *kvietancija* alebo *kvitancia* m. latinského *quietantia*, atd.

§. 19. Jak delime spoluhlásky?

Spoluhlásky delia sa na **mäkké** a **tvrdé**. K mäkkým náleží predne *j*, potom *š*, *ž*, *č*, *ď*, *ľ*, *ň*, *ť*, a *dž* vždy; *c* naopak a *dz* len v nekte-

rých pádoch, menovite v skloňovaní tiež k mäkkým patria. Ostatnie súhlasky sú tvrdé. — Jako *i*, tak i *j* je tiež **podnebné**. Tak zoveme ináč i všetke ostatnie mäkké súhlasky. Zo samohlások **hrdelné** je *a* (§. 17). Zo súhlások hrdelné sú štyri: *h*, *ch*, *g* a *k*. **Retné** čili **perné** sú: *v*, *f*, *p*, *b* a *m*. Hlásku *s* nazývame **sykom** čili **sykavkou** preto, že tak znie, jako keď had syčí (§. 9). Tak zoveme ešte súhlasky: *š*, *z*, *c*, *č*, *dz* a *dž*, preto že najpodobnejšie k *s* znejú.

Premeny hlások.

§. 20. Čo je koreň a kmen slova, čo prípona a spona?

Keď mluvíme, menievame často jedno a to isté slovo všelijak, najčastejšie tak, že pridávame k nemu buď jednu, buď i viacej hlások alebo slabík.

Tak na pr. keď chceme komu ústne oznámiť o jednom vlku, že vyje, povieme mu: *vl-k vyje*. O viacej vlkoch vyslovujeme tú vetu takto: *vlč-i vyjú*. O jednej vlčici zase povedáme: *vlč-i-ca vyje*, a *vlč-a vyje*; o viacej ale takto: *vlčic-e* alebo *vlčat-á vyjú*.

Všetke té prirážky, ktorými jedno slovo v druhé meníme, sú buď **prípony**, buď **spony**. Prípony sú na pr. *i*, *ica* jako v slovach *vlč-i*, *vlč-ica*, a *vlč-a*. Samohláska *e* vo *vyj-e* je zase spona, *me* vo *vyj-e-me* prípona, a *e* pred *me* tiež spona atd. Té čiastky slôv, ktoré v nich pred príponami a sponami stoja, nazývame **koreňom** a **pňom** alebo **kmenom** tak jako u stromov, na pr. vo slove: *pij-e-me*, ktoré je i veta spolu, slabika *me* je príponou, *e* sponou, *pij* kmenom a *pi* koreňom.

§. 21. Čo je prehlasovanie?

Meniť nepodnebné samohlásky v podnebné po podnebných súhlaskách a pred nimi, znamená **prehlasovať**. Nepodnebné samohlásky, ktorých sa prehlasovanie zvlášte týče, sú štyri: *a, o, u, ú*. Prehlasovanie týchto samohlások v podnebné *e, i, a í* panuje obzvláštne v češtine. Česi totiž pred mäkkými čili podnebnými súhlaskami prehlasujú *a* v *e*, na pr. *duše, práce, role, vůne*, atd. (po slovensky: *duša, práca, roľa, vôňa* atd.); *u* prehlasujú v *i*, na pr. *duši, práci, roli, vůni* (po slovensky: *dušu, prácu, roľu, vôňu*); *ú* prehlasujú v *í*, na pr. *oni milují, dělají, spívají* (po slovensky: *milujú, delajú, spievajú* atd.); tak aj dvouhlásku *ou* prehlasujú v *í*, na pr. *s duší naší* (po slovensky: *s dušou našou*); dvojhlásky *ia, ie* a *iu* prehlasujú tiež v *í*, na pr. *vůle Boží* (slov.: *vôľa Božia*), *umění rávání* (po slovensky: *umenie rávania*) *vůli Boží* (po slov.: *vôľu Božiu*) atd.

V našej slovenčine len samohláska *o* prehlasuje sa v *e*, ale i to zriedka, na pr. *jeho, jemu, čeho, čemu* (na miesto: *joho, jomu, čoho, čomu*); tak aj *lice, srdce, slnce, pole, strnište* (na miesto: *líco, srdco, slnco, poľo, strništo*). Miesto slova *strnište, bydlíšte* atd., dobre sa píše a hovorí aj *strnisko, bydlisko* atd.; preto že *k* sta tvrdá súhláska nedopúšťa po sebe prehlasovania.

§. 22. O menení súhlasok vôbec a rozlišovaní zvlášte.

Meniť súhlásky v iné len ponekuď rozdielne, na pr. *n* v *ň*, znamená **obmäkčovať**; meniť ich ale v docela rozdielne jako *k* v *c*, značí **roz-**

lišovať. Tvrdé súhlasky kde by sa s mäkkými samohlaskami *i*, *í* a *e* stýkať mali, obmäkčujeme a to dvojnásobne: buď tak, že potom len ponekud rozdielne, buď že docela rozlične znejú, nežli predtým.

Tak na pr. keď miesto *pá-n* rozkazuje rekneme *páni rozkazujú*, obmäkčili sme *n* v *ň* pred *i*, ale tak, že v *ň* slyší ešte *p* nekud *n*. Keď naopak miesto *vl-k vyje* reknem: *vlc-i vyjú*, obmäkčili sme *k* pred *i* tiež, keď sme ho zmenili v *c*, ale tak, že z *k* nič viacej neslyšať. Hláska *c* proti *k* z iste docela rozlične i znie i píše sa.

Pred *e*, *i* a *í* rozlišujeme hrdelnice, meniac ich v sykavky takto: *k* v *c* a *č*, *h* v *z* a *ž*, *ch* v *s* a *š*, *g* a *dž*; n. pr. *vl-k*, *vlc-i*, *vlč-i*, *vlč-ica*, kde *k* rozlišuje sa v *c*, a v *č*; *Bôh*, *bozi*, *Boží*; *noha*, *noze* alebo *nohe*, *nožička*; vo vete: *rarozi sú ptáci*, ktorá o jednom rarohovi takto znie: *raro-h je ptá-k*. Mladý *ra o-h* nazýva sa jedným slovom *raroža*, malý: *rarož-ek*, *rarož-ik*, *rarožiček* atd.

Ch v *s*, a *g* v *dz* a *dž* len slovenčina rozlišuje, na pr. *Če-ch* — *čes-i*, *leňo-ch* — *leňos-i*, *striga* — *stridze*, alebo bez rozlisenia *strige*; v češtine ale rozlišuje sa *ch* vždy v *š*, a *g* v *z* a *ž* (češi, leňoši, valaši stříze).

Nekedy aj *d* a *t*, ale velice zriedka, rozlišujeme v sykavky *dz* a *c*, na pr. *urozený*, *zatracený* miesto *urodený*, *zatratený*.

Ostatne toto rozlišovanie v slovenčine tak velice nepanuje, jako v češtine, na pr. dobre po slovensky hovoríme aj píšeme: *na nohe*, *na ruke*, *muchy*, *ubohí sú mnohí hluchí ľudia*; *jakí junáci*, *takí vojáci*, miesto: *na noze*, *na ruce*, *muše*, *ubozí mnozí hluší lidé*, *jací junáci*, *tací vojáci*.

§. 23. O obmäkčovani súhlasok.

Jednoducho *obmäkčujeme* predne *d, l, n* a *t*, keď ich pred *i, í, a e* jako *ď, ľ, ň* a *ť* vyslovujeme (§. 17). Keď pred tvrdými samohláskami *a, o, u* (vyjmúc *y* a *ý*) mäkko majú znieť, vtedy sa kladie nad ne znak obmäkčovaci čili **mäkčeň** ^v, na pr. *ďas, ďateľ ďube, roľa, rōňa, ľava* atd. Ostatnie súhlasky: *c, s, z* a *dz* prijímajú vždy mäkčeň na pr.: *chlapč-e, chlapč-isko* od *chlapec*; *výš-ej, niž-ej*; od *rys-oký, níz-ky*; *hádž-e, sadž-e*, od *hádž-ať, sadž-ať* atd.

Všetke súhlasky, ktoré buď obmäkčením, buď rozlíšením povstaly, patria k podnebným mäkkým (§. 16 a 17), a preto nemávajú nikdy po sebe *y* a *ý* lež vždy *i* a *í*, na pr. *vľc-i, vľč-í, Čes-i*, *vrazi* atd. Nepodnebné naopak čili tvrdé súhlasky vôbec a hrdelnice (*h, ch, g, k*) zvlášte nedopúšťajú *i* a *í* lež stále len *y* a *ý* po sebe, na pr. *kysnúť, kývať, hynúť, hýbať, strigy, razgy, chytiť, chýr, tichý, suchý* atd. Vyníma sa však množný počet mén prídavných v nominative, v ktorom sa aj po hrdelnicach *i* píše, na pr. *tichí žiaci, vysokí chlapi, mnohí ľudia* atd. (§. 42).

Slovo sťa veta alebo člen vety.

I. P o d m e t.

§. 24. Čo sú bytosti neživé?

Podmetom myšlienok a viet našich býva všetko: to, čo známe, i čo neznáme (§. 1 a 5).

Veci nám známe i neznáme sú rozličné a rozlične ich **menujeme** čili majú rozličné **mená** v mluve našej. Jedny z nich **nežijú**, sú **neživé** čili také bytosti, ktoré ani nedýchajú, ani necíťa, ani sa nehýbu samé od seba, jako: *lávka, stôl, kniha, pero* a iné. O všetkých neživých bytostách môžeme sebe všeličo pomysleť a iným povedeť, na pr. o lávke: *lávka je sedadlo, lávka stojí, lávka nedýcha* atd. Slovo *lávka* je meno veci neživej, a je podmetom viet práve rečených. Jako lávka, tak i mená všetkých vecí môžu byť podmetom viet, preto že sebe o každej z nich nečo pomysleť a iným povedeť môžeme.

Podmetom viet bývajú teda poprvé mená neživých vecí.

§. 25. Čo sú živé bytosti a čím sa rozoznávajú vospolok?

Iné zo znmáych i neznámych nám vecí **žijú**, sú **živé** čili také bytosti, ktoré buď len dýchajú, jako rostliny vôbec; buď i cíťa a hýbu sa *samovolne* čili samé od seba, kedy a kamkoľvek sa ím práve zachce, jako **živočichy** vôbec a zvieratá s ľuďmi zvlášte; buď trvajú na veku, jako **duchovia** vôbec a ľudia po smrti, anjeli, diabli, a *Pán Boh* zvlášte.

Rostliny, kým sú na koreni, tiež žijú, preto že dýchajú. Kým sú totiž na koreni, prijímajú potravu zo zeme a z povetria. Čo ím z nej idie k užitku, to zažívajú, a ostatok sia rozličné pary vydávajú zo seba znovu do povetria. Tým spôsobom činia vlastne to isté, čo živo-

čichy, keď dýchajú. Dýchajú teda tiež ač i nie tak patrne a dokonále jako živočichy plúcama. Zažívaním takým potravu stávajú sa rastliny väčšími z Ľutra i na vonkajšok čili *rastú*. Čeho nepribýva z Ľutra i na vonkajšok, to *ne-rastie*, to je *ne-rost*, jako hlina, piesok, kameň a iné podobné veci, spomenuté v čítanke pod č. 85.

Slovo *živo-čich* složené je zo dvúch: zo *živo* a *čich* čili *čuch* (od čuchať Čítank č. 37.), a znamená to, čo nekdajšie *živoču-ch*: zvieratá totiž a Ľudí spolu sťa bytosti, ktoré *žijú* a *čuchajú* čili *cítá*. Živočichy nie len čuchajú lež aj hýbu sa samovoľne a tým sa rozoznávajú od rastlín. Ľudia zase lišia sa od zvierat hlavne *rozumom*, ktorým *myslíme* čili *dumáme* (§. 1) a rozoznávame dobré od zlého.

Človek má mimo toho *slobodnú vôľu* t. j. môže chcieť to, čo sa mu neľúbi, a naopak nechceť to, čo sa mu ľúbi. Zviera naopak nemá slobodnej vôle lež len *puď*, ktorí ho puďí čili núti k tomu, aby len to chcelo, čo cíti príjemným, a naopak ničeho nechcelo, čo cíti sebe nepríjemným.

Zvieratá majú konečne dušu *pominuteľnú* čili takú, ktorá s telom jejich *pominie*. Duša ľudská ale je *nesmertelná* čili nikdy neprestane žiť, a len dotiaľ sa menuje tak, pokiaľ je s telom spojená, pokiaľ je *spoločnica tela*. Jaknáhle sa s telom rozlučí, nazýva sa *duchom*, a sťa taká vlastne nikdy neumre, lež vráti sa k tomu, kdo nám ju dal, k Pánu Bohu, ktorý ju súdiť bude, a prijme ju lebo rovno do neba, alebo ju odsúdi do očistca, alebo do pekla. V nebi radovať sa bude s anjelami a so Svätými Božími, v pekle ale trá-

piť sa bude večne s čertami a zatracencami. Duchovia vôbec majú rozum a slobodnú vôľu, ale žiadneho tela nemajú, a tým sa lišia od človeka, ktorý krem rozumu a slobodnej vôle má i telo.

Jako o všetkých živých bytostiach môžeme se-
be všeličo pomysleť a iným povedieť, na pr. o bu-
ku: *buk je strom*, o psovi: *pes šteká*, o žiakovi:
žiak píše, o diablove, *diabol pokúša*, o anjelovi:
anjel je duch, o Bohu: *Boh je všemohúci* atd.
Slová *buk*, *pes*, *žiak*, *diabol*, *anjel* a *Boh* sú mená
živých bytostí, a sta také podmety práve reče-
ných viet. *Podmetom viet bývajú teda podruhé
mená živých bytostí.*

§. 26. *Čo je osoba smyselná a nadsmyselná, čo
skutočne a smyšlene samostatná bytosť a čo pod-
statné meno?*

Ľudia, preto že vedia *o sebe* samých, a všeli-
čo si mysleť môžu *o sebe* samých, jako i iné
rozumné bytosti čili duchy menujú sa **osoba-
mi**; všetke ostatnie bytosti naopak, či živé, ja-
ko zvieratá a rastliny, či neživé, jako nerosty a
iné, nazývajú sa **vecmi**. Mená živých i neživých
bytostí znamenajú teda buď *osoby*, buď *veci*.
A preto miesto „mena živých i neživých bytostí
bývajú podmetom viet,“ i takto môžeme dobre
povedieť: „**mena osôb a vecí bývajú podme-
tom viet.**“

Z osôb len duchovia sú bytosti **nadsmy-
selné** čili také, že ich žiadnym z päti smyslov
našich dosiahnuť nemôžeme, preto že nemajú te-

la, ktoré by sme na pr. vidieť mohli. Osoby ľudské naopak a všetké veci či živé či neživé sú **smyselné** bytosti, pretože ich smyslami našimi dosiahnuť môžeme. Mená osôb a vecí znamenajú teda buď nadmyselné buď smyselné bytosti. Preto predošlú nauku o podmete viet i takto môžeme dobre vysloviť: podmetom viet bývajú mená **nadmyselných a smyselných bytostí**.

O smyselných bytostiach môžeme sa smyslami našimi presvedčiť, že každá z nich i sama o sebe čili osobitne alebo **samostatne** v skutku je tým, čím byť má. Jedny z nich na pr. vidíme v skutku o sebe na nebi, jako *sluce, mesiac, hviezdy*; iné v povetrí, jako *ptactvo*, iné na zemi, jako *ľudí, zvieratá, rastliny, nerosty*; iné vo vode, jako *ryby, raky* atd.

O nadmyselných bytostiach zase môžeme sa rozumom a zjavením dozvedieť, že skutočné sú o sebe t. j. samostatne, jako *Boh a duchovia*. Té a ony menujeme preto spolu **skutočne samostatnými** bytostami, a dla toho predošlú nauku o podmete viet takto ešte zmeniť môžeme: *podmetom viet* bývajú mená **skutočne samostatných** bytostí.

Myslievame a hovorievame však i o tom, čeho nikdy není o sebe indej iba **v myslí** našej, alebo čo není v skutku samostatnou bytostou, lež len zdá sa nám byť takou. Tak na pr. *smiech* javí sa len u ľudí, keď sa smejú. Smiechu teda není nikdy o sebe, lež vlastne len ľudí sme-

júcich sa. Podobne ani *hnevu, radosti* a iných podobných výjavov nevídať nikdy o sebe, lež vlastne len u ľudí a zvierat rozhnevaných a rozveselených. Slová: *smiech, hnev, radosť, veľkosť, sladkosť* a podobné neznamenajú skutočne lež len zdanlive čili **smyšlene** samostatné bytosti. Bývajú však tiež podmetami viet, na pr. *smiech je hriech*, alebo naopak: *smiech není hriech; hnev škodí, radosť je naopak žalosti* atd.

Podmetom viet bývajú teda dvoje slová: jedny znamenajú skutočne, iné smyšlene samostatné bytosti. Aj této, aj tamté zovú sa **podstatné mená**, a dľa toho predošlá nauka o podmete viet znie konečne takto: „**podmetom viet bývajú podstatné mená** čili slová, ktoré buď skutočne, buď len smyšlene samostatné bytosti znamenajú, jako: *kniha, pero, dub* atd.

Podstatné meno je prvá, citoslovo (§. 3.) naopak poslednia **čiasťka reči**. Krem tých a *spojek*, spomenutých s predložkami v §. 10, poznáme ešte päť čiasťok reči, a všetkých spolu **deväť**. Päť z nich meníme všelijak, keď ich v mluve našej sťa čiasťok alebo členov viet potrebujeme. Ostatnie štyri naopak nemenia si nikdy tak, jako päť predošlých.

Podstatné meno menievame trojnásobne: dľa **rodu**, dľa **čísła** čili **počtu**, a dľa **pádu**.

§. 27. ● *pohlaví.*

Bytosti živé a smyselné čili *ľudia, zvieratá*

a *rostliny* delia sa od prírody dľa **pohlavia** na **mužské** a **ženské**. U ľudí mužského pohlavia sú osoby mužské, jako *otec, syn, chlapec, sluha* a iné; ženského alebo *bieleho* pohlavia naopak sú osoby ženské, jako : *matka, dcera, dievka, služka, pani*, a iné. U zvierat a rastlín zase mužského pohlavia sú **samci**, a ženského **samice**. Tak na pr. *kohút, cap, pes* a iní samci sú mužského pohlavia, ženského zase : *sliepka, koza, ovca, suka* a iné samice.

§. 28. O rode.

Keď mluvíme, rozoznávame tiež pohlavie, ale nie tak, jak by sme dľa prírody mali. Pohlavie, ktoré sebe ľudia v mluve svojej vymysleli, nazýva sa pohlavím **mluvnickým** alebo zkrátka **rodom**.

Prirodzených pohlaví je len dvoje: **mužské** a **ženské**. mluvnických o jedno viac, čili rody sú tri: **mužský, ženský** a **srední**, na pr. slovo *otec* je mužského, *matka* ženského, a slovo *dieťa* srednieho rodu.

V našej slovenskej reči i mená nadsmyselných a neživých bytostí, čili každé *podstatné meno* je nekterého zo troch rodov, na pr. meno *anjel* je mužského, *kniha* je ženského a *pero* srednieho rodu.

§. 29. Po čem poznávame rod podstatných mien?

Jakého rodu je ktoré z podstatných mien,

to poznávame predne po tom, čo znamenajú, čili po **význame** jejich; podruhé po tom, jaké hlásky majú na konci, čili po *skončení* jejich.

Dľa **významu** mužského rodu sú pravidelne mená mužských osôb, jako: *otec, syn, sluha, pán*; a samcov jako: *býk, vlk, baran* a iné; ženského zase mená osôb ženských, jako: *matka, dcera, služka, pani*; a samíc, jako: *krava, orca, kačica, včica*. Výnimkou od tohoto pravidla sú mená mláďat ľudských a zvieracích, ktoré sú stále srednieho rodu, jako: *dieťa, vnuča, teľa, žrebä* atd.

Podstatné mená končia sa vôbec buď samohláskami, buď súhláskami. Tvrdými súhláskami zakončené sú väčším dielom mužského rodu, jako: *Boh, duch, človek, buk, dub, hriech, nos, prst, plod, plot* a iné. Naopak mäkkými súhláskami zakončené sú väčším dielom ženského rodu, jako: *hrst, prst, srst, reč, myseľ, myš, mládež, kázeň, jabloň, čnosť, milosť, radosť* a iné. Všetké podstatné mená srednieho rodu končia sa len samohláskami, a sice štyrmi: tvrdým *o* po tvrdých súhláskách, prehláskou *e* (z *o*), mäkkým *ä* aneb *a* po inákkých súhláskách, konečne dvojhláskou *ie*, na pr. *oko, ucho, slunko, strnisko a strnište, srdce, pole, more, ptáča, semä, temä, veselie, učenie, pitie* a iné.

Konečne samohláskou *a* skončené samostatné mená sú pravidelne ženského rodu, jako: *hlava, ruka, škola, strecha, duša, ruža, roľa, vöňa, hradza, medza, svieca, nadzja* atd.

§. 30. O prechýľovaní.

V našej slovenskej reči je mnoho takých podstatných mien, ktoré sa samými príponami dajú zmeniť dľa rodu, na pr: mužské *pán*, v ženskej *pan-ě*, a srednie *pa-ňa*; ženské *koza*, príponami *el* a *la* v mužské *kozol* a srednie *kozla*.

Meniť podstatné mená samými príponami dľa rodu znamená prechýľovať. Podstatné mená, ktoré sa samými príponami dajú dľa rodu zmeniť čili prechýľiť, sú *prechylné* a sice *úplne*, jestli sa tak dľa oboch ostatných rodov zmeniť dajú, jako *pán* a *koza*, ku pr. *sedliak*, *orol*, *vlk*, *holub* a iné. Té znejú žensky: *sedliačka*, *orlica*, *vlčica*, *holubica*, a sredne: *sedliača*, *orliča*, *vlča*, *holubä* atd.

Neúplne prechylné sú té mená, ktoré sa len dľa jedného rodu dajú zmeniť samými príponami, jako: *súsed*, *vdovec*, *učiteľ*, *pták* a iné. Poslednie znie v sredňom rode: *ptáča*, tri predošlé zase v ženskom rode: *súsedka*, *vdova* alebo *vdovica*, a *učiteľkyňa* alebo *učiteľka*.

§. 31. O čísle a číslovke.

Podstatné mená meníme podruhé též samými príponami dľa **počtu** čili **čísla**, na pr. keď miesto *had leze* povienre: *had-i lezú*.

Keď povedáme „had leze“, mluvíme o hadovi len jednom, čili **jednotne**, **jedným číslom**; keď povedáme: *hady lezú*, mluvíme o viacej alebo o **mnohých** hadoch, čili **množným číslom** a to tak, že

slovo *had* meníme samými príponami *i* alebo *y* v *had-i* alebo *hady*.

Meniť podstatné mená dľa čísla samými príponami znamená: *skoňovať ich dľa čísla*. Väčšinu podstatných mien skloňujeme teraz len dľa dvúch čísel: dľa *jednotného* a *množného*. Predkovia naši mluvievali i dvojným číslom; my však teraz označujeme dvojný počet zvláštným slovom *dva*. — *Dva* a iné také slová, ktorými počet čili číslo osobitne čili zvlášte označujeme na otázku *koľko*, sú **číslové mená** alebo zkrátka **číslovky** a znejú obyčajne tým poriadkom: *jeden, dva, tri, štyri, päť, šesť* atd.

Číslovkami označujeme počet toho, o čem mluvíme, *zovrubne* čili *určite* tak, že nás o ňom poslucháč nepotrebuje už pýtať sa; menením slôv príponami dľa čísla čili skloňovaním naopak označujeme počet len *vôbec* a *neurčite*.

Rekneme-li na pr. *páni* alebo *pánovia* idú, poslucháč o počtu pánov len to vie, že ich vôbec viac alebo mnoho idie a nie jeden. Chcemeli ale zovrubne udať, koľko pánov idie, musíme to osobitne čili zvlášte určiť číslovkou, na pr. *dva páni idú, traja* alebo *štyria* atd. páni idú.

Nekteré zbytky dvojného čísla zachovaly sa posiaľ v našej mluve nie len v číslovkách *dv-a* a *ob-a*, lež aj u podstatných mien, na pr. u mužského *rodič*. Toto dvojným číslom znie slovensky *rodičia*, množným číslom ale s príponami *rodi-či* alebo *rodičovia*. Jednotné ženské *ruk-a* meníme tiež ešte nie len v množné *ruk-y*, lež i v dvojnú *ruc-e*. Srednie mená *ok-o* a *uch-o* znejú dvojne *oč-i* a *uš-i*, v množnom čísle *ok-á* a *uch-á*.

§. 32. *O páde vôbec a nominative a rokativie zrlášte.*

Podstatných mien nepotrebuje len šta podmetov viet, lež aj v iných rozličných prípadoch, a to väčším dielom v obúch číslach čili i jednotne i množne. Všetkých tých prípadov je v mluve našej sedem. Jak vypadá meno *pán* v každom z nich, vidieť z nasledujúcich viet

jednotných:

1. *pán* chodí,
2. *pan-e*, choď!
3. sluha *pán-a* nášho chodil,
4. sluha *pán-ovi* slúžil,
5. sluha *pán-a* vedie,
6. sluha pri *pán-u* sedel,
7. sluha s *pán-om* sedel.

a množných:

1. *pán-i* alebo *pán-ovia* chodia,
2. *pán-i* alebo *pán-ovia*, choďte!
3. sluhovia *pán-ov* našich chodili,
4. sluhovia *pán-om* slúžili,
5. sluhovia *pán-ov* vedú,
6. sluhovia pri *pán-och* sedeli,
7. sluhovia s *pán-y* (s páňami, alebo s páňmi) sedeli.

V ktorých z týchto prípadov je slovo *pán* a v ktorých slovo *sluha* alebo *sluhovia* podmetom viet? slovo *pán* skoro v každom zo všetkých tých sedmi prípadov iné prípony má a preto skoro každým razom ináč znie.

V prvom prípade znie na otázku *kdo* čili *šťa* podmet vety jednotnej i množnej tak, jako keď jedného alebo viacej páňov vôbec **menujeme**, reknúc: *pán, pan-i* alebo *pán-ovia*. Preto prípad tento nazývame prípadom čili zkrátka **pádom menovateľným**, latinsky **nominativom**.

Keď teda meno ktorejkoľvek bytosti tak znie, jako keď ju *šťa* jednu menujeme, vtedy ono *šťa* slovo stojí v páde menovateľnom čili v nominative jednotného čísla. Keď naopak meno ktorejkoľvek bytosti tak znie, jako keď ich tým istým slovom viacej menujeme, vtedy stojí meno jej *šťa* slovo v nominative množnom čili množného čísla.

V druhom prípade znie slovo *pán* tak, jako keď jedného alebo viacej páňov oslovujeme alebo **voláme**, reknúc na pr. o jednom: *pane, podte sem!* o viacej: *pán-i* alebo *-ovia*, podte sem! — Druhý tento prípad nazýva sa preto **pádom volateľným** lat. **vokativom** a je tiež dvojí: jednotný a množný. U slova *pán* liší sa jednotný vokativ od nominativu príponou *e* a krátkym *a*: *pane!* množný naopak rovná sa nominativu.

§. 33. O ostatných pádoch a o predložkách.

V treťom prípade znie slovo *pán* s príponami *a* jednotne, a *ov* množne tak, jako keď ím odpovedáme na otázku *či, čia, čie?* Prípad tento, v ktorom slová na otázku túto klademe, nazýva sa **pádom roditeľným** lat. **genitivom**.

Vo štvrtom prípade znie slovo *pán* s prípo-

nami *ori* a *om* na otázku: komu slúžil sluha? In-
dy pytávame sa v tomto prípade otázkou *čemu*.
Prípád ten, v ktorom slová na otázku *komu* ale-
bo *čemu* potrebujeme, nazýva sa **pádom da-
vateľným** lat. **datívom** a síce preto, že
sa slová v ňom najčastejšie vtedy objavujú, keď
je o *dávaní* reč.

V piatom prípade rozoznáva sa *pán* tým od
genitivu, že tu nestojí na otázku *čí* lež na otázku
koho alebo *čo*, a preto sa prípad ten menuje **pá-
dom vinitelným** lat. **akkusatívom**.

V šiestom prípade *pán* so slovom *pri*, ktoré
pred ním pokaždé stojí, znamená vlastne miesto,
kde sluha a sluhovia sedeli. Tak aj iné slová,
keď ich v prípade tom užívame, znamenajú oby-
čajne miesto, kde sa čo stáva, avšak temer nikdy
samé o sebe, lež temer vždy so slovy: *na*, *po*,
pri a *vo*, na pr. keď rekneme: *pták spieva na
buk-u, pri potok-u, had leze po breh-u, ryba žije
vo vod-e* atd. Šiesty prípad preto, že slovami v
ňom postavenými na otázku *kde* obyčajne ozna-
mujeme **miesto**, kde sa čo deje, nazýva sa
pádom miestnym lat. **lokálom** alebo
lokatívom. Slová zase, ktoré pred lokál sko-
ro vždy, pred iné pády ale, vyjmúc nominatív a
vokatív, též často klademe, menujeme **pred-
ložkami**.

V siedmom prípade stojí pred slovami *pán-
om* a *pán-y* predložka *s*, ktorou, keď mluvíme,
spojujeme vždy s nasledujúcimi slovy, vyslovujúc
na pr. *s panom, s pány, s bratom, s bratmi* atd. Kde

ju samu s následujúcimi slovmi ťažko vysloviť, tam znie s *o=so*, tak jako *eo*, na pr. *so susedom*, *so susedmi*, *eo rode* atd. Predložka *s* alebo *so* (se) v prípade tom označuje *společenstvo* čili tovaryšstvo podmetu s tým, čo znamená slovo, ktoré po nej stojí. Keď slová s predložkou *s* (*so*) označujú spoločnosť tú, stoja v **páde spoločovateľnom** lat. v **sociatíve**. Ináč nazývajú pád ten radnej **nástrojným** lat. **instrumentálom**, preto že slová v ňom postavené bez predložiek najčastejšie označujú **nástroj**, ktorým sa čo robí, jako na pr. slová *prut-om* a *prut-ami* v týchto vetách: *pacholok bil psa prutom* a *prutami*, a *pacholc-i bili psa prutami*. Otázka, ktorou instrumentál od ostatných pádov rozoznať možno, znie: *čím bil psa? prutom, prutami*.

§. 34. O skloňovaní.

V mluve našej je *sedem pádov*: nominatív, vokatív, genitív, datív, akkusatív, lokál a instrumentál. Meniť podstatné mená dľa pádov tých samými príponami znamená: *skloňovať* ich dľa pádov. Podstatné mená skloňujeme totiž aj dľa troch čísel, a krem toho i prechylujeme ich ešte.

Podstatné meno je teda *skloniteľná* a *prechylná* čiastka reči. Miesto toho dobre hovoríme i takto: podstatné meno je *ohybná* čiastka reči.

Není však každé podstatné meno skloniteľným dľa všetkých troch čísel a dľa všetkých sedmi pádov.

Tak n. pr. *kamenie* a *listie* možného čísla nemajú, preto že už v jednotnom čísle neznamenujú jed. n. k ž viac-kameňov a listov. *Nohavic-e*, *már-y*, *kliešt-e*, *úst-a*

vrát-a, *plúc-a* a iné užívajú sa naopak len v množnom čísle.

Ani dľa všetkých pádov nesklonujeme všetky podstatné mená, na pr. žiadne z nich vo vokative množnom, preto že sa ten u všetkých rovná nominativu možnému. Konečne ani **prípony skloňovacie** nie sú u všetkých podstatných mien jednej a tie isté lež rozličné, a síce dľa toho, jakého je ktoré z nich *rodu*, *zakončenia* a *významu*.

Krem podstatného mena je aj **číslovka** ohybná čiastka reči, preto že sa ponekud i prechýľuje i skloňuje, na pr. *jeden* znie žensky *jedn-a* a sredne *jedn-o*, dvojnó *dv-a*, zase žensky a sredne *dv-e* atd. Tri ostatnie čiastky reči naopak, ktoré sme posiaľ poznali, totižto **citoslová**, **spojky** a **predložky** sú **neohybné**, preto že ich nemeníme nikdy tak dľa rodu, čísla a pádu.

§. 35. *O páde podmetu a o tvrdivej i zápornej vete.*

Podmet býva vo troch pádoch: v nominative, v genitive a vo vokative.

V **nominative** býva podmet pravidelne a zrovna, preto že zo všech pádov len nominativ odpovedá zrovna na otázky *kdo* alebo *čo*, ktorými práve rozoznávame podmet od ostatných dvúch čiastok viet čili od prísudku a spony (§. 5 a 32), jako na pr. *pán je dobrý* a *páni* alebo *pánovia sú dobrí*; *had leze* a *hadi lezú*.

Té a podobné vety, ktorými o podmete nečo

tvrdíme, sú **tvrdivé**; té vety naopak, ktorými o podmete nečo tajíme alebo zapierame, **záporné** a rozoznávajú sa od tvrdých slovíčkom *nie* alebo *ne*, ktoré v nich buď so sponou, buď s prísudkom jejich je spojené, na pr. *pán ne-ní* (t. j. *nie je*) *dobrý, had ne-leze* atd. V tých a podobných vetách, ačkoľvek sú záporné, zostáva podmet v nominative.

Máme však aj také záporné vety, v ktorých podmet **genitivom** vyslovujeme. K tým patria všetké té, kde slová *neni, niet, nieto, neby-lo,* a *ne-bude* nejsou sponou lež prísudkom, na pr. *pána ne-ní,* a *pán-ov ne-ní; chleba niet, rody nieto, vody nebolo, chlebov nebude* atd.

Keď konečne podmet voláme, oslovujeme, vzývame, keď mu rozkazujeme alebo ho prosíme, nestojí meno jeho zrovna v nominative lež vo **vokative** čili v páde volateľnom, jako na pr. *sused-e, poď sem! Pan-e Bože, buď nám na pomoci* atd.

§. 36. *Jak vypadá nominativ podstatných mien?*

Jednotný nominativ podstatných mien srednieho rodu končí sa len samohláskami *o, e, a* a *ä* a dvojháskou *ie*, jako : *delo, pole, ohnisk-o* alebo *ohništ-e, ptá-ča, sem-ä, umenie*; množný nominativ u všetkých týchto má na konci *a* alebo *á* a *ia*: *del-o—del-á, pol-e—pol-ia, ohnisko—ohnisk-á* a *ohnište—ohnišťa, ptáča—ptáčatá, semä—semená, umenie—umenia* a iné.

Jednotný nominativ podstatných mien muž-

ských i ženských naopak končí sa aj súhlaskami, množný naproti tomu vždy len samohláskami a nekedy aj dvojháskami *ia* alebo *ie*. Najobyčajnejšie prípony množné u mien mužských sú tieto: *i*, *ia* alebo *ie*, *ovia* alebo *ovie*, potom *y* a *e*. Prvých päť (*i*, *ia*, *ie*, *ovia*, *ovie*) sluší dobre len tým menám, **które mluvnicky živé bytosti** znamenajú. Mluvnicky živé bytosti sú len živočchy t. j. zvieratá s ľuďmi, a duchovia. Pred príponou *i* rozlišujeme hrdelnice v sykavky a *d*, *l*, *n*, a *t* obmäkčujeme, pred *ovia* alebo *ovie* nikdy n. pr. *vlc-i*, *rarož-i*, *Čes-i*, *valas-i*; *súsed-i*, — *ie*, — *ovia*; *chrt-i*, — *ovia*; *kmotr-i*, — *ovia*; *učitel-i* — *ia*, — *ovia*; *muž-i*, — *ovia*, *král-i*, — *ovia*; *ľud-ie*, *ľudia* atd. — Rostliny, ačkoľvek prirodzene žijú, patria v mluve našej k neživým bytostiam čili sú mluvnicky neživé bytosti, pretože o nich celkom tak hovorievame, jako o tých, ktoré nijak nežijú, na pr. o *buku* množne tak jako o *klobúku*: „*buk-y* sú rozličné“ dla „*klobúky* sú rozličné“ a nie „*buc-i* sú rozliční“ dla „*vlc-i* sú rozliční.“ Jako *buk* a *klobúk* tak i všetky ostatnie mená mužské, ktoré sa tiež tvrdými súhlaskami končia a mluvnicky i jinak neživé bytosti znamenajú, majú v množnom nominative pravidelne *y*, jestli sa ale mäkkými súhlaskami končia, majú pravidelne *e*, na pr. *dub-y*, *strom-y*, *prst-y*, *palc-e*, *nož-e*, *ohn-e* atd.

U skloňovania podstatných mien ženského rodu nedbáme vôbec na to, jaké bytosti znamenajú, lež len na zakončenie jejich. Dla toho ma-

jú v množnom nominative *y* všetke té, ktoré v jednotnom nominative pred *a* vynikajú tvrdými súhlaskami, na pr. *žen-y, ryb-y, krav-y* atd. Stojí-li však pred *a* mäkká súhlaska, slýchať po nej v množnom nominative vždy *e*: *duš-e, rol-e, kuchyn-e, sviac-e*. Jedine na *i* čili *máti* alebo *mat* znie množne *mater-e* a *pani* v množnom nominative *pan-ie* Súhlaskami zakončené ženské mená konečne dostávajú buď *i* buď *e* v množnom nominative: *kost-i, myš-i, cirkv-e, kázn-e* atd.

§. 37. *O vokative podstatných mien, o znaku podivenia čili výkrikniku a o čiarke.*

Vokatív u všetkých sredných mien v obúch čísloch rovná sa nominativu. U mužských i ženských mien naopak len množný vokatív je rovný nominativu. Jednotný vokatív u mužských líši sa od nominativu príponami *e, u, i* a *o*, u ženských len dvúma poslednými, na pr. *pan-e* od *pán*, *človeč-e* od *človek*, *Bož-e* od *Boh*; *Čech-u* od *Čech*, *muž-u* od *muž*, *sluh-o* od *sluha*, *žen-o* od *žen-a*, *milost-i* od *milost* atd.

Vety, ktoré nejaký vokatív obsahujú, rozoznávajú sa v písme a tisku od ostatných zvlášte tremi vecmi: 1) **znakom podivenia** čili **výkrikníkom** (!), ktorý najčastejšie na konci jejich stáva, 2) **čiarokami**, ktoré v nich pred a za vokativom stoja, konečne 3) **citovými**, z ktorých ony najčastejšie *ó*, a nekedy *ach, ha, oj, hej* a iné obsahujú.

Také vety sú na pr. v Šlabikári této: Joško, pil Ne-

škod, chlapče, ptáčkom! Vitaj, rozmilá pútničko, z predalekej krajiny!

Po tých troch vecach možno i také vokativy poznať, ktoré sa od nominativu ničím nelíšia, jako na pr. *dieťa, včely, dietky* a iné.

§. 38. Čo sú zámená čili všemená osobné a koľko je ich?

Slova *já* potrebujeme vždy na miesto svojho vlastného mena, keď o sebe samých mluvíme; tak na pr. jestli je mne meno *Martin*, a chcel bych o sebe povedať, že *bych pil*, vtedy nepoviem to takto: *Martin by pil*, lež poviem to takto: *já bych pil*: slova teda *já* užívam tu miesto mojho vlastného mena „Martin“. Také slová, ktoré miesto mien lebo za mená upotrebuje, zovú sa **zámená** čili **všemená** a sice **osobné** preto, že mená, miesto ktorých té zámená potrebujeme, znamenajú osoby, jako na pr. keď o sebe hovorím „já bych pil“, zámeno *já* znamená tu moju osobu, t. j. mňa Martina. *Já* je teda **zámeno** čili **všemeno osobné**.

Druhé zámeno osobné je slovo *ty*, ktorého zase upotrebuje miesto mena tej osoby, s ktorou mluvíme, jako na pr. *ty čítaš, ty si člověk*, — Zámeno *ja* znamená teda prvú čili tú osobu, ktorá mluví, *ty* ale druhú čili tú osobu, s ktorou prvá mluví, alebo: slovo *ja* je zámeno čili všemeno prvej, *ty* ale druhej z tých osôb, ktoré spolu mluvia.

Dve osoby nemluviavajú však spolu vždy len o sebe samých, lež aj o iných osobách a veciach a to pravidelne tak, že miesto mien jejich upotrebuju tiež osobitného slova, totiž *on*.

Tak na pr. keď otec s matkou rozprávajú o synovi svojom Martinovi, nemenujú ho v každej vete, ktoré o ňom vyslovujú, lež obyčajne len v prvej asi takto: *Martin* je dobrý, *on* rád pracuje, *on* sa chráni zlých tovarýšov atd. Podobne potrebujeme slova *on*, keď na pr. o psovi nekomu povedáme: *pes je užitočné zviera*, *on stráží dom* atd. Slovo *on* stojí tu miesto podstatného mena *pes* a výše dvakrát miesto *Martin*.

Slovo *on* je teda tiež zámeno. Ačkoľvek ho aj miesto mien vecí, jako *pes* a iných, potrebujeme, nazýva sa predca a to po prednosti *osobným* alebo zámenom tretej osoby.

Jako podstatné mená, tak aj námestníky jejich, zámená čili všemená osobné *ja*, *ty*, *on*, bývajú podmetom viet, a sice: *ja* miesto mena tej osoby, ktorá mluví; *ty* miesto mena tej osoby, s ktorou prvá mluví, a *on* miesto mena tej osoby alebo veci, o ktorej prvá osoba s druhou mluví, jako na pr. vo vetách: *ja* čítam, *ty* čítas, *on* číta; *ja* som človek, *ty* si človek, *on* je človek.

K zámenám osobným patrí ešte jedno, ale také, ktoré nebýva nikdy predmetom viet a preto ani nominativu nemá. Najčastejšie ho slýchať sta akkusativ jednotný *sa*, a to nie len o tretej lež i o prvej a druhej osobe, na pr. v týchto vetách: *ja sa umývam*, *ty sa umývaš*, *on sa umýva*. Není teda len tretej lež i prvej a druhej oso-

by, a preto nazýva sa zámenom čili všemenom **zvratným**.

§. 39. O skloňovaní zamien čili všemien osobných.

Zámená prvej a druhej osoby čili *ja* a *ty* nejsú prechýlné, a sice preto, že znamenajú osoby, ktoré spolu mluvia, a sta také buď znajú, buď aspoň snadno sa môžu rozoznať, ktorého sú pohlavia. Tak tiež i zvratné *sa*. Zámeno *on* naopak prechýľujeme dľa pohlavia čili rodu, riekajúc *on-a* miesto podstatných mien ženského rodu, a *on-o* miesto sredních. Na pr. lastovička je užitočná, *ona* sbiera škodlivý hmyz. — Všetké zámená osobné skloňujeme dľa pádov, ale žiadne z nich dľa oboch čísel.

Vokativ ani u osobných, ani u iných všemien nerozoznáva sa od nominativu. Dľa ostatních pádov skloňujú sa zámená osobné takto:

	Osobné zámeno ja	Osobné zámeno ty	Zvratné zámeno sa
V jednotnom čísle.			
Nominativ :	ja	ty	—
Genitiv :	mňa,	teba a ťa,	seba,
Dativ :	mne a mi	tebe a ti,	sebe a si,
Akkusativ :	mňa a ma,	teba a ťa,	sa,
Lokál :	na mne,	na tebe,	na sebe,
Instrum. :	mnou,	tebou,	sebou.

V množnom čísle zvratné *sa* sa nesklonuje; *ja* ale a *ty* majú nominativ *my* a *vy*; genit. a akkusat. *nás* a *vás*; dativ *nám* a *vám*; instrum. *námi* a *vámi*.

Zámeno tretej osoby *on, ona, ono*, dostáva ostatnie pády v skloňovaní od iného kmena; skloňuje sa takto:

genitiv *jeho, jej jeho*;

dativ *jemu a mu, jej, jemu (mu)*;

akkusat. *ho, ju, ho*;

lokat. *na ňom, nej, ňom*;

instr. *s ním, ňou, ním.*

V množnom čísle: *oni, ony, oné; jich, im; ich; na nich; s nimi.*

§. 40. ● zámenách a vetách tázacích.

Čeho neznáme, o tom sa pytávame čili tážeme. Neznáme nám bývajú buď osoby, buď veci. ● neznámych osobách tážeme sa slovom *kdo*, o veciach slovom *čo*.

Slová *kdo* a *čo* sú tiež **zámená**, ale **tá-zacie** a nie osobné, preto že ich v otázkach miesto podstatných mien neznámych nám osôb a vecí potrebujeme. Obe bývajú tiež podmetom viet, tak jako podstatné mená, miesto ktorých ich potrebujeme.

Tak na pr. keď sa učiteľ opýta: *kdo šepce?* a ne-
který zo žiakov mu odpovie: *Ján šepce*, stojí *kdo* v otázke učiteľovej na mieste podstatného mena *Ján* v odpovedi žiakovej; a jako toto, tak i námestník jeho *kdo* je podmetom otázkovej vety: *kdo šepce?* Podobne je podmetom slovo *čo* v otázke: *čo praští?* a zámenom, preto že stojí v nej miesto mena veci, ktorá praští, na pr. miesto *stól* v odpovednej vete: *stól praští.*

Zámená tázacie *kdo* a *čo* sú neprechýlné a len v jednotnom čísle skloniteľné, znejúc v nom. a vokative jednako: *kdo* a *čo*, v genit. *ko-ho* a

če-ho, v dativ. *komu* a *čemu*, v akkus. *koho* a *čo*, v lokat. *ko-m* a *če-m*, v instr. *ký-m* a *čí-m*.

Vety, ktorými sa o neznámých nám osobách a veciach pytávame, nazývajú sa tiež **tázacími**, a rozoznávajú sa od **netázacích** znakom **?**, ktorý po nich v písme a tisku stáva. Na pr. *kdo učí?* *kdo sa učí?* *Čo vonia lúbezne?* a iné.

§. 41. O zámenách ukazovacích.

Keď niekto vo škole šepce a učiteľ sa pýta: *kdo šepce?* môže mu niektorý zo žiakov dvojako odpovedeť: môže predne menovať toho, *kdo šepce* a povedeť na pr. *Ján šepce*; ale podruhé môže na neho prstom *ukázať* a pri tom povedeť: *ten šepce*. V odpovedi tej stojí slovo *ten* miesto podstatného mena *Ján* v predošlej.

Slovo **ten** je teda tiež **zámeno** a sice **ukazovacie** preto, že keď ho ústne miesto podstatných mien potrebujeme, ukazujeme spolu na osoby alebo veci, o ktorých práve tak hovoríme. Krem toho je zámeno *ten* vo vete „*ten šepce*“ podmetom, jako meno *Ján* v predošlej: *Ján šepce*, a zámeno *kdo* v otázke: *kdo šepce?*

Zámeno ukazovacie *ten* mení sa dľa rodu a je skloniteľné dľa oboch čísel a dľa šiest pádov. Jednotný nominatív a vokatív jeho ženský znie *t-á*, srední *t-o*; množný mužský *t-i*, ženský *t-y*, srední *t-é*. V ostatných pádoch skloňovania mužského a srednieho zámena ukazovacieho podobá sa tázaciemu *kdo*, na pr. v genitive znie mužsky

a sredne *to-ho* jako *ko-ho*, v dative *tomu* jako *komu*; žensky v oboch pádoch *tej* atd.

Miesto *ten, ta, to*, riekame i složene: *ten-to, tá-to, to-to*. Poslednia slabika (*to*) sa nikdy nemení, prvá (*ten*) mení sa vo všetkom tak, jako jednoduché *ten* na pr. *tohoto, tomu-to, tej-to, tým-to* atd.

Jednoduchého i složeného zámena ukazovacieho potrebujeme **ústne** miesto mien tých osôb a vecí, ktoré sú k nám proti iným blízke. O vzdálenejších od nás osobách a vecach užívame *on-en*, alebo *tam-ten, hen-ten*, keď na ne ukazujeme miesto toho, žeby sme ich menovali. *Onen, tamten, henten* sú tiež ukazovacie zámená a menia sa dľa rodu, čísla a pádu zcela tak, jako *ten*.

V tlačenej alebo písanej mluve zámená *onen* a *tamten* vzťahujú sa tiež ku vzdálenejším od neho jednotlivým slovám alebo i k celým vetám, a *ten* alebo *tento* ku bližším na pr. Ján a Jozef sú žiaci: *ten* (to jest Jozef) je pilný, *onen* (t. j. Ján) je lenivý. Anna a Maria sú žiačky; táto (t. j. Maria) je pilná, *tamtá* (t. j. Anna) lenivá. Keď sa zámená ukazovacie vzťahujú k celým vetám, sú vždy v srednom rode, na pr. Ján sa rád učí a Jozef rád lenoší. *To* (totiž: lenošenie Jozefovo) je hánebné, *ono* (totiž: učenie sa Janovo) chvalitebné.

2. Prísudok.

§. 42. O podstatnom meně sta přísudku.

Prísudok je to, čo sa nám o podmete v myšli zdá alebo to, čo o podmete súdime a čo iným o ňom povedáme (§. 5). O podmete môžeme všeličo súdiť a iným povedeť, na pr. môžeme o ňom súdiť a iným povedeť, že je neb není buď skutočne, buď smyšlene samostatná bytosť, a to dvojako: *tvrdive* a *záporne*. Slová, ktoré takové bytosti znamenajú, sú podstatné mená (§. 26.).

Prísudkom viet či tvrdivých, či záporných môže teda byť poprvé *podstatné meno*, ktoréhokoľvek rodu a čísla, na pr. vrabec je *pták*, množne: vrabci sú *ptác-i*; kováč je *remeselník* — kováči sú *remeselnic-i*; nôž je nástroj — nože sú nástroj-e; žena je osoba — ženy sú osoby; ja som Slováč — my sme Slováč-i; ty si bol žiak — vy ste boli žiac-i; on bude vojak — oni budú vojác-i; pes není *pták* — psi nejsú *ptác-i*; ty si nebol *žiak* — vy ste neboli *žiac-i* atd.

§. 43. O prídavnom mene vôbec a jakosť značiacim zrlášte.

Podruhé prísudkom býva **prídavné meno**. Prídavným menom hlavne a najčastejšie dvoje dávame na javo : predne, **jaký** je podmet dla podoby, farby, povahy, chuti a iných podobných ohľadov, na pr. zdalíž je *veľký* alebo *malý*, *biely* či *čierny*, *dobrý* či *zlý*, *sladký* či *kyslý* atd.

Tých a iných prídavných mien *jakosť* značiacich potrebovavo sta prísudkov mnoho v šlabikári na str. 40., na pr. krv je *červená*, pivoňky sú *červené*, med je *žltý*, muriň *čierny*, vlasy bývajú *čierne*, *vrane* atd.

Iné prídavné mená znamenajú to, či je kto alebo *čie* je nečo, alebo komu čo náleží, patrí, jako : *otcov*, *materin*, *Boží*, *kozí*, *psi*. Na pr. klobúk je *otcov*, košela je *materina*.

Slová, ktoré znamenajú, **jaké** a **čie** je čo, nazývame vôbec **prídavnými** menami

preto, že ich potrebujeme nie len sta **prídavkov** ku podstatným menám všelijak, na pr. keď riekame o vrabci: vrabec je *malý*, vrabec je *malý* pták, *malý* vrabec letí atd.

Z viet týchto je slovo *malý* len v prvej zrovna prísudkom, v druhej naopak je ním vlastne podstatné meno *pták*, ku ktorému je prídavné *malý* preto pridané, aby sa vedelo, jaký pták je vrabec proti iným ptákom. Podobne je v tretej vete vlastne podstatné meno *vrabec* podmetom a prídavné *malý* prídavkom. Tým sa dáva posluchačovi na javo, že taký vrabec letí, ktorý je proti iným ptákom *malý*.

§. 44. O skloňovaní prídavných mien vôbec.

Prídavné meno vôbec je prechýlná a skloniteľná čiastka reči. Prídavné mená, ktoré v mužskom rode vypadajú na *y*, majú pred ním vždy tvrdé súhlasky a menia sa v ženskej príponou *á*, v srednie príponou *é*, na pr. Ján je *piln-ý*, Anna je *piln-á*, dieťa je *piln-é*. Jestli však v silabe, prípony *y*, *á*, *é* predchádzajúcej, stojí dlhá samohláska alebo dvojhláska, vtedy čiarka čili dlžeň nad príponami *y*, *á*, *é* vystáva, lebo dve silaby dlhé nemôžu po sebe nasledovať, lež jestli je prvá sama sebou dlhá, druhá sa zkrátiť musí (§. 17); na pr. v prídavnom mene *krásna*, *krásne*; *krásneho*, *krásnemu*, *krásnym* atd. naproti *pilný*, *pilná*, *pilné*, *pilného*, *pilnému*, *pilným*. Tak sa menia v jednotnom čísle všetke **tvrd** zakončené prídavné mená.

Množný nominatív a vokatív prídavných

mien **tvrd** zakončených vypadá mužsky na *i* a *i*, žensky a sredne na *é* a *e*, na pr. *piľn-i* žiaci, a *čiern-i* muríni; žensky: *pekn-é* žiačky a *biel-e* ženy; sredne: *pekn-é* slová a *krásn-e* naučenia atd. Pred *i* a *i* nerozlišujeme tu hrdelnice *k* v *c*, *h* v *z*, *ch* v *š*, *sk* v *št*, jako pred *i* u podstatných mien, ktoré mluvnicky živé bytosti znamenajú, na pr. *velik-i* *ptác-i*, *mnohi* *raroz-i*, *tich-i* *Česi*, *slovensk-i* *žiac-i*. Česi aj v tomto páde prelišujú hrdelnice v sykavky: *velic-i* *ptáci*, *mnoz-i* *raroz-i*, *tiš-i* *Češi*, *slovenšt-i* *žiaci* atd.

Prídavných nominativov a vokativov na *i* a *i* potrebujeme pravidelne len s ménami mluvnicky živých bytostí, na pr. v prísudku, keď riekame: vlci sú *divok-t*, havrani sú *čiern-i*, ľudia sú *múdr-i* atd. S nom. a vok. množnými podstatných mien mužského rodu, ktoré mluvnicky neživé bytosti znamenajú, naopak spojujeme prídavné mená ženského rodu čili na *é*, na pr. buk-y sú *rozličn-é*, *velik-é*, *mal-é*, *vysok-é*, *nizk-e*, nie ale: buc-i sú *rozličn-i* atd.

§. 45. ● *prídavnom mene a zámene prisvojovacom.*

Prídavné mená, ktoré znamenajú *čie* je nečo, sú **prisvojovacie** a pochádzajú od podstatných mien i zamien osobných rozličnými príponami. Príponou *i* vznikajú prídavné z podstatných mien, ktoré osoby a zvieratá znamenajú, a to tak, že pred *i* hrdelnice rozlišujeme v sykavky *č*, *š* a *ž*, *d* a *t* rozlišujeme v *dz* a *c*, buď len obmäkčujeme v *ď* a *ť*, tak jako *l*, *n*, *c*, v *ľ*, *ň*

a č: *Bož-í, člove-čí, hovädz-í, telac-í* od Boh, človek, hovädo, tela miesto telat; *had-í* od had, *labut-í* od labuť, *jelen-í* od jelen, *vrabč-í* od vrabec, *koz-í* od koza, *ps-í* od pes atd. Té a iné na *í* zakončené prídavné mená v našej slovenčine sa prechylujú a sice v ženskom rode v dvojhlásku *ia*, v srednom ale v dvojhlásku *ie*: *Bož-í*, žensky *Bož-ia*, sredne *Bož-ie*, tak aj *hovädz-í, hovädz-ia, hovädz-ie*; *telac-í, telac-ia, telac-ie*; *jelen-í, jelen-ia, jelen-ie*; tak aj: *národn-í, národnia, národnie*; *trei-í, tret-ia, tret-ie*; *posledn-í, posledn-ia, poslednie* atd.

Príponami **OV** a **IM** meníme len podstatné mená, ktoré sú mužského a ženského rodu a osoby znamenajú, v prídavné, na pr. *syn-ov, súsed-ov, kráľ-ov, pán-ov*; v ženskom rode: na pr. *syn-ova, súsed-ova*, atd.; v sredňom rode: *syn-ore* alebo *syn-oro*; *súsed-ore* alebo *súsed-oro* atd. Pred *in* len v čestine sa prelišujú hrdelnice v sykavky, ale v našej slovenčine nie, na pr. *matk-in, matk-iná, matk-iné*, tak aj *macoch-in, tetk-in, sestr-in* atd. V našej slovenčine této a podobné prídavné mená tak sa skloňujú, jako prídavné mená na *y* zakončené, na pr. v prítomných vetách: kôň je otc-ov, šaty sú matk-iné, perá sú žiak-ové.

Prisvojovacie zámená *môj, tvoj, svoj, náš* a *váš* prechylujeme v nom. a vok. jednotnom takto žensky: *moj-a, tvoj-a, svoj-a, naš-a, vaš-a*; sredne: *moj-e, tvoj-e, svoj-e, naš-e, vaš-e*. V množnom čísle znie nom. a vok. muž-

sky: *moj-i, troj-i, svoj-i, naš-i, vaš-i*; žensky a sredne: *moj-e, troj-e, svoj-e, naš-e, vaše*.

Prisvojovacie zámeno *jej* v našej slovenčine je neprechylné a neskloniteľné na pr. v týchto vetách: *jej* synovi poviem, *jej* deeru vidím.

V češtine sa *jeji* skloňuje, na pr. v genit. jednotnom *jejího*, v dat. *jejímu* atd.; *moj-a, troj-a* a *svoj-a* sa ale ťahuje v *m-á, tv-á, sv-á, m-é, tv-é, sv-é* atd., v čom aj niektorí Slováci Čechov nasledujú.

§. 46. O význame slovesa.

Po tretie prísudkom býva **sloveso**. Slovesom troje môžeme posluchačovi o podmete dať na javo:

1) To, že podmet nečo **robí** alebo že **pôsobí**, na pr. o žiakovi, keď je vo škole, môžeme povedeť: žiak *počúva, odpovedá, píše, číta* atd. Každá, najmä živá bytosť robí čas po čase nečo, dáva časom nejaké **pôsobenie** na javo, na pr. matka *šije* alebo *varí*, roľník *ore*, kováč *kuje*, pes *hryzie*, pták *dobe*, oheň *páli* atd. Prísudkom bývajú teda poprvé také slovesá, ktoré **pôsobenie** nejaké podmetu znamenajú, jako: *počúvať, odpovedať, písať, čítať, šiť, variť, orať* atd.

2) Môžeme slovesom o podmete naopak to povedeť, že nič nerobí lež že sa robí alebo **stáva** nečo s ním. Tak na pr. keď o dieťati poviem: dieťa *spí*, dám posluchačovi prísudkom *spí* na ja-

vo, že podmet *dieťa* nič nečiní, že nedáva žiadneho pôsobenia na javo, lež že odpočíva, že je v odpočinku alebo v tom **stave**, ktorý spaním alebo snom menujeme.

S každou či živou či neživou bytosťou stáva sa porád nečo, alebo každá bytosť je porád v nejakom stave, na pr. tráva *rastie, vädne, schne, hnije*; oheň *hori, blčí*; chlapec *klačí, stojí, sedí, leží* atd. Prísudkom viet bývajú teda podruhé také slovesá, ktoré stav nejaký podmetu znamenajú, jako: *spať, vädnuť, horeť, sedieť* a iné. Väčšina sloves, ktorých v Čítanke pod č. 35. potrebováno, znamená stav, menšina pôsobenie podmetu, jako *kuť* vo vete: *kovači kujú*, a iné v iných.

3) Môžeme o podmete povedeť, že ani není v žiadnom stave, lež len že vôbec **jest**, že sa nachádza, čili že *jestvuje*, na pr. keď o Pánu Bohu riekame: Boh *jest*, Boh *bol*, Boh *bude* všade a vždy. Také sloveso, ktoré neznamená ani pôsobenia, ani stavu, lež len **bytie** čili to, že podmet *jest, bol* alebo *bude*, máme vlastne len jedno: *byť*.

So slovesom tým stáva podmet v nominative len vtedy, keď ho sta prísudku *tvrdive* čili *beznie* (ne) užívame. Potrebujeme-li ho však *záporne* čili s *nie* (ne) sta prísudku, stáva podmet s ním v genitíve (§. 35.).

Obojím spôsobom potrebujeme slovesa *byť, sta* prísudku, keď na pr. o sebe samých takto mluvíme: *my teraz sme*, ale pred narodením *nás nebolo* a po smrti *nás*

šia ľudí *nebude*. Keď umremo, prestaneme *byť* ľuďmi. Telo naše *bude* znovu zemou, hlinou a prachom; *duše* však naše nikdy neprestanú *byť*, lež šia duchovia *budú* na veky.

Prísudkom viet býva potretie sloveso *byť*, ktoré samé **bytie** podmetu znamená.

Od toho slovesa pochádza *bývať*, ktoré to znamená, čo této dve slova: *často byť* alebo *stále (vždy) byť*. Podstatné meno *byt-osť* znamená to, čo vôbec jakokoľvek či skutočne, či smyšlene *jest* (§. 26.) a pošlo tiež od slovesa *byť*.

§. 47. ● *dôležitosti slovesa a o príslovke.*

Sloveso je teda také slovo, ktoré buď *pôsobenie*, buď *stav*, buď samé *bytie* podmetu znamená. Ono je zo všetkých ohybných čiaatok reči najohybnějšíe, preto že sa zo všetkých najviac mení príponami. Podstatné mená a číslovky (§. 34), zámená (§. 43—44) a prídavné mená (§. 38—41) menievame samými príponami čili skloňujeme ích dľa **rodu** a **čísla** a **pádov**; sloveso naproti tomu nie len dľa rodu a čísla, lež i dľa **času**, **osoby** a **spôsobu**.

Sloveso je i najznamenitejšia čiastka reči. Bez neho nemohly by sme ani mlúviť, preto že mlúviť len vetami možno a bez slovesa nieto žiadnej vety, alebo bez slovesa niet žiadneho spojenia slôv vetou. Sloveso konečne i samo o sebe býva vetou, jako na pr. keď o sebe samých riekame jedným slovom: *píšeme* miesto dvúch: *my píšeme*.

V poslednej vete je podmet dvakrát označený: jedenraz nominativom množným zámena prvej osoby *ja* sia zvláštnym slovom *my* (§. 39) a podruhé príponou *me*, ktorá za starodávna znela tiež *my*. Preto i v prvej vete o jednom slove čili v *píš-e-me* prípona *me* m. *my* znamená podmet, hláska *e* pred *me* sponu, a *píš* pred *e* prísudok.

Ohybné čiastky reči sú teda nasledujúce: podstatne a prídavné meno, zámeno, číslovka a sloveso. Z neohybných známe už tri: citoslová (§. 3), spojky (§. 10) a predložky (§. 33). K neohybným patrí ešte jedna: **príslovka**, na pr. *ne* a *áno*. Touto prisvedčujeme, tantou tajíme alebo zapierame nečo (§. 35). Potrebujeme však záporné príslovky *nie* a *ne* aj o sebe.

Krem tých a iných máme najviac príslovek, pošlých od prídavných mien na otázku *jako*, na pr. *dobr-e*, *zl-e*, *pekn-e* *špatn-e*, *velic-e*, *mál-o*, *mnoh-o*, *drah-o*, *lacn-o* a iné. Príslovek potrebujeme najčastejšie a pravidelne so slovesami a prídavnými menami primerene otázkam: *jako*, *jak*, *kde*, *kedy*, *kam* atd., na pr. keď hovoríme: žiak *pekn-e* píše, on sa *piln-e* učí, *velmi* pilný žiak je *vždy* hoden pochvaly, a podobne.

O b s a h.

Oddelenie prvé.

(Ľahké nábožensko - inravné poviedky, ročňovanky
a výpovede.)

	str.
1. Boh a rodičie	3
2. Vlastnosti Božie	4
3. Sucho	5
4. Boh všetko vidí	6
5. Boh všade prítomný	7
6. Modlitba chudobného dieťaťa	8
7. Modli sa a pilný buď v učení	9
8. Ozvena	11
9. Orech	12
10. Krásna je čistota	12
11. Pokojamilovnosť a vďačnosť	13
12. Pracovitost'	14
13. Hruška	16
14. Sojka	17
15. Klasy	18
16. Brat a sestra	18
17. Moje a tvoje	19
18. Neprivlastňuj si, čo není tvoje	20
19. Podkova	21
20. Muchotravka	22
21. Žalobnica	23
22. Luhár	23
23. Posmeväč	24
24. Portivosť	25
25. Církev	26

	str.
26. Obraz dňa súdneho a kráľ Boris	27
27. Sirota, a modlitba za mrtvých	29
28. Pohľad na kríž, a sv. Alžbeta	30
29. Rudolf Habsburský a úcta k najsvätejšej svätosti Oltárnej	31
30. Pôvod a význam každodenného zvonenia na „Anjel Páně“	32

Oddelenie druhé.

(Články z človeko- a prírodovedy vôbec, bájky,
piesne, príslovia, hádky).

31. Zrak	35
32. Farby	36
33. Spočinek a hnutie	37
34. Sluch	37
35. Hlasy zvierat	38
36. Hlásky reči v poriadku abecedy	39
37. Čuch	41
38. Cit čili čutie	42
39. Chuť	42
40. Duša	43
41. Telo	43
42. Hlava	44
43. Ruky	35
44. Nohy	45
45. Zvieratá štvornohé	46
46. Ptáci	47
47. Prelietavé ptactvo	48
48. Hus a kačka	49
49. Bocáň	50
50. Ryby	51
51. Hmyz	51
52. Čmel a včela (bájka)	52
53. Mravec a skočka (bájka)	53
54. Kocúr a veverica (bájka)	54
55. Borový strom (bájka)	54
56. Čo je bájka	57
57. Rostliny	57
58. Nerosty	59
59. Deň a noc	59
60. Čas	61
61. Pieseň ranejšia	61
62. Pieseň večernia	62
63. Holubica	62

64. Pieseň májová	62
65. Pasáčka	63
66. Hra na vojákov	64
67. Príslovia	65
68. Hádky	66

Rozluštenie hádok: Obrus. Komáry. Vrana. Žiadny
krok, samé skoky. — Kohút. Stôl. Rak. Pavúk.
Včela.

Oddelenie tretie.

(Články známosti vlasti našej Uhorskej a vlaste-
necké smýšľanie rozširujúce; menovite z deje-
pisu, z ústavy krajinskej, zo zeme- a prírodo-
pisu vlasti našej.)

69. Rodište, rodný kraj, vlasti	67
70. Pieseň vandrovného	68
71. Krajina Uhorská	79
72. Sv. Štefan, prvý kráľ uhorský	71
73. Rodina, obec, predstavenstvo	75
74. Stoličné predstavenstvo a zástupníctvo	76
75. Kráľ	
76. Snem krajinský	79
77. Tatry	81
78. Výlet na vysokú Tatru	82
79. Rostliny, zvery, potoky, mineralné vody a obyvateli Tatier	84
80. Poklady Tatier	84
81. Ľud tatranského kraja. Bača. Opilstvo	85
82. Spev slovenskej mládeže proti opilstvu	87
83. Váh. Považie. Zámky. Zátoky	88
84. Dunaj	90
85. Láska k vlasti (pieseň)	92
86. Vlastenectvo	93
87. Veľkodušný kresťan	95
88. Otec osirotených detí	97
89. Dobrodinec chudobných	98
90. Veliký priateľ chudobných žiakov	98

Oddelenie štvrté.

(Počiatky mluvnice slovenskej.)

Myslenie a mluvenie.

	str.
1. O myslení a myšlienke	101
2. O spôsoboch oznamovania myšlienok: posuňkovaní, písaní, a mluvení	102
3. O tom, kto i myslí i mluví, a o citoslove	102
4. O vete	104
5. O podmete a prísudku	104
6. O sponse	105
7. O počtu slov vo vete	106

Slovo o sebe.

8. O delení slov dľa vety i dľa znenia jejich a o silabe	107
9. O hláske, litere a delení hlások	108

Samohlásky.

10. O samohláskach vôbec, o spojke a o ypsilone	109
11. O samohláske ä	110
12. O krátkych a dlhých samohláskach	110
13. O dĺžení samohlásky o	111
14. O dvojhláskach	111
15. O l a r sta samohláskach	113
16. O samohláskach tvrdých a mäkkých	115

Spoluhlásky.

17. O spoluhláskach vôbec a o počtu i menách jejich	115
18. O abecede, latinke a švabachu	116
19. O delení spoluhlások	116

Premeny hlások.

20. O menení hlások vôbec; o koreni, kmenu, prípone a sponse	118
21. O prehlasovaní	119

- §. 22. O menení súhlasok vôbec a rozlišovaní zvlášte . . . 119
 §. 23. O obmäččovaní súhlasok 121

Slovo sta veta alebo člen vety.

1. Podmet.

- §. 24. O neživých bytosťach a menách jejich sta podm-
toch viet 121
 §. 25. O bytosťach živých a menách jejich sta podm-
viet 122
 §. 26. O rozdieloch osôb od vecí, o nadsmyselných a sku-
točných bytosťach a o smýšlených, i o podstatnom
mene 124
 §. 27. O pohlaví 126
 §. 28. O rode 128
 §. 29. O rode podstatných mien zvlášte 127
 §. 30. O prechyľovaní 129
 §. 31. O čísle a číslovke 129
 §. 32. O páde vôbec, o nominative a vokative zvlášte . . . 130
 §. 33. O ostatných pádoch a predložkách 132
 §. 34. O skloňovaní 134
 §. 35. O páde podmetu a o tvrdivej i zápornej vete . . . 135
 §. 36. O nominative jednotnom i množnom podstatných
mien 136
 §. 37. O vokative podstatných mien, o znaku podivenia
čili výkrikníku a o čiarku 138
 §. 38. O všemenách čili zámenách osobných sta podm-
viet 139
 §. 39. O skloňovaní všemien osobných 131
 §. 41. O všemenách a vetách tázacích 142

2. Prísudok.

- §. 42. O podstatnom mene sta prísudku 144
 §. 43. O prídavnom mene a značiacim jakosť zvlášte . . . 254
 §. 44. O skloňovaní prídavných mien vôbec 146
 §. 45. O prídavnom mene a všemene prisvojovacom . . . 147
 §. 46. O význame slovesa 140
 §. 47. O dôležitosti slovesa a o príslovke 151

Моз. № 71